

KÖNYVTÁRTAN

IRTA
KUDORA KÁROLY
AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR ÓRE

A szövegbe nyomtatott 3 ábrával és egy címképpel

BUDAPEST
DOBROWSKY ÉS FRANKE
1893

Nyomatott Neuwald Illés könyvnyomdájában Budapesten.

TARTALOM

Előszó.

Bevezetés.

Az írás és anyaga.

A nyomdászat bölcsője.

A nyomdászat fejlődése.

Az ipar és művészet hatása könyveinkre és a könyvek élete.

Ritka és érdekes könyvek.

Jó könyvek megválasztása.

Nyilvános és magánkönyvtárak rendezése.

A rendsző megállapításának általános szabályai.

Járulékok beosztása és számozása.

Czímtárak.

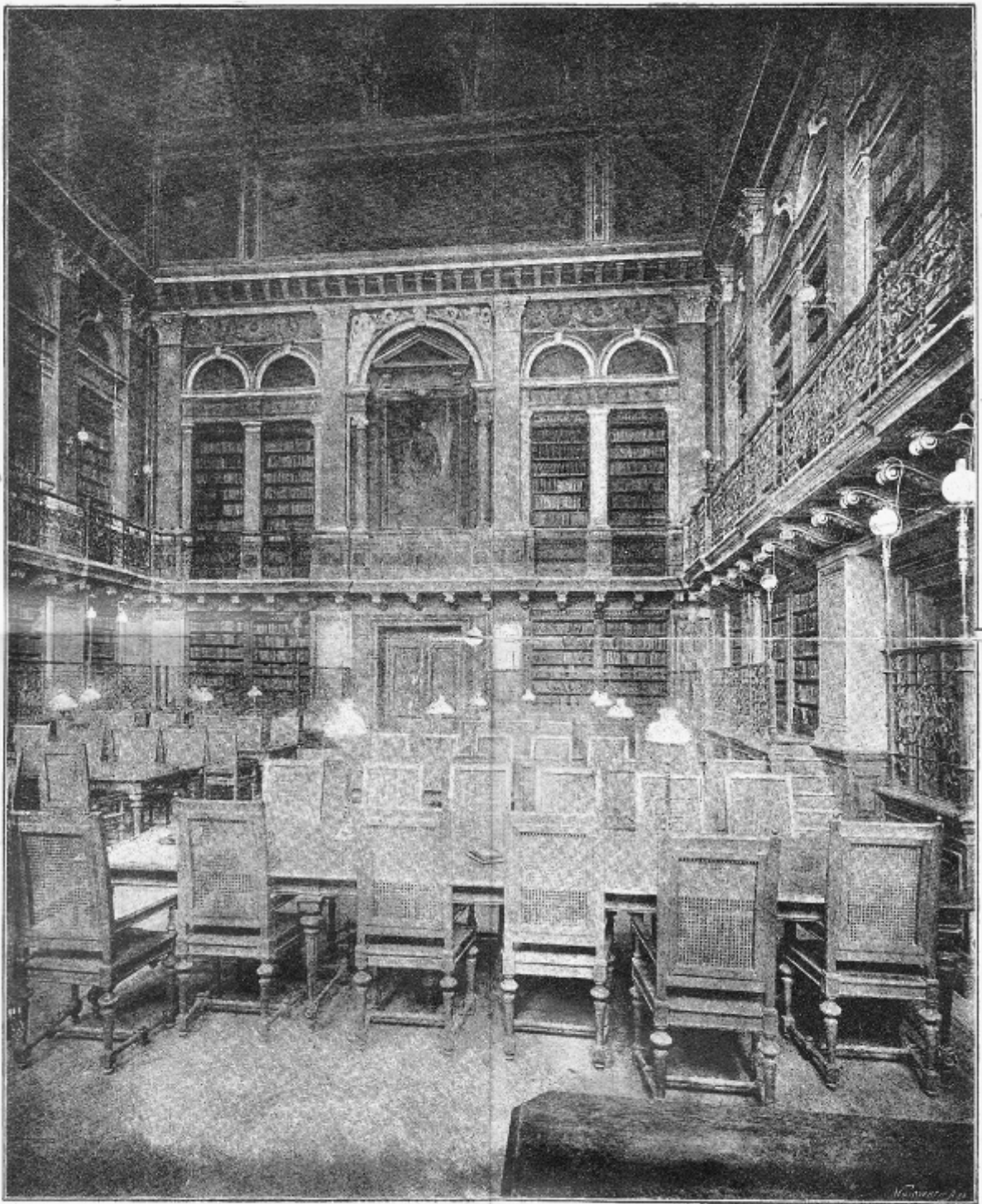
Czímlapok- és tokokról.

A könyvtárban irodalma és a könyvtári rendszerek.

A könyvek szakosztályozása.

**Budapest fő- és székváros nagyobb könyvtárainak
szakosztályozási táblázata.**

SZILÁGYI SÁNDORNAK
AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR IGAZGATÓJÁNAK
XV ÉVES EGYÜTT MŰKÖDÉSÜNK
EMLÉKEÜL

As egyetemi könyvtár nagy olvasó-terme.

ELŐSZÓ.

Toldy Ferencz, az egyetemi könyvtár néhai nagynevű igazgatója, már a negyvenes években érezte hiányát egy oly műnek, mely a hazai művelt közönséget ép úgy, mint a szakférfiakat a könyvtár rejtelseiben kalauzolja. E szükségérettől indítva írta meg „*A Könyvtártan Kézikönyve*” című művét. Sajnos, e munkából csak mutatvány jelent meg az Athenaeum című szépirodalmi lap 1843. évf. I. kötetében. Azóta épen ötven év folyt le a nélkül, hogy a már akkor érzett hiány pótoltatott volna. Nem ugyan avatott kéz hiánya miatt, de mert talán épen azok, kik ennek megírására hivatva lettek volna, más irányu elfoglaltságuk miatt vele nem foglalkoztak.

Most, midőn e művemmel a nyilvánosság elé lépek, nem ringatom magam azon tudatban, mintha e hiányt betölteni magamat hivatva érezném. Csak közel husz éves könyvtári tapasztalatomat óhajtottam mindazokkal közölni, kik a könyvben hű barátot találnak. A közérdeklődést akartam felköltetni a könyvek iránt és megmutatni, hogy a könyvtári ismereteknek eddig parlagon hevert mezején mily szép virágok fakadnak. Bemutatni óhajtom ezért főbb vonásaiban az ember ezredéves küzdelmeit a gyors sajtó létesítéseért és lehetőleg ecsetelni akarom azon műélvezetet is, melyet a könyv már ünnepélyes és vonzó megjelenésével is képes nyújtani.

A könyv, így önállólag tekintve, nem egyéb, mint az emberi szellem megnyilatkozásának maradandó foglalata. Összegyűjtve pedig a tudomány tárháza lesz akkor, ha azok úgy állítatnak össze és olyképp rendeztetnek, hogy a bennök rejlő tartalmat a jelennel közvetíteni képesek. Ha látjuk, mint szaporodnak napról napra könyvtárainkban a könyvek és gomolyodnak mindjobban össze anélkül, hogy a nagy gonddal összegyűjtött tömeg uraivá lehetnénk; a szükségérettől indítva önkéntelenül is oly módokról fogunk gondoskodni, melyek segélyével a mult szellemi munkásságát javunkra fordíthatjuk. Ez utak és módok megjelölésére a „*könyvtártan*” van hivatva, mely egyuttal könyvem létjogát is igazolja.

Művem *tanalakban* van tárgyalva, kiindulva a hangból, melyre a szellem fokozatos fejlődése szerint vannak építve a könyvtári ismeretek, melynek csúcspontját a könyvtári szakrendszer képezi. A művek, melyekre hivatkozás történik, valamint az egyes fejezeteket bezáró könyvészeti irodalom, könyvtárunkban bármikor megtekinthető.

Végül igazolásomra megjegyzem, hogy sem új felfedezéssel, sem eredetiséggel nem kérkedhetem, mert a könyvtártan jelenlegi rendszerei, alapelvei és elméletei mindaddig, míg a könyvirodalmat a folyóiratok, a nyomdát pedig valamely más találmány feleslegessé nem teszi, javulhatnak ugyan, de alapelveikben nem fognak változást szenvedni.

Egy cél lebegett szemem előtt. Megismertetni a könyvet és bemutatni azt az ipar, művészet és könyvtári szempontból; s ha csak némileg is sikerült az érdeklődést ily irányban felköltennem, akkor talán mégis hiányt pótoltam.

Budapest, 1893. márczius 3.

A szerző.

BEVEZETÉS.

A nyomda megnyitotta zsilipjeit és a könyvek özöne elárasztotta a világot. A könyv, az emberi szellem közvetítője, annyi *századon* át kiváltságosok osztályosa, egyszerre, mint erek a folyamban, úgy ömlik bele az emberi áradatba, hogy az elődök szellemével megtermékenyítse a jelent, hogy meg-megújuló forrásává váljék a késő utódoknak. Mint a vihar, mely sudarakat tör le és gyökerestől szakasztja ki az erős tölgyet, úgy seper el a nyomda sokszorosított terméke ezeréves szokásokat, előítéleteket és szülőanyja lesz egy új kornak, melynek mi még csak bölcsőjében ringunk, derengését látni véljük, de melynek fényes napjába tekinteni képesek nem vagyunk. Milliók szellemét hozta ez mozgásba s alig négyszáz éves életével oly sikert ért el, mely a legmerészebb feltevéseket is kigunyolja és az ember és természetre való hatásában még beláthatlan következményű.

A könyv, mint az emberi szellem közvetítője, minden kornak kiváló gondozás tárgyát képezte. Sokkal ismertebb a régiek kegyelete a könyvek iránt, semhogy szükségesnek tartanám e helyen visszatekinteni régen letűnt korokra, az írott könyvek, a fa- és kőtáblák korszakára, melyek az emberi tudásnak bár fokozatos, de mégis csak gyarló terjesztői valának. Czelomnak és a mi viszonyainknak inkább vélek megfelelni akkor, ha nem hátra, hanem előre nézek, ha nem foglalkozom régi könyvtárak történetével, hanem azon könyvek és könyvtárak sorsa iránt törekszem felkölteni az érdeklődést, melyeknek őrei mi magunk vagyunk.

A XIX. század a magyarországi közkönyvtárak történetében is fordulópontot képez. Hivatalos statisztikai közlemények alapján Magyarország köz- és magánkönyvtárainak száma 1885-ben 2270, 7.328.198 kötettel, ezek között szerepel 129 nagy könyvtár 3.417.122 kötettel, melyek alapítása e századra esik. Könyvtáraink száma tehát fajunk életképességének és culturalis törekvésének biztos tanujele. Ha azonban könyvtáraink tartalmát tekintem, nem zárkozhatom el annak kijelentésétől, hogy műveltségünk fáklyájának fénye csak a magasabb pontokat világítja meg s nem bír még azon átható erővel, hogy a sötétebb alsóbb részekre is kiterjedjen. Hozzáférhető könyvtáraink legnagyobb része a szorosán vett tudományos művelődés tárházai és csak azok által élvezhetők, kiket a tudományok szeretete lelkesít. Nem kisebb jelentőségű könyvtárainknak latin jellege. A latin nyelv uralma az európai irodalomban és különösen hosszas küzdelmünk nemzeti nyelvünk ügyében okozta azt, hogy könyvtáraink nagy részét a latin irodalom képezi, úgyannyira, hogy *nemzeti irodalmunk* összes irodalmi szükségleteinknek csak *egyötödét* képezi. Végre másfélezernyi közkönyvtárunk közül csak 14 oly nyilvános könyvtárunk van, mely könnyen hozzáférhető s ezek közül is többnek nincs olvasóterme. Nem csoda tehát, ha könyvtárainkat csak a tanulóifjuság, annak vezetői és egy oly kis lelkes csoport látogatja, mely nemzeti irodalmunknak annyi századon át fenntartója és művelője volt. Könyvtáraink látogatottsága tehát éppen nem mondható olyan kedvezőnek, mint azt a könyvtárak számából következtetnünk lehetne, sőt Bécs, Páris, Boston egy könyvtárának évi forgalma jóval nagyobb, mint az összes magyarországi könyvtárak látogatottsága. Pedig a magyar társadalom az irodalom művelése és pártolásában nem áll mögötte a művelt államok hasonló társadalmi osztályának. *Arany János Toldy szerelme* című művének első kiadása néhány nap alatt elfogyott. De éppen azért, mert számra nézve kevesen vagyunk, azt hiszem, az egyensúlyt azáltal érhetnők el, ha a műveltség áldásait szélesebb keretre terjesztenők ki. A fő- és székváros nyilvános, magán- és szakkönyvtáraival a tudománynak gazdag tárházát nyújtja, mégis könyvtárait látogató 10 ezren kívül hol marad fél millió lakossága? Igaz ugyan, hogy művelt és vagyonos köreink szellemi szükségleteiket nem nyilvános könyvtárak útján szerzik be, de hol van a nagy és kis iparos, a kereskedő világ és népünk azon része, mely súlyos napi munkája után a szellemi üdülés élvezetét találhatná és nyerhetné? Nem időleges felolvasások által lehet a nép szellemi nivóját emelni s ezzel kapcsolatosan anyagi boldogulásának

eszközeit gyarapítani, hanem szükséges, hogy úgy a fő- és székvárosban, mint nagyobb és gazdagabb vidéki városainkban a művelődésnek oly állandó góczpontjai legyenek, melyekből a magyar műveltség s ezáltal a nemzeti vagyonosodás bő forrása fakadjon. *Nagy nyilvános népkönyvtárakat* kell felállítani, nem szorosan vett tudományos alapon, hanem az ipar- és kereskedelmi ismereteknek népszerű irodalma által kell és egyedül lehetséges a nemzeti művelődés kereteit kiszélesíteni. A könyvtárak nem ellenségei az íróknak, hanem valamint a napilapok a művelődés fecskéi, úgy ezek is ébresztői és megtermékenyítői a nemzet szellemi erejének.

Igaz ugyan, hogy vannak már ifjusági, casinói és iparos könyvtáraink is; de az ifjusági könyvtárakat kivéve, az 1885-iki Hivatalos Statisztikai Közlemények kimutatása szerint a többiek szervezete és tartalma az óhajtott cél nem eredményezi. A külföldi, sokszor selejtes szép-irodalmi termékeknek a magyar nemzeti irodalom és a hasznosabb gyakorlati ismereteknek rovására való gyűjtése nagy hiányai e könyvtáraknak. Maga a hasznos és gyakorlati ismereteket képviselő irodalmi ág elhagyatottságát ugyan az olvasó-közönség hiányára szeretjük visszavezetni, ámde ezen ok azonnal megszűnnék, mihelyt ez irodalmi körön kívül álló hatalmas elem az olvasó-közönség keretébe vonatnék. Igen szép példát nyújt e tekintetben az Orsz. Magy. Gazdasági-Egyesület, mely a magyar gazdasági irodalomnak eddig elhagyott mezejét, a gazda körök bevonása és a szakirodalom jutalmazása által rövid idő alatt megtermékenyítette. Európa művelt államaiban már mindenütt vannak városi és községi népkönyvtárak, míg nálunk nem városok-, hanem megyéken mehetünk keresztül anélkül, hogy a muzsák templomaira akadnánk. A különböző könyvtáraknak okkal-móddal való egyesítése, az elzártaknak hozzáférhetősége és a polgári elemnek intensivebb közreműködése mellett bámulatos eredményt érhetnénk el, nemcsak a nép szelidebb erkölcsi állapotának javítása körül, hanem az irodalom, a művelődés és a nemzeti vagyonosodás terén is.

Lesznek bizonyynyal sokan, kik e soraimban a könyvtárak jövő zenéjét látják. De hisz épen ezért választottam e tárgyat bevezetésemhez, hogy eltérjek a könyvtártan íróinak sablonos eljárásától, kik régi, vagy épen leégett könyvtárak történeti leírásával vezetik be az olvasót a könyvtárba. A jövőbe akarok tekinteni, hogy mint könyvtáraink rendezésénél, úgy ez irányban is felkeltsem azok figyelmet, kik a nemzeti művelődést szívéükön hordják.

Bármily csekély legyen is a kör, melyben rövid működésünk fonala megszakad, minden lehetőségünkkel járuljunk hazánk jövőjének biztosításához és nagyságának felépítéséhez. Anyagi és szellemi fegyvereink együttes kitartó működésével biztosítjuk a jelent és - a jövőndőt.

Hazai könyvtáraink állapotából kiindulva, másodsorban azokról akarok megemlékezni, kik könyvtárainknak őrzői és kezelői. A könyvtár, a nemzet szellemi vagyonának letéteményese. Itt gyűjtik össze, tartják fenn és őrzik meg a nemzet szellemi örökségét. Itt van joga, történelme, minden féltett kincse, melyből erőt és példát meríthet a késő nemzedék. Nem szükséges tehát a mult emlékeinek fentartását külön hangsúlyoznom. Ha azonban bármely hivatás mértékét azon kör szerint határozzuk meg, melyben működni feladatunk, akkor a könyvtárnok hivatása és feladata egyike a legmagasztosabbnak. Ebből kifolyólag következik az is, hogy a könyvtárnoki állás betöltése nem lehet közömbös se a könyvtár, se a közönségre nézve. Régebben szokásos volt a könyvtárt oly nyugintézetnek tekinteni, melyben a könyvtárnok kötelességei a könyvek őrizetén kívül másra nem terjedtek. Mióta azonban a könyvtár fogalma a nemzet szellemi vagyonának megőrzésén kívül még ennek a jelennel való közlésére is kiterjedt, azóta általános felfogás szerint is a könyvtárnokot sok oly tulajdonsággal szeretjük felruházva látni, melyekkel képes legyen kettős feladatát sikerrel megoldani. *A könyvtár e feladatát csak tudományosan képzett tisztviselők alkalmazása által érheti el.*

E felfogás *irányára* nézve azonban köztem és az általános felfogás között némi véleménykülönbség uralkodik. Időszerűnek tartom tehát, hogy e helyen a sokszor hangoztatott állításokkal szemben, álláspontomat, szemben a közfelfogással, megjelöljem és e kérdéssel részletesebben és behatóban foglalkozzam.

A dolog természetében fekszik, hogy a képtárak tisztviselői a képzőművészet irodalmában, a képek helyes kezelésében és rendezésében teljesen otthonosak legyenek. A régészeti gyűjtemények kezelői a régészetben, a természettárak őrzői a természet országának ismeretében legyenek járatosak. Nem természetes-e tehát az is, ha a könyvtárak őrzői- és kezelőitől a könyvek és könyvtártan ismeretét kívánjuk? Igaz ugyan, hogy a könyvtár az összes tudományok foglalója s ezért a tudomány bármely ágát művelő is alkalmas a könyvtárak vezetésére. Ámde nézetem szerint e felfogás nem állja meg helyét teljesen és ellenkezik a könyvtárak feladatával. Nem bármely tudomány művelése, hanem egyedül a könyvtártan tudományának alapos ismerete adja azon képességet, hogy a könyvtárnok állását kellően, és hivatásának megfelelően és méltóan betöltse. A könyvtártan irodalmának összes művelői kivétel nélkül mind óva intenek azon viszásságtól, mely a könyvtárnokoknak mással, mint könyvtári tudománnyal való foglalkozásából ered. Eltekintve attól, hogy egyrészt a *nem* könyvtári tudománnyal, hanem az irodalom valamely más ágával foglalkozó könyvtári tisztviselő saját használatára lefoglalja az általa művelt irodalmi szakot úgy, hogy könyvtári nyelven szólva, az általa használt könyvekre mintegy reá ül és e műveket mások használati köréből kivonja; de másrészt e szenvedélye miatt ép azon kötelességeit fogja elhanyagolni, melyek végzésére állásánál fogva kötelezve van.

Ezenkívül az irodalom más ágával foglalkozó oly érdemek után számít közelismerésre, melyeket hivatalos teendőinek *rovására* szerzett, azokkal szemben, kik *csak* kötelességeiket teljesítették. Pedig, ha a könyvtárnok hivatalának lélekismeretesen akar megfelelni, akkor kell, hogy teljes odaadással töltse be körét és ha nem hisznek szavaimnak, nézzünk csak körül a külföldi könyvtárakban, nézzük meg azon feldolgozott anyagot, melyet csendes munkásságban a közügy érdekében könyvtári hivatásuknak megfelelő könyvtárnokok végeztek s remélem, hogy a nagyhangú szavak a még hangosabb tettek előtt elfognak némulni. Különb is a könyvtár nem képezi a könyvtárnok tulajdonát, ez oly közkinccs, melyhez mindenkinek joga van. A könyvtárnok egyik fő és legszebb feladata abban áll, ha e kincset minden oldalról hozzáférhetővé teszi. Ha úgy dolgozza fel a reá bízott anyagot, hogy a legporosabb sarokban levő szellemi kincs is, jól és helyesen készített címterek által szembejönjék és felhasználható legyen *nem egy ember, hanem a nemzet alkotó ereje által*. A könyvtárnok akkor felel meg hivatásának, ha *közvetíti* a multat a jelennel - a jövő számára.

Előre látom a vihart, melyet e nézetem kelteni fog; ha ugyan akad igénytelen soraimnak olvasója. De kimondom, még ha magamra maradnék is; mennyivel bátrabban akkor, midőn tudom, hogy nagynevű könyvtárnokoknak csak gyenge viszhangja vagyok.

Az írás és anyaga.

A hang folyékony mint a tenger hulláma, elhangozva már a múlté és a lélekben csak emléke marad fenn; ingadozva, bizonytalanságban és gondolatárban elmerülve. Hogy a hang továbbra is megmaradjon, akkor annak a hallás köréből a szem körébe kell esnie. Így származik az írás. Ez a kéz nyelve mondja Ibn Abdallah.¹

Miképp jutott az ember az írás birtokába, eziránt a kutatók még biztos eredményre nem jutottak. A zsidók, görögök és rómaiak, történetírásunk e forrásai az írás eredetével épen nem, vagy csak keveset foglalkoztak. Egyedül a chinaiak voltak az őskori népek közül azok, kik írásuk történetére nagyobb figyelmet fordítottak; de adataik csak e században lőnek ismeretesebbek. Pedig ott, hol a történetírás forrásai kiapadnak, nagy jelentősége van az írás történetének, visszavezet ez az ősi időkbe és feltárja az emberi mivelődés történetét.

A szerint a mint ismereteink az írásról bővültek, változtak a nézetek is az írás fejlődéséről.

Még a múlt században, sőt e század elején is, egész rendszereket állítottak össze az írás fejlődéséről, mely szerint Ádám a teremtés alkalmával a beszéd és írás ismeretével lőn felruházva. Mások a *rovást* tekintették az írás kezdetének, mint a mely legalkalmasabbnak mutatkozott a vad népek képzeletének és eszméinek kifejezésére. Az indus fába metszi szerencsés zsákmányának emlékét. Ennél magasabb fokú volt a göb írás vagyis *csomókkal* való jelzés; de nem használtatott mai értelemben mint az emlékező tehetség segédeszköze, hanem új és közlött eszmék ébresztésére. A csomók egymáshoz való helyzete, a mellékszálak összeköttetései a főszállal mindegyik más és más értelmet fejezett ki. Az írás e neme Chinában és Amerikában volt otthonos. A gondolatközlés e neme azonban sokkal korlátoltabb és kényelmetlenebb volt, semhogy az emberi szellem fejlődését előidézhetné. Az írás csak akkor birt fejlődő képességgel, midőn ezzel a tárgyak külső alakját is jelezte. Ez volt a képirás, midőn az írásjel a személy, tárgy és események közt fogalmi viszonyt fejezett ki. A képirásból fejlődött a fogalomírás. Sokkal nehezebb volt a képirás segélyével elvont fogalmakat jelezni, p. o. a chinaiak a fehér színt kancsal szemmel jelezték, mert a kancsal szemből csak a szem fehére látható. A képirásból fejlődött az egyiptusi írás, mely hieroglyph név alatt ismeretes, melyből a betűírás fejlődött olyformán, hogy valamely tárgy megjelölésére használt hieroglyph első betűje a tárgy megjelölésére használtatott; p. o. a kéz, ó-kopt nyelven *tot*, e szó első betűje a t, a kéz jelzésére használtatott, a hiányzó hangzók betoldása az olvasónak lévén feladata, természetes, hogy a hieroglyph írás csak nagy nehézséggel oldható meg. Így származott az egyiptusi írásból a phönici, mely a különböző nyelvekhez alkalmazva, a világ történelmi fontosságú betűírásnak vetette meg alapját. Jellemző a phönici írásra, hogy terjeszkedésében keletfelé, eredeti jellegét megtartotta, t. i. a szavak jellegét a mássalhangzók képezték, a magánhangzókat vesszők, pontok vagy más jelekkel fejezték ki. Ellenben, midőn nyugot felé terjeszkedik, akkor a magánhangzókat is határozott jellegű betűk által fejezi ki.

A phönici írásnak ezen átalakítását a görögöknek köszönhetjük, kikhez a monda szerint Cadmos hozta, kik a kiejtéssel együtt a betűk alakját is megváltoztatták. Így lett a semi *aleph*-ből alpha, a *bet*-ből béta stb. Amennyiben pedig egyes betűik hiányoztak, ezeket átvették. Mint sémi népek általában, úgy a görögök is kezdetben jobbról balra írtak, de Herodot idejében már balról jobbra.

Görögország volt az európai műveltségnek bölcsője, Európa összes népei tőle vették betűiket. A szomszédos rómaiak voltak az elsők, de mert a latin nyelv sokkal keményebb hangzású,

¹ Buch der Erfindungen. I. 304. 1.

azért egyes betűket átalakítottak. A nyelv olvasztó ereje a betűk eredeti jellegét is sokszorosan átváltoztatta. Így fejlődött a germánoknál a *Run írás*.² A run és görög betűkből származott a goth írás, melynek Ulfilás goth püspök volt megalapítója és híressé vált bibliai fordításában érvényesítette. Cyrill a szlávok részére készített új abc, melynek, hasonlóan az előbbihez, a görög betűk szolgáltak alapul.

Az írás-fejlődés történetében különös értékkel bír reánk a *hun-székely* írás, melynek kétségtelen hiteli emlékei maradtak fenn a *csik-szentmihályi* egyházon, de melynek másolata nem maradt fenn számunkra; a *csik-szent-miklósi*, mely 1749-ben fedeztetett fel, elpusztult ugyan, de másolata fenmaradt és az *enlakai* unitárius egyházon, melyet „*csak az egy Isten. Deut. VI.*” Orbán Balázs báró fedezett fel 1864-ben. Ez írás eredete Európába költözésünket megelőző korra s fajunk ősi éjszak-nyugoti ázsiai honába helyezendő.³

A nyelvészeti irodalom fejlődése és századunknak az ásatások által nyert nagy számú felfedezései az írás fejlődéséről nyert eddigi ismereteinket alig remélt módon és irányban gazdagítá. *Mabillon* és *Montfaucon* a sz. Benedek rendnek híres férfiai voltak azok, kik a 17. században megvetették a latin és görög palaeographia alapját. Őket követte e század elején Kopp Ulrik⁴ az összehasonlító írás történetével. Humboldt Sándor a mexikói hieroglyph iránt keltette fel az érdeklődést. Champollion az egyiptusi hieroglyph magyarázója és végre Layard⁵ Ninive ásatásával az assyr-babiloni ékirást fedezte fel.

Ekkép vált lehetővé *Auernek* a bécsi udvari nyomda igazgatójának hatszáznál több nyelven és nyelvjárásban a *miatyánkat*,⁶ és *Typenschau des gesammten Erdkreises* 1845. című művében pedig 266 nyelven és írásban a népek különböző írásait egybeállítania.

A felfedezések egész sora és a tudományos kutatások az írás fejlődésének ismeretét nagyban előmozdították és az írás egységének eredetét valószínűvé teszik ugyan, de az idő, melyben ezt megállapíthatjuk még a messze távolban van. Az írás eredetének kutatásánál első sorban figyelemmel kell lennünk az egyes népek írási elemeire, és az elemek összehasonlításából kell az írás eredeti jellegére következtetnünk. Biztosan csak akkor állapíthatnók meg az írás eredetét, ha tisztában lennénk az emberi mivelődés történetével, ha ismernők az őskori népek vallási rendszereit. De ha ismerjük is az ind-, chinai és amerikai népek történetét, melyek önállólag fejlődtek és ismernők azon miveltséget, mely Ázsiából hatolt Görögországba, majd innen Rómába és innen a german népekre, mégis ez az emberiség annyi ezer éves történetének csak csekély részét képezi, a minthogy a phönicziai-görög-római betű írás is csak csekély részét képezi az írás történetének.

Az írás történeti fejlődésének megítélésénél nem hagyhatom említés nélkül *Faulmann*, *Illustrirte Geschichte der Schrift*. Leipzig, 1880. című munkáját, mely felfogásában egész új irányt követ. Ő az írásnemek eredetét azok forrásáig törekszik visszavezetni, figyelembe véve a népek vallását, szokásait a rég elmúlt időben, és az összehasonlító nyelvészet, a geologia és anthropologia segélyével óhajt némi világot deríteni ez érdekes és fontos közmivelődési tényre.

² Titkos írás.

³ Szabó K. A régi hun-székely írásról Bpesti Szemle. 1866.

⁴ Bilder und Schriften der Vorzeit. Mannheim, 1819-21.

⁵ The Monument of Niniveh. Londres, 1853.

⁶ A. Auer. Sprachhalle des Vater-Unser. Wien.

Szerinte a köznépnél kenyérszegés alkalmával ma is szokásos kereszt alkalmazása, nem a kereszt symboluma, hanem azon jel, melyet a matematikában mint sokszorozó jelet használunk (×).

A kenyér mai alakjának felső közepe a reá alkalmazott ponttal együtt a hast ábrázolja, a kifli a holdat, a mindenszentek napjára sütni szokott fonott kalács a női hajfonatot, szóval összes süteményeink mai alakjukban is hieroglyph-formák, és jelképei azon áldozatnak, melyet emberelődeink egykor az emberi áldozatok helyettesítésére használtak. A kardbojt, mondja tovább, nem azonos-e az egyiptomi katonának a halál elleni védelmül szolgáló jellel. A rómaiaktól átvett francia sasok nem a napistent *Horus*-t jelentik-e, mely az egyptusiakat győzelemre vezette? Az írást nem ismerők által használt és a névalírást helyettesítő keresztben + nem a *Run T* szavat látjuk-e, mely *nevet* jelent? Hát a betűk nem jelentenek semmit? Kétségtelen, hogy az írásjeleknek is volt jelentőségük. A jelek megmaradtak, az eszme örök és él, nemzedékről nemzedékre, habár annak jelentőségét mindig nem ismerjük.

Az írástan a palaeographia körébe tartozik, e helyen tehát csak annyiban fogok kiterjeszkedni, a mennyiben ez a nyomdászat megértésére és ismeretére vezet.

A római birodalom hódításaival és a kereszténység terjedésével a római vagy latin írás foglalta el a tért, annyival is inkább, mert fejlődő képessége és a népek nyelvéhez való alkalmazhatósága sokkal megfelelőbb volt a többi írásnál. Németország lévén hazája a nyomdászatnak, mi természetesebb, mint hogy a nyomda első termékei góth betűkkel lőnek nyomtatva; de a nyomdászat elterjedésével különösen Olaszországban, a latin betűk alkalmazása olyan visszahatást gyakorolt a góth betűkre, hogy még Németországban is, hol a góth írás legtovább tartotta fenn magát, a latin betűk lassankint kiszorították. A görög írás Görögország minden államában más hangzással birt, míg a homeri irodalom egy egységes írást nem létesített. Hasonlóan Olaszország kis államainak is külön írása volt, mignem a római írás ezt is elnyomta egészen.

Az európai könyvek legnagyobb része latin betűkkel nyomtatva jelenik meg; miért is e rövid keretben csak ezek ismertetésére szorítkozom.

A latin betűknél két jelleget különböztetünk meg, u. m. *literae maiusculae* és *literae minusculae*. Az elsők alatt értjük a nagy betűket, az utóbbiak alatt mint nevek is mutatja a kis betűket. A nagy betűk ismét kétfélék: *literae capitales* és *literae unciales*. Az elsők alatt értjük általában az egyenes vonású nagy betűket: A. H. M. stb., az utóbbiak alatt a kerekded vonásúakat: C. O. S. A kis betűk „*minusculae*” hasonlóan kétfélék: vagy rideg egyenes vonásúakból állók, *minusculae in specie* másképp *minuta erecta*, vagy kapcsolt betűkből állók, *minuta cursiva* másképp *cursiva in specie*, p. o. „n”.⁷

A régi írásban a rövidítések egész sorozata fordul elő, itt azonban csak azon rövidítéseket említem fel, melyek nyomtatott és különösen 15-ik századbeli könyvekben fordulnak elő.

Ha valamely szóban, a betű vagy szótag kihagyása jel által van kitüntetve, az írástanban az ily rövidítést szoros értelemben „*abbreviaturá*”-nak, ha a rövidítés jelezve nincs „*sigla*”-nak nevezzük.

A rövidítési jel vagy betű, vagy különös jegy. A rövidítési jel gyanánt használt betű, a jelelt szónak rendszerint kiegészítő részét képezi s e körülmény az olvasást tetemesen megkönnyíti, mint az oly általános jel, mely csak arra figyelmeztet, hogy a szóból valami kimaradt. Azon jelek közül, melyek régi nyomtatványokban leggyakrabban előfordulnak a következők:

⁷ Horváth Árpád. Oklevéltani jegyzetek. Bpest, 1883.

1. A betű felett látható vízszintes vonalka az *m* vagy *n* betű kihagyását jelenti, p.: tūc = tunc, ōis = omnis.
2. A kilenczes (9) alakú jegy a betű felett, vagy a szó végén az *us* vagy *os* kihagyását jelenti, a szó elején pedig a többi betűvel egysorba: *cum*, *cun*, *com*, *con* jelentéssel bír, p.: 9tinet = continet.
3. A négyes alakú jegy 4, a *rum* szótag kihagyását jelenti, p.: *suo4* = *suorum*.
4. A *p* betű, ha fölötte vonás van, akkor annyit jelent mint *prae*, ha pedig a *p* betűnek szára vonással van áthúzva, akkor annyit tesz mint *per*, és végre, ha a *p*-nek kerekvonása (háta) a szárán mintegy át van kanyarítva, akkor *pro* jelentéssel bír.⁸

A betűkihagyásokból származó rövidítéseket az ugynevezett *siglak* képezik. Ezek kétfélék, ugymint: *siglae verbales* és *siglae numerales*, a szerint a mint valamely szót vagy számot jelentenek. Siglakat a rómaiak kedvvel használták, például: S. P. Q. R. = Senatus Populusque Romanus. P. P. = Pater Patriae. Ha az illető szónak csak kezdő betűi irattak le, azt *sigla simplex* névvel jelöljük, ha a betűn kívül más betű is előfordul, ez a *sigla composita*, például: Kal. Jan. = Kalendis Januarii. A betűk megkettőzése a többes számot jelenti, p. o. L. L. = Libri. Coss. = Consules, a felfordított betűk a nőnemet jelentik, p. o. F = Filia.

A *siglae numerales* kétfélék, u. m. *romanae* és *arabicae*, vagyis római és arab számjegyek.

A római számok jelentése a következő: az I-III, a vonalak száma által határozatják meg, az V, a kéz öt ujjának alakját tünteti fel, a X, annyit jelent mint két összefüggő V, az L, a capitalis alaku C-nek fele 50-et, a C százat, a D ötszázat, az M ezret jelent. (A rövidítések feloldására lásd: Walther J. L. Lexicon diplomaticum. Goettingae, 1747, fol. és Chassant. Dictionnaire des abreviations latines et françaises. Paris, 1876.)⁹

A pontozás azon neme, melyet jelenleg is használunk, a 15-ik századdal kezdődik, különösen áll ez a kérdő, felkiáltó és zárjelekről. Aldus Manutius velencei nyomdász 1490-ben alkalmazta és tökélytesítette kiadott műveiben és ez képezi alapját a mai pontozási rendszernek is.

*

Az emberi cselekvés iránya szellemi és anyagi téren nyilatkozik. Az elsőnek eszköze a papír. A papír fehér lapjain tűnnek elő az emberi szellem alkotásai látható és maradandó alakban. Papír nélkül még a könyvnyomtatás fontossága is csak korlátolt hatású volna. A papír a legkönnyebb táviró eszköz, melynek segítségével az emberiség közlekedik. Az eszmét, a fölfedezéseket ezen át közvetíti. Az írás anyaga alatt azonban nemcsak a papír különböző változatait értjük, hozzájárult ehhez a természet mind a három országa. A legrégebb korban az íráshoz oly anyagot választottak, mely szilárdsága által maradandóságot ígért. Ma éppen ellenkezőleg a leggyengébb anyagot választjuk, de maradandóságát a sokszorosítás, a példányok sokasága biztosítja. Az assyr birodalom romjai és az egyiptusi hieroglyphok a kőre alkalmazott írást mutatják. Mózes a tiz parancsolatot két kőtáblára írva adja elé. A történelmi nevezetességű ostrakismus, az Athenben szokásos cserépirás emlékét hagyta fenn számunkra, de nem tőlük, hanem az egyptomiaktól maradtak reánk görög és kopt írásjegyekkel. A követ az ólom, ezt a fatábla használata váltotta fel, mely ha fehér festékkel lőn bevonva, a rómaiaknál „*album*”-nak neveztetett. Közönséges használatra viaszszal lőn bevonva, melyre vasvesszővel (*stylus*) vésték a betűket és a viasz megpuhítása után tűzön, ismét uj írásra lőn alkalmassá. Egy ilyen tökéletesen helyreállított lap, „*tabula rasa*” elnevezést nyert, mely átvitt értelemben mai nap is használatik. Ugy a görög *biblos* mint a latin *liber*-nek eredetileg, *hám* külbőr volt

⁸ Horváth Árpád. Oklevéltani jegyzetek. (57. l.)

⁹ Horváth Árpád. Oklevéltani jegyzetek. (58-63. l.)

az értelme és csak az írásra való alkalmazás által nyert *könyv* értelmet, mely bibliotheca, könyvtár név alatt az összes nyelvekbe átvitetett. Indiában és a forró égöv tartományában, a pálma növény leveleiben nyújtja az alkalmas író anyagot, melynek használatát a papír mind e mai napig teljesen elnyomni nem bírta. Az ilyen pálma levél hasonlít a mi zsindelünkhöz, a bevéssett írás rajta tisztán olvasható, a levelek zsinórral füzetnek össze s ekkép mint a könyv könnyen lapozható.

Indiában az angol kormány a benszülöttek részére ily pálma levelekre íratja rendeleteit, és postáin elfogadják a pálma levelet. Ámbár a pálmalevél papír alaku anyagot nyújt, és hihetetlen határig finomítható, mégis már az ó-korban érezte az ember egy tökéletesebb anyag szükségét. E szükség érzete szülte a pergamentet és az egyiptusi papyrust. A papyrusból készült író-anyag készítési módja Plinius¹⁰ szerint igen egyszerű volt. A papyrus növény (Papyrus antiquus) a Nil folyam felső részén és Afrika belsejében tenyészik. Használat előtt meghámozták, nilusi vízbe áztatták, préselték, szárították és végre kiegyenesítették. A külső hámot ruházatra is használták. A papyrusnak, fenmaradt kéziratok tanúsága szerint csupán egyik oldalát használták fel az írásra. A egyiptusi papyrus azonban nem volt képes a szükségletet kielégíteni, megszerzését pedig igen megnehezítette azon körülmény, hogy elárúsítása egyedáruságot nyert. Ezen körülmény az emberek figyelmét egy más író-anyag keresésére fordította, melynek eredménye az állat bőrből készített *pergament* volt, mely nevét hasonnevű várostól nyerte, hol Kr. e. körülbelül 300 évvel lényegesen megjavították. Miután a pergament szilárdabb anyagból készült mint a papyrus, ennél fogva használata általánosabb lön s egész a 17-ik századig fentartotta magát, sőt kivételes esetekben rendkívüli célokra még ma is használtatik. A legfinomabb pergament báránybőrből készül. Természetes színe fehér, de bibor vörösre is festették, sőt előfordul fekete pergament is. Mindkettőre arany és ezüstös betűkkel irtak. Így Ulfilas bibliája vörös pergamentre van írva, hasonlóan a „genesis” töredéke is, mely utóbbi Galeazzo Sforza Mária és leánya Mária Bianca számára fekete pergamentből készített imádságos könyvvel együtt Bécsben őriztetik.

A papyrus uralma túlélte a római birodalom bukását s csak a 11-ik században lön leszorítva a pamut- vagy gyapjuból készült papír által, melyet az arabok hoztak be a 11-ik században Spanyolországba. Ezen papír szülőanyja lett a kenderből készült papírnak, melyet hazánkban a 14-ik században már ismertek és használtak, bár nem annyira mint a kutyabőrre való írást, mely egész a 16-ik századig nagyobb keletnek örvendett.

Az írásra használt folyadék régente is fekete volt. A veres színűt csak fejedelmek használták aláírásra, később a törvények fejezeteit, sőt a könyvek czimét és egyes fejezeteit is ezzel irták. Innen nyeri eredetét a „rubrica” elnevezés. Valamint különböző volt az anyag, melyekre a régiek irtak, épen úgy az anyag változtával módosulnia kellett az író eszköznek is. A vasból készült íróvesszőtől (stylus) egész a nádig, innen a nyugoti népeknél szokásos szárnyas tollig (penna) és végre a réz- és arany-tollig, mind a fokozatos fejlődés és az emberi leleményesség jelei.

Ezred évekkel ezelőtt, a homályos őskorban mily erővel kellett az emberi szellemek megnyilatkoznia, hogy mostani ismereteink elemei az írás az utódok tulajdonává válhatott. Az írás fejlődésének e fonala azonban korántsem szakadt meg, fejlődik ez ma is, a gyorsírás és phonograph az újabb idő e találmánya által.

A hang és beszéd gyorsaságának e követői és utánczóik sebes léptekkel haladnak előre és már a közel jövő is oly fejlődést hord méhében, melyet az adott jelekből sejteni igen, de előre látni alig lehetséges.

¹⁰ Plinius. Hist. Nat. XIII. 11-13.

- Mabillon, J.* De re diplomatica VI. Lutetiae Parisiorum. 1681.
- Montfaucon. B.* Palaeographia graeca. Parisiis, 1708.
- Gatterer, J. Chr.* Elementa diplomaticae universalis. Göttingae, 1765.
- Schönemann, C.* Versuch eines vollständigen Systems der allgemeinen Diplomatie. I. II. Hamburg, 1801.
- Schwartner, M.* Bevezetés a diplomatikába. I-III. Pest, 1821.
- Silvestre, J. B.* Universal Palaeographie. In two volumes. London, 1849.
- Wattenbach, J.* Das Schriftwesen im Mittelalter. Leipzig, 1871.
- Faulmann, K.* Illustrierte Geschichte der Schrift. Wien, 1880.
- Horváth Á.* Oklevéltani jegyzetek. Budapest, 1886.
- Kirchhof, A.* Das gothische Runenalphabet. Berlin, 1854.
- Helferich, A.* Ueber die Entstehung der Schriftsprache. Frankfurt a. M. 1868.
- Grimm, N.* Ueber deutsche Runen. Göttingen, 1821.
- Hezel, W.* Paleographische Fragmente über die Schrift der Hebräer und Griechen. Berlin, 1816.
- Die Buchschriften des Mittelalters.* Wien, 1852.
- Broglie, E.* Mabillon et la société de Saint-Germain. Paris, 1888.
- Ballhorn, Fr.* Alphabete orientalischer und occidentalischer Sprachen zum Gebrauch für Schriftsetzer Leipzig, 1856.
- Hug, J. L.* Die Erfindung der Buchstabenschrift. Ulm, 1801.
- Wehrs, G.* Vom Papier. Halle, 1789.

A nyomdászat bölcsője.

Az ember, a nyelv-, írás- és nyomdászattal a gondolatközlés e legtökéletesebb eszközeivel emelkedett azon magas fokra, hogy a természet erőit szolgálatába hajtva, a tudomány és művészet mesterévé válhatott. Mindezt azonban csak társadalmi úton az erők együttes működése által érhetette el; mert a tudománynak, hogy magas fokra emelkedhessék széles alapokra van szüksége, nehogy a természet törvénye szerint a nagyobb műveletlen rész, a kisebbet magához vonja le.

A társadalom erkölcsi erejét tehát a tudomány és művészet képezi, ez tanít meg arra, hogy magasabb javai is vannak az embernek, melyért érdemes és nemes, vért és életet áldozni.

A könyvnyomtatás feltalálása, a gyorsajtó a tudományok népszerűsítését idézte elő és a tudomány kincseit kivéve egyesek kezéből, azt a népek összességének nyújtotta át. A tudomány művelői ezentúl nincsenek kizárólagosan palotákban vagy a zárda szerény falai között, hanem a népek összességében vannak, erre támaszkodik a tudomány, halad előre lankadatlan erővel és fel az eszményi régiókba.

Az írásnak mechanikai alapon való sokszorosítása már régi keletű. A babyloniak kövekre nyomtak. Nevek nyomására pecséteket használtak. A chinaiak a betűket kezdetben kőbe, később fába vésték, festékekkel bevonták, hogy műveiket eképen sokszorosíthassák. Megkísérelték állítólag a mozgatható betűkkel való nyomást is, mégis visszatértek az eredeti fanyomáshoz.¹¹ A rómaiaknál is voltak táblácskák tetszés szerint összeállítható betűkkel, melyet a gyermekek olvasási gyakorlatul használtak. Amint látható, nagyon közel állott már az ember a mai nyomda eszméjéhez, de egyrészt a technikai tudományok fejletlensége és az ókori ember sajátos felfogása és világnézlete beérte a szó és fegyver hatalmával. Végre is azt látjuk, hogy az ó-kor politikai és irodalmi életszükségeit az írás kielégítette. Midőn pedig a polgári erények hanyatlásával előbb a görög s utána a római birodalom elbukik és délelőre virágzó államait a népvándorlók nyers tömegei elpusztítják, ekkor az általános műveletlenség a szellemi élet szükségleteit nem ismerve, azt nem is kutatta. Csak a 11-ik században kezd ismét új élet derengeni, midőn a keresztelkedés a kelet felismerését és kereskedelmi összeköttetéseit szerezte meg a nyugot számára.

Valószínű, hogy az ebből származó általános jóléttel ébredt fel a tudomány és művészet szeretete is, létrehozva a fametszetet, mely a könyvnyomtatást megelőzte.

Sokan a nyomdászat első jeleit a kártyakészítőknél keresik, kik a mostani tarokk alakú kártyákat fába metszették, festékekkel bekenték és nedves papírra nyomták. De mint az előadottakból látjuk, a metszet eszméje az ókorba vezethető vissza és csak szent képek és kártyákra való alkalmazása újabb keletű. A képek alá nyomták a szentek neveit, később egész jelmondatokat és végre a képek elhagyásával egész lapokat nyomtak. A legrégebbi fametszet, mely évszámmal van megjelölve, szent Kristófot ábrázolja 1423-ból.¹² A fametsző mesterség, illetve művészetének ily irányú fejlődése mellett nem csodálkozhatunk azon, ha ily formán kisebb könyveket is nyomtak, leginkább pedig olvasókönyveket és nyelvtanokat.

Ez időből származik az egész középkorban legelterjedtebb és legismertebb Aelius Donatus-féle *gramatica*, mely elnevezést ez időben használatban lévő más nyelvtanokra is átvitték és közkezen *Donata* néven forogtak.

¹¹ Breitkopf, J. G. *Exemplum typographiae Sinicae*. Lipsiae, 1789.

¹² Raumer. *Historisches Taschenbuch*. VIII. Jahrg.

Ezek a papír egyik oldalára nyomott lapok és könyvek, melyeket irodalmi néven „*block*” könyveknek nevezünk, voltak közvetlen előfutárai a nyomdának, melyhez most már nem hiányzott más, csak a betűk szétszedése. Mielőtt azonban ezen eszme megszületésének ecseteléséhez fognék, szükségesnek és minden könyvtárnokra nézve fontosnak tartom, néhány ily könyvnek ismertetését.

A fametszet e korszakából kevés emlék maradt fenn számunkra és különösen ritkák az ily nyomással készült könyvek. A fennmaradt művek közül nevezetesek a „*Biblia pauperum*” szegények bibliája vagy szerzetes biblia, mert a szerzetesek, kik ezt a bibliát használták „*pauperes christi*”-nek nevezték magokat. Valószínűleg ez volt az első könyv, mely fatábla nyomással készült. A munka az új szövetség történetéből vett képekkel van díszítve. Jézus életét és szenvedéseit tünteti elénk, vonatkozással az ószövetségre, latin vagy német szöveggel, néha a nélkül jelenik meg. Mint már említettem, a papírnak csak egyik oldala van felhasználva. Számos kiadásban jelent meg, kis ivrét alakban. Leveleinek száma, a kiadások szerint 17, 22, 26, 38, 40, 50. Eddig csak hat példány ismeretes.

A „*speculum humanae salvationis*” (*Heilspiegel*), az előbbi mű folytatásának tekintendő, kis ivrét alak 63 levéllel. Mindkettőnek ára 500 és 2000 forint között ingadozik. Eddig négyféle kiadása ismeretes, két latin, és két holland szöveggel, ugyanazon ábrákkal. A holland kiadás csak 62 levélből áll, a szöveg a papír egyik oldalára van nyomtatva.

A „*Historia, seu providentia B. Virginis Mariae ex Cantico canticorum*”, három kiadásban jelent meg. Legrégibb a németalföldi szövegű 16 fametszettel és latin szöveggel.

„*Der Entkrist*”, fametszettel és közép német szöveggel. Első oldala tiszta hátlapja 32-soros és így kezdődik: *Hie hebt sich ann von dem entkrist genomen und getrogen aus / vil püchern weg ud von wem es gesporn sollt werden.* (A dresdai kir. könyvtárban.)

„*Historia sancti Johannis evangelistae eiusque visiones apocalypticae*”. Sz. János látásait tünteti elő, a visio szövegével.

„*Ars memorandi notabilis per figuras Evangelistarum*”. A szentírás betanulására szánt könyv, az alakok melletti számok a szentírás fejezeteit jelölik, az állatok, illetve azok jelvénye az evangélistát, p. o. a sas Szent János evangélistát jelképezi.

Az „*ars moriendi*” szerzője Krakói Mátyás. A szöveg a kép ellenkező oldalán található.

Liber Regum seu Vita Davidis, áll 20 ivrétű levélből, signaturája A-R. A szöveg így kezdődik: „*lib' regum*”. (A bécsi udv. könyvtárban van, egy eredeti példány hasonmása pedig, mely 1892-ben Lipszében jelent meg, meg van az egyetemi könyvtárban is.)

„*Die Kunst Ciromantia*” Hartlieb Jánostól, kis 8-rét alaku, 24 mindkét oldalra nyomott levélből áll.

„*Legende vom h. Meinrad*,” 48 levélből áll, alakja 8-rét.

Symbolum Apostolicum, áll 7, 4-rétű levélből 12 fametszetű képpel díszítve, más szövege nincs, mint néhány sor a képek alatt.

Beichtspiegel vagy *Confessionale*. 8 levélből áll. 4-rétű.

„*Doten Dantz mit figuren, clage und antwort schon von allen staten der welt*”. A halál jelképezése. A fehér lepelbe burkolt emberi váz, tánczolva kíséri az embert a sirba. (A heidelbergi könyvtárban van egy szép teljes példány, a müncheni udvari könyvtárban pedig kézirati szöveggel.) Kis ivrétű alak 27 képpel.

„*Die Fabel vom kranken Löwen*.” 12 ivrétű levélből áll, 9 fametszettel.

„*Das geist- und weltliche Rom*” német zarándokok használatára, 92 levélből áll, mindkét oldalára nyomva.

„*Zeitglöcklein*” 16 levélből áll, kis 8-rét, a képek alatt magyarázó szöveggel.

Die „Auslegung des Vaterunsers”. Exercitium super Paternoster. 10 egyoldalra nyomott levélből áll.

Die „Zehn Bott für die ungelernte leut.” 10 csak egyoldalra nyomott levélből áll, a tiz parancsolat képletileg kifejezve. A restség számmal jelképezve. (A heidelbergi egyetemi könyvtárban.)

„*Die sieben Todsünden.*” 8 levélből áll, kis 8-rét alakban. A hét halálos bünt tárgyalja.

Der „*Kalender des Johannes de Gamundia.*” Gamundia János által készített és több levélből álló naptár, melyet ő 1439-ben irt és későbbben fametszetű táblára nyomtatott. Mint ez a középkorban szokásos volt, szerző születési helyéről nevezte el magát. Ez a legrégebb ismert Ephemerides, azelőtt a Künspereg vagy Königsbergi (Regiomontanus) 1474-ből tartatott legrégebbnek.¹³

Magister Johann von Kunsperk (Königsberg) vagy Johannes Regiomontanus: *Deutscher Kalender.* (A dresdai királyi könyvtárban és 2 példány Münchenben őriztetik.) Kis 4-rét alaku, 35-37 sorral.

Historia Sanctae Crucis. (Lipcsében Weigel könyvárusnál.) (Csonka.)

Passio D. N. Jesu Christi, 17 fametszettel. Krisztus életét és szenvedését tárgyalja. (Egyetlen példány a heidelbergi egyetemi könyvtárban.)

Die „Zehn Gebote in Reimen” nagy ivrét alaku, egyetlen lapból áll a tiz parancsolat táblája a háttérben Mózessel. (A dresdai rézmetszet gyűjteménytarában.)¹⁴

A fametszettől a szétválasztható és mozgatható betűkig már csak egy lépés hiányzott. Ezt a lépést is meg kellett tenni. A nyomást mozgatható betűkkel sajtó segítségével eszközölni, e művészetet még fel kellett találni.

Mint hajdan 7 város vallotta Homert szülőtteknek, akkép küzdött a legujabb korig Olaszország, Hollandia és Németország a nyomda feltalálásának dicsőségeért.

A küzdelem szívós és kitartó volt, de végre is bebizonyosodott, hogy a nyomda feltalálásának bölcsője a Rajna melletti Mainz és feltalálója *Gutenberg János* (szül. 1397, † 1468).

Gensfleisch, régi nemesi családból származott és nevét anyjának családi házától kölcsönözte. Viszontagságos életéről csak hézagos adatokkal rendelkezünk; de annyit mégis tudunk, hogy teljes életében akadályokkal, nehézséggel, szükséggel, polgártársainak hálátlansága és hűtlenségével kellett megküzdenie. Hogy ennyi csapás és üldözés daczára mindvégig kitartó volt, ez a hálás utókor csodálatát szerezte meg számára. Azon körülmény, hogy művének tökéletesítése közben tartózkodási helyét gyakran változtatja, hogy 1420-ban Mainzból Eltville-be költözik, 1436-ban pedig Strassburgban találjuk, adja meg a kulcsot azon vitához, melyben Strassburg a nyomda feltalálásának dicsőségét magának tulajdonítja. De 1444-ben ismét Mainzban látjuk, hol is 1450-ben a gazdag mainzi polgárral *Fust*, vagy *Faust*-tal szövetkezik, ki Gutenberg nyomdájának beszerzéséhez a szükséges költséget előlegezi. E szövetkezetbe lép később a gersheimi *Schöffer Péter* is, ki ügyes és jártas lévén az ötvös mesterségben, az

¹³ Zachs monatlicher Correspondenz. Gotha, 1808. 18. Bd. (583-593. 1.) és Grotefend, 1809. 19. Bd. (284-292. 1.)

¹⁴ *Falkenstein.* Geschichte der Buchdruckerkunst. Leipzig, 1840.

uj találmány javítása körül nem csekély érdemet szerzett. Neki köszönhető a betüöntésnek ma is divó módja, és ugyancsak a nyomdafesték készítésén is sokat javított. Midőn Schöffer, ki időközben Fustnak veje lőn, a találmány sikerének előmozdításán fáradozik, és be lőn avatva a titokba is, akkor a nyomdászat első nagyobb termékéből a *bibliából* még csak 12 ív volt ki-szedve. Fust belátva e nagy hasznot, mely ebből a szövetkezetre hárul, hogy az egész hasznot magának megszerezze, vejevel Schöfferrel egyetértve, felmondta a Gutenbergnek előlegezett 1600 forintot, hogy a szövetkezetből kilépésre kényszerítse. A mainzi bíróság Fust követelésének jogosultságát elismerte, és a rögtöni visszafizetés kötelezettségét, a köztük meg-állapított szerződés értelmében kimondotta. Miután pedig Gutenberg az üzletbe fektetett összeg visszafizetésére képtelen volt, ezek a nyomdát összes felszerelésével, a készülőben lévő bibliával együtt lefoglalták. Így esett Gutenberg becsületessége Fust álnokságának és lelketlenségének áldozatul. A már hajlott koru férfi, ki életét és vagyonát e találmányának szentelte, az emberi hűtlenség és megcsalattatás által mindenéből megfosztva, most elhagyottan állott. Nélküle jelent meg az első biblia, latin nyelven¹⁵ hely, idő és nyomdász megnevezése nélkül két ivrétű kötetben 641 levéllel. Az I. kötet 324, a II. kötet 317 levél, kettős hasábon custos, signatura és iniciálék nélkül. A müncheni és bécsi példány a rubrikákkal együtt 645 levélből áll. E biblia kétféle kiadásban jelent meg, az egyik pergament, a másik papírra nyomva. A pergament kiadásban az iniciálék élénk színekkel aranyozva, a papír kiadásnál vörös szín kékkel keverve. Az első kilencz levél 40 soros, a tizedik 41, a többi 42 soros, innen 42 soros bibliának is nevezetik. A betük kisebb missale típusok, és egyforma-ságuk után itélve, öntve voltak. Miután pedig lényegesen különböznek a Schöffer által javított betüktől, ez okból határozottan állíthatjuk, hogy Schöffernek a szövetkezetbe történt lépése előtt lettek öntve. E műből 6 pergament és 9 papírra nyomott példány ismeretes. Pergamentre nyomott példány látható a párisi, berlini és dresdai királyi könyvtárakban, ezenkívül Rómá-ban, Londonban és magánosoknál. Papírra nyomott példányt birnak a párisi kir. és Mazzarin könyvtár, a bécsi cs. és kir., a müncheni kir., a Majna melletti Frankfurt városi, a lipcei kir. és a trieri városi könyvtár.

Gutenberg e csapás alatt meg nem törve, új forrást keresett találmányának folytatására. Megis találta ezt Humery, gazdag mainzi polgárban, ki őt egy új nyomda felállításában anyagilag támogatta. Öt év kellett hozzá, míg új nagyobb munkája megjelenhetett. Címe: *Joannis de Janua „summa quae vocatur Catholicon”*. Nagy folio alak, félgothikus betűkkel, signatura, custos és lapszám nélkül, kettős hasábon, 66 sorral, 347 levéllel. A nyomdászatot dicsőítő s a feltaláló emelkedett hangulatát visszatükröző zársorok a nyomdász nevét nem említik ugyan, de a hely és évszámról világosan tanuskodnak. (1460.)

A nyomtatás lángelméjű feltalálója azonban nem igen lehetett megelégedve nyomdájának üzleti eredményeivel, mert 1465-ben nassauai Adolf választó fejedelem udvari szolgálatába állott, hol 1467-ben elhalálozott.

Szobra Mainzban a róla nevezett téren lőn felállítva 1837-ben.

Fust és Schöffer elválva Gutenbergtől és bőven rendelkezve mindazon anyagi eszközökkel, melyek segítségével a nyomda jövedelmező forrássá válhatott, 1457-ben kiadták *„Psalterium”* című művet, melynek technikai kivitele az utókor elismerését nyerte meg számukra. Szép, pergamentre nyomott ivrét alaku könyv. Címe, mint az ősnymtatványoknak általában, nincs, a szöveg az első levélen így kezdődik: *„Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum et in cathedra pestilentiae non stetit.”* Kétféle missale betűkkel van nyomva, az egész mű 306 veres és kék iniciáléval van díszítve. Csak 6 példány ismeretes. Megjegyzem még, hogy az egyes példányok lapszámjai különbözők, egyik 136, másik 143 és a többi 175 levélből áll.

¹⁵ Biblia latina vulgata.

Valószínű a megrendelő kívánságához mérten több vagy kevesebb énekkel jelent meg. Minden példány végén látható a vörös betűkkel nyomott 7 soros colophon, mely így kezdődik: *Pns spalmorum* (így) *codex* és végződik: *Anno domini Millesimo CCCCLVII. In vigilia Assumcionis*. 1817-ben egy csonka példány a párisi kir. könyvtár részére 12 ezer frankért vásároltatott meg. A másik példányt a darmstadti nagy hercegi könyvtár birja, egy csonka példánya van a dresdai kir. könyvtárnak, a negyedik példány lord Spenceré, az ötödik a windsori kir. könyvtár tulajdona. Egyik legszebb példány a bécsi udvari könyvtárban őriztetik.

A második kiadás hasonlít az elsőhöz, csak nagyobb alaku, 1459-ben jelent meg. Colophonjában a „*spalmorum*” nyomdahiba ki van javítva. Ugyanezen évben jelent meg tőlük „*Guillelmi Durandi Rationale divinorum officiorum*” című mű, mely az egyházi szertartásokat írja le. 160 levél, 83 sor, 2 hasáb, körülbelül 50 példány ismeretes, melyek közül a párisi, római és bécsi könyvtár bir egyet-egyet. 1460-ban megjelenik: „*Constitutiones Clementis V. papae cum apparatu Ioannis Andreae*”. 51 levél kettős hasábbal, a betűk jellege római és góth keverék. Gutenberg Catholiconjára mintegy válaszul megjelenik 1462-ben „*Biblia sacra latina vulgatae editionis et translatione et cum praefatione S. Hieronimi*”. Nagy folio alakban, pergament és papíron, 242 levél, 2 kötetben, melynek egy szép papírra nyomott példánya a gyöngyösi sz. Ferencz-rendiek könyvtárában őriztetik.

E közben az új találmány, mely hatásában egy egész világot volt hivatva átalakítani, csak lassan terjedt szét, sőt mondhatni valódi ellenszenvvel találkozott a könyvmásolóknál, kik a nyomdászat által állásukat és keresetüket veszítették. Innen van az, hogy egyes városokban, melyekben kézirat kereskedés virágzott, a nyomdászat nem birt meghonosulni. Nemcsak azért, mert a hártýára festett codexek a kor izlésének jobban megfeleltek, kiállításuk sokkal csinosabb volt az egyszerű és rideg nyomásnál, de másrésről a lassúság miatt is, melylyel a nyomda kezdetben technikai akadályok miatt küzdött úgy annyira, hogy a versenyt a leírók gyorsaságával szemben kiállani sem birta. Maga Mátyás király, uralkodása végső éveiben, midőn a nyomda már túl volt a kezdet nehézségein, még mindig kéziratokat vásárol és rendel meg és nem szenved kétséget, hogy a Corvinák a legszebb nyomtatványokkal kiállják a versenyt. A nyomdászat elterjedésének akadályait végre egy váratlan körülmény törte meg, nevezetesen azon villongás, mely Isenburg érseke és nassaui Adolf között ütött ki, és melynek Mainz városával együtt Fust és Schöffer nyomdája is áldozatul esett, mert a segédek szétszórva magukkal vitték a nyomdászat titkát s ezzel együtt a nyomdászat gyors elterjedésének okozói lőnek. Ez utolsó periodussal majdnem egyidejűleg lép fel Zainer Augsburgban, Mentel János és Eggenstein Henrik Strassburgban, Kölnben Zell Ulrik, Romában Hahn Ulrik, Speyer János Velenczében, Nápolyban *Russinger* vagy *Riesinger*. Általában a 15-ik század második felében a új művészet mindenütt tért hódít.

Habár a feltalálás dicsősége a németeké, mégis Olaszország az, hol az új találmány nemcsak nagyobb és gyorsabb elterjedésnek örvend, de a tökély magasabb fokára is emelkedik, mint bölcsőjében Németországban.

*

Magyarország, mely a tudomány kedvelő Mátyás király alatt, szoros összeköttetésben állott az olasz tudósok és művészekkel, a nyomda meghonosításával is több európai nagy várost előzött meg, köztük Bécs és Krakkót. Geréb László budai prépost és alkanczellár 1472-ben Hess Andrást Velenczéből Budára hívta, és általa az első hazai nyomdát állíttatta fel. Az egyetlen nagyobb mű, mely e nyomdából kikerült a *Chronicon Budense* név alatt ismert *Chronica Hungarorum* című 1473-ból.

Mint ez időbeli nyomtatványok általában, ez is címlap nélkül jelent meg. Első lapja így kezdődik: „Ad uenerandum dñm Ladizlaum: prepositū ecclesie budeñ: prothonotarium

apostolicū: necnon vicecācellariū serenissimi regis Mathie ī cronicā hugaro⁴. Andree prefatio. *Colophonja*: Finita Bude Anno dñi M.CCCC.LXXIII. in uigilia penthecostes: per Andream Hess. E 67 levélből álló kis ivrét alaku, és latin betűkkel nyomott mű, a magyarok történetét tárgyalja, kezdve a Hunok eredetével és végezve Mátyás király koronázásával.

Csak 10 példány ismeretes, melyekből egy-egy példányt bír a magyar nemzeti muzeum, a budapesti egyetemi, a bécsi cs. és kir., a müncheni kir. és a lipcsei egyetemi könyvtár. Magángyűjtemények közül ismeretes a József főherceg, a pécsi püspök, Rossi Miklós (Rómában) és Czartoriczky Lászlóé (Halicsban). E nagyobb művön kívül a bibliographusok szerint még két más kisebb mű is jelent meg Hess András nyomdájában. Az egyik: „*Leonardi aretini in opusculū Magni Basillii de legēdis poeticis*” című, mit a 15-ik levél előlapján levő colophon is bizonyít: sic finis libelli Basillii ē per A. H. (= Andream Hess) Bude.” A másik, melyet Panzer is említ *Annales typographici* című művének I. köt., 266. lapján: „*Mathiae Regis Hungariae leges et dieta*”. De ez az újabb felfogás szerint nem budai nyomtatvány és valódi címe ez: „*Constitutiones incliti regni ungariae*.” Hely, év és nyomdász megnevezése nélkül jelent meg és Mátyás királynak 1486-iki törvényeit foglalja magában. A technikai kivitel és a betűk jellege után ítélve e művet azon vándor-nyomdásznak tulajdonítjuk, kitől Bécs is első öt nyomtatványát bírja s ki 1482 után Bécset a zavaros politikai helyzet miatt elhagyva, hazánkba jött és kiadja Mátyás király törvényeit. Ezen három nyomtatvánnyal szűnik meg a 15-ik században hazánkban a nyomda működése anélkül, hogy a 15-ik századból egyetlen magyar nyelvű nyomtatványt hagyott volna számunkra. Mert az „*O deucheoseeges zenth ivb keez*”-ről szóló ének, mely a 15-ik századból, 1484-ből maradt fenn számunkra, Nürnbergben jelent meg Koberger Antal nyomdájában. E munka is elveszett vagy még lappang; a mult század végén egy példánya a jegenyei plébános kezei között volt.¹⁶ Könyvészetünk csak négy kezdő sorát tartotta fenn. Nem lehet azonban feltennünk, hogy azon ötven évi időszak, mely ezen énekünk és kezeink között levő első magyarnyelvű nyomtatványunk között eltelt, egyes, legalább kézikönyvek nyomásának szükségessége fel nem merült volna, annyival is inkább, mert *Komjáthi Szent Pál levelei* című munkája előtt is jelent meg Krakóban Viktor nyomdájából egy mű s ez a *Heyden Sebald. Puerilium colloquiorum formulae*. Krakó 1531. című munkája latin-, német-, lengyel- és magyar szöveggel.

Ezenkívül Fraknoi Vilmosnak a krakói könyvtárban tett kutatása alkalmával sikerült egy Komjáthi Szent Pál levele - című műnek töredékét felfedezni, mely az 1533-iki kiadással egybevetve, a betűk formája és a nyomdai kiállítás egész jellege után ítélve, sokkal régibbnek tartatik.¹⁷

Kétségtelen tehát, hogy jelentek meg ez idő alatt is magyar nyelvű nyomtatványok s abból, hogy ezeknek ma már nyoma sincs, semmit sem lehet következtetni; annyival inkább, mert az eddig ismert régi magyar nyomtatványok nagy része kisebb alaku, sőt a XV. századbeli latin nyomtatványok jobbára vaskos nagy kötetek és mégis sok ezek közül is elveszett, úgy hogy csak egy példány ismeretes azokból is, melyek sok kiadást értek. Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában több oly 16., 17. századbeli nyomtatványt sorol fel, melyekből ma már egy példányt sem ismerünk.¹⁸

A nyomda feloszlását a könyvárusok pótolják, kik a kéziratokat külföldi nyomdába küldik. A budai könyvárusok csupa magyar tárgyú, de latin nyelven írott műveket adtak ki. Ezek

¹⁶ Toldy Ferencz. Uj magyar muzeum 1857.

¹⁷ Magyar könyvszemle. 1879.

¹⁸ Ballagi A. A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. Bpest, 1878.

közül említésre méltók Feger Tibold, Rueni György, Paep vagy Pap János, Kaim Orbán, Murarius Antal, Prischwitz Mihály.¹⁹

Míg itthon nyomdahiányban szenvedünk, addig külföldön folyton találkozunk magyar nyomdászokkal, ilyen Garay Simon 1491. Velenczében; Basay 1494. Cremonában stb.

Irodalmunk első kincsei megjelenésük helye és ideje szerint pontosan vannak összeállítva Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár, I. II. Bpest, 1879. 1885. című műveiben; ezért feleslegesnek tartom e helyen magyarországi nyomdászatunk első termékeinek felsorolását, annyival is inkább, miután Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472-1877. Bpest, 1878. című művében nagy szakismerettel tárgyalja e kérdést és sokkal szélesebb alapon, sehogy e mű keretébe bár főbb vonásaiban is összeszorítanom lehetne.

Különben is nem szándékom a nyomdászatot történelmi fejlődésében követni, csak egy pillantást akarok vetni a bölcsőre, melyben gyermekkorát éli. Ez a XV-ik század végső határa, s ha a hazai nyomdászat fejlődésével e határt átlépek, teszem ezt azért, mert nyomdászatunk csak a XVI. században kezd éledni és megerősödni.

Első magyar nyelvű nyomtatványunk 1533-ban jelenik meg Krakkóban. Frangepan Katalin, fia nevelőjével Komjáti Benedek szerzetessel lefordíttatja Szent Pál leveleit és kinyomatja. Az egyetemi könyvtárban levő teljes példány szerint címe: *Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leveley magyar nyelven.* Végül Vietor Jeromos nyomdász latin nyelvű ajánlása Frangepan Katalinhoz ily kezdettel: *Datum Cracoviae ex officina nostra Anno Domini Milesimo Quingentesimo trigesimo tertio Mense Februario.*

Ugyanezen évben jelenik meg magyar értelmezéssel: *Lexicon Joannis Murmulei, seu latina rerum vocabula. Cracoviae. M.DXXXIII.*

Latin és görög nyelven nyomtatott művek Brassóban jelentek meg 1535-ben Honter János brassói lelkész által alapított nyomdában. Végre az első magyar nyomdát Nádasdy Tamás horvát bán, később nádor, ujszigeti jószágán Vas megyében Sárvár mellett rendezte be. Az ujszigeti nyomda első terméke és a magyarországi nyomda első magyar műve 1539-ben jelenik meg. Címe: *Grāmatica Hungaro Latina in usum puerorū recēs scripta Joanne Sylvestro Pannonio autore. Neanesi, Añ. 1539. die 14. Junij.*²⁰

A hazai nyomdászat a 16-ik században nemcsak végleg megerősödik, hanem terjeszkedésében kelet felé úttörője, és zászlóvivője lesz a nyugoti műveltségnek.

Hogy az új eszmék terjesztésének e harcában a reformatio korában a nyomdászat nagy szolgálatokat teljesített, ki tagadhatná? De ezen éles küzdelmekben és a véleménykülönbségek e harcában mi csak egy tisztultabb világnézletet látunk megnyilatkozni.

A nyomdászat terén a 17. században hanyatlás állott ugyan be; de a 18. században a vasnyomda és különösen a gőzsajtó által oly lendületet nyert, mely a legnagyobb igényeket is képes kielégíteni, mint ezt a napilapok terjedelme és ezrekre menő számai fényesen igazolják.

Falkenstein, K. Geschichte der Buchdruckerkunst. Leipzig, 1840.

Falk, Fr. Die Druckkunst im Dienste der Kirche. Köln, 1879.

Ballagi, A. A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. 1472-1877. Budapest, 1878.

Denkmale der Holz- und Metallschnitte aus d. XIV. und XV. Jahrhundert. I-V. Nürnberg, é. n.

¹⁹ Kemény József. Történelmi és irodalmi kalászkok. Pest, 1861.

²⁰ Egyetlen csonka példány a m. nemz. muzeumban.

- Hatin, E.* Manuel theoretique et pratique de la liberté de la presse. 2 voll. Paris, 1878.
- Fromann, E.* Aufsätze zur Geschichte des Buchhandels im 16. Jahrhundert. Jena, 1881.
- Falk, Fr.* Die deutschen Sterbebüchlein. Köln, 1890.
- Fejérpataky D.* Irodalmunk az Árpádok korában. Budapest, 1878.
- Fraknói V.* A legrégeb magyar nyomtatvány. Budapest, 1879.
- Fournier, H.* Traité de la typographie. Paris, 1825.
- Metz, Fr.* Geschichte des Buchhandels und der Buchdruckerkunst. Darmstadt, 1835.
- Histoire de l'origine et des premiers progrès de l'imprimerie.* A la Haye, 1746.
- Linde, A.* Geschichte der Erfindung der Buchdruckerkunst. I-III. Berlin, 1886.
- Lorck, C.* Handbuch der Geschichte der Buchdruckerkunst. I. II. Leipzig, 1882-83.
- Mayer, A.* Wiens Buchdruckergeschichte. I. II. Wien, 1883-87.
- Németh, J.* Memoria typographiarum regni Hungariae et Transsylvaniae. Pesthini, 1818.
- Schaab, C. A.* Geschichte der Erfindung der Buchdruckerkunst. I-III. Frankfurt a. M. é. n.
- Umbreit, A.* Die Erfindung der Buchdruckerkunst. Leipzig, 1843.
- Wetter, J.* Kritische Geschichte der Erfindung der Buchdruckerkunst. Mainz, 1836.
- Zapf, G.* Augsburgs Buchdruckergeschichte. I. Th. Augsburg, 1786.
- Zapf, G.* Aelteste Buchdruckergeschichte von Mainz. Ulm, 1790.

A nyomdászat fejlődése.

1. A könyv alakja.

A könyv, mint nyomdatermék, két irányban vonja magára figyelmünket, ugymint külső alakja (formatum) és a nyomás jellege által. A könyv alakjának változatossága az olvasóra nézve közömbösnek látszik ugyan, és mindaddig míg egynehány könyvről van szó, csakugyan az is; de ha a könyvek nagyobb számát akarjuk egy tömegben használható állapotba helyezni, ez esetben a könyv alakja és annak meghatározása nem csekély fontosságu. Czélszerűségi és szépészeti szempontból a könyvek minden könyvtárban alak szerint állítatnak fel. A czélszerűségi szempont követelményének a könyvtár akkor felel meg, ha a könyvek úgy állítatnak fel, hogy a rendelkezésre álló térfogat a könyvek minél nagyobb mennyiségét képes befogadni. Ezt pedig elérhetjük azáltal, ha egyenlő nagyságu könyveket állítunk egymásmellé. Az egyenlő alakok lehető egymásutáni sorozatát kívánja tőlünk a szépészeti szempont is, mert mi sem ellenkezik inkább a jó izléssel, mint mikor ivrétü könyvek mellé látjuk sorozva a legkisebb alakukat. Nem csekély fontossággal bir a könyv alakja irodalmi szempontból is, mert egyes művek kiadásai sokszor csak alaki szempontból különböznek. Mindaddig, míg a könyvek száma a könyvtárakban nagyon meg nem szaporodott, a könyvtárak rendezésénél a könyv alakja nem is játszik nagy szerepet. Idővel azonban az alakok feltünő különbözősége arra indította a könyvtárakkal foglalkozókat, hogy az alakok különbözőségébe bizonyos egyöntetűséget hozzanak létre.

Ezen egyöntetűséget a papir összehajtásának hányszorosából vélték megállapítani. E szerint a könyveknek annyi alakját különböztették meg, ahány részre van az ív összehajtva; vagyis ahány levélből áll az ív, melyre a könyv nyomva van. Ha tehát az ív két levélre van összehajtva, akkor a könyv alakja ivrét (kettedrét, folio), ha négyre, akkor negyedrét (quart), ha nyolcz, akkor nyolczadrét (oktav) és így tovább származnak a 12-rét, 16- 18-, 24-, 32-, 36-, 48-, 64- rétü könyvalakok.

A könyv felvételnél a czimlapokon, vagy általában a katalogusokban ezt rövidség okáért így fejezzük ki: Ivr. 2-r. (fol.); 4-r., 8-r. stb. A haránt összehajtott íveket harántrétüeknek nevezzük, p. o. „Magyar- és Erdélyország története rajzolatokban Geiger Péter képirótól, tervezte és magyar-német nyelven magyarázta Wenzel Gusztáv” címü mű haránt ivrét. Tájékoztatásul a könyvalak felismerésére szolgáljon a következő ábra:

1. Ivrét. 2. Negyedrét. 3. Nyolczadrét.

Már most csak az a kérdés, vajon az ív mikénti összehajtásának vannak-e különös ismertető jelei? Ha bármilyen újabb könyvet veszünk kezünkbe, forgatás közben némely lap alsó szélén arab számokat veszünk észre. Ezek az ugynevezett ívjelzők, melyekkel a nyomdász az ív határait jelzi. Az arab szám egyuttal az ív sorrendjét és számát is kifejezi. Ha p. o. a lap alsó szélén a 2-es számot látjuk, ez nem csak azt fejezi ki, hogy ezen levéllel a második ív kezdődik, hanem egyuttal ebből meggyőződhetünk arról is, hogy az ív hány részre van összehajtva; mert ha a 2-es szám a 17-ik oldalon van, ez azt is jelenti, hogy az előző ív nyolcz részre összehajtva, 8 levélből, azaz 16 oldalból áll. Ezen esetben a könyv alakja nyolczadrét. Ha a 2-es szám az ötödik levélen van, akkor ez azt mutatja, hogy az előző ív négy részre van összehajtva, azaz 4 levélből áll. Ezen esetben a könyv negyedréte alakú. Hasonlóan győződhetünk meg ezen ívjelzők segítségével minden könyv alakjáról.

Másképe állunk azonban a régi könyveknél, a 15. és 16-ik században nyomtatott munkáknál, melyeknél az ívjelzők vagy teljesen hiányoznak, vagy az ívjelzőt betűk, az ugynevezett signaturák pótolják. Itt a könyv alakja vagy a signatura, vagy a víznyomás segítségével határozható meg. A signatura annyiban különbözik a jelenleg használatban levő arab számú ívjelzőtől, hogy míg az utóbbi csak minden ív első, legfeljebb második levelén szerepel, addig a signatura előfordul az ív minden levelén azon megjegyzéssel, hogy az ív jelzésére mindig egy és ugyanazon betű használatik, p. o. az első ív signaturája „a”, akkor a következő levelek: a, a., a., stb. betűvel jeleltetnek. A második ív signaturája „b”, a következő levelek: b, b., b., stb. signaturával jeleltetnek. Így kapja minden ív az abc összes betűit sorrendben. Ha a könyv terjedelme az egyszerű abc-t kimerítené, ez esetben a következő ívek az abc kettőzött betűit kapják, p. o. aa, ab, ac vagy aa, bb, cc, ha ezt is kimerítené, akkor vagy hármás betűt kapnak, vagy a nagyobb betűsort használják fel A-Z-ig az előbbeni fejlesztéssel.

A signaturák áttekintése azonban a régi nyomtatványoknál aránylag sok időt vesz igénybe, ennek könnyítésére néha a nyomdászok a könyv végén az *Index*-ben a signaturákat is kiűntették és egyszersmind megjegyezték azt is, hány levelet jegyeztek ugyanazon betűvel, mert megjegyzendő, hogy nem jegyeztek mindig egyenlő számú leveleket ugyanazon betűvel, innen származnak a duerno, terno és quaterno stb. elnevezések, p. o. *Hieronymi Epistolae in tres Partes distributae*. Lugduni, 1513 Ivr. végén registrum, melyben a signaturák mind felsorolatnak ezen megjegyzéssel: omnes sunt quaterni praeter R qui est ternus.

Ha, mint említettem, a könyvben az ívjelzők teljesen hiányoznak, ily esetekben a könyv alakját a vízjegy segítségével határozzuk meg.

Vízjegy alatt értjük a papíron látható világos vonalakat, melyek rajta 12-15 vonalnyi távolságban huzódnak végig, vagy keresztvonalakat, melyek egymáshoz nagyon közel állanak, kevésbé átlátszóak és az előbbieket keresztül metszik. Ha a világos vonalak függőlegesek, ez esetben a könyv vagy ívrét, vagy 8-rét, vagy 18-, 24-, 32-rétalaku, a vízirányos vonalaknak a 4-rét, 12-rét, 16-, 36-, 48-, 64-rétüek felelnek meg. A mely papíron ily világos vonalak nincsenek, hanem csak sűrű és kevésbé átlátszóak, ott ezek helyzete határozza meg az ívrétet. Ez esetben a fenti példa megfordítva értendő az az hol függőleges áll vízirányos értendő és megfordítva.

Ezek azon ismertető jelek, melyek nekünk a könyv alakjának meghatározásánál segítségül és irányadóul szolgálnak. Mióta a papírgyártás sokfélesége különböző országokban az íveknek rendkívüli változatosságát hozta létre olyannyira, hogy a nyolcz levélből álló ív, melyet a felállított szabály szerint 8-rétünek kell vennünk ívrétet mutat, de tekintettel nagyságára, nem vagyunk képesek a 8-rétüek közé helyezni, ily esetekben az alakok megjelölésére még a *nagy* és *kis* jelzőt is szoktuk alkalmazni.

Ha valamely meghatározott alakú könyv a szokottnál nagyobb vagy kisebb, ezt így szokták kifejezni: nagy ívrét, n. 4-rét, n. 8-rét vagy megfordítva kis ívrét, k. 4-rét, k. 8-rét. Az ily meghatározás azonban, a könyv alakjáról csak megközelítő fogalmat nyújt és nem jeleli meg azon

határokat, melyeket a könyv alakja át nem léphet. Hogy tehát ezen, ha nem is vizsás állapot, de mindenesetre a könyvek tökéletlen meghatározásának a jövőben eleje vétessék, az amerikai és angol könyvtárnokok mesterséges úton törekedtek biztos alaki egységet létrehozni, és erre nézve a méter rendszer alkalmazását fogadták el. Nagy ívrét szerintük minden oly könyv, mely a 46 cmt felülhaladja, ívrét 46 cm.-ig, kis ívrét 33 cm.-ig, n. 4-rét 38 cm.-ig, 4-rét 28 cm.-ig, kis 4-rét 20 cm.-ig, n. 8-rét 28 cm.-ig, 8-rét 23 cm.-ig, k. 8-rét 20 cm.-ig. A firenzi könyvtárban következő méretek vannak elfogadva: Ivr. 30 cm. felül, 4-rét 28-38 cm.-ig, 8-rét 20-28 cm.-ig. A philadelphiai könyvtári bizottság által megállapított méretek: Ivr. 30 cm. felül, 4-rét 30 cm. alul, 8-rét 25 cm. alul.

Sajnos, hogy az egységes állapot utáni törekvés a gyakorlati életben e téren is, mint láttuk, meghiusult, miután az itt felsorolt három könyvtár mindegyike más méretet fogadott el, egy és ugyanazon alakra. Remélhető azonban, hogy a méter-rendszer általános érvényre jutása a papirgyártás ingatag alapján nyugvó rendszertől eltérve, szilárdabb alapra fogja fektetni a könyv alakjának meghatározását.

A könyv alakjáról lévén szó, talán nem lesz érdektelen felemlítenem azon viszonyt, melyet a könyv alakja és kora között tapasztaltam. Az ívrét (folio) alaku könyvek rendszerint a legrégebbek. A XV. századbeli ösnyomtatványok legnagyobb része ívrét alakú, a 4-rét és 8-rétek száma elenyészőleg csekély. Nem alkalmazható azonban ezen nézet a régi magyarországi nyomtatványokra, mert nálunk a nyomdászat csak a XVI. században honosult meg, amidőn már a könyvek régi nagy formájukat elvesztették s helyüket a kisebb alakok foglalják el. Ugyanez áll a katalógusokról is. A régi irott katalógusok nagyobbbrészt ívrétűek, míg legújabbban a könyvalakok kisebbedésével a katalógusok is kis 8-rétűek vagy éppen 16-rétűek.

2. A nyomás jellege.

A nyomás jellege alatt értem a könyv azon tulajdonságát, mely a nyomás anyaga, a papir, és a betűk különböző formáiban nyilatkozik. Az anyag, melyre a könyvek nyomattak, részben pergament, előfordul selyem is; de rendszerint erős fehér papir. A könyvek élete leggyakrabban a papir minőségétől függ. Napjainkban, midőn a papir tartóssága a repülő szavak maradandóságával vetekszik, nem ajánlhatom eléggé, hogy könyveink nyomásánál a papir helyes megválasztására nagy gondot fordítsunk, nehogy irodalmunk a laza papirossal együtt a korai enyészetnek essék áldozatul. Utánzandó például szolgálhat nekünk a 15. és 16-ik század erős papirja, mely időből származó három-négyszáz éves könyveink tartóssága, szemben az újabb termékekkel, előnyösen szembejön.

Régi tulajdonsága az a papirgyárosoknak, hogy papirjaikat a gyár vagy tulajdonosa jelvényével látják el. E jelek nemcsak a papir eredetét tartják fenn, hanem ekkép közvetve a könyv korának megítélésére is segédkezet nyújtanak. Így látjuk a 15. és 16-ik század könyveinél az ökör-fejet, melynek eredete és jelentősége felől eltérők a nézetek.

Kezdetben azt hitték, hogy az ökörfej csak oly nyomtatványoknál fordul elő, melyek Németországban jelentek meg, de *Sotzmann* a „*Serapeum*” 1846-iki évfolyamában kimutatja, hogy az ökörfej már a 14. század elején nemcsak német, hanem holland-, francia- és olasz-papíron is látható oly időben, midőn a német-papir nem került mint kereskedelmi cikk a nevezett országokba. Tudjuk azt, hogy a pergamentet a papir váltotta fel, miután pedig azt *pergamentum vituli*-nek nevezték, némelyek nézete szerint innen került volna az ökörfej a papírra. Valószínű azonban, hogy ez nem egyéb mint a festők, irnokok és nyomdászok pártfogójának, Szt.-Lukácsnak jelvénye. Az ökörfejen kívül a papíron még kereszt, rózsa, kigyó, korona, csillag és sok más egyéb jelvény is látható. Hazánkban a szepesmegyei Tepliczen Spielenberg Sámuel löcsei orvos által 1613-ban felállított papírmalomban gyártott papiros vízjegye hár-

mas halomból kiemelkedő kettős kereszt, melyre mindkét félről oroszlánok ágaskodnak fölötte kilencz-águ koronával. A Rákóczyak sárosmegyei Makoviczán alapítottak papírmalmot, mely az ő címerekkel ellátott papírost szolgáltatta.²¹

Az ösnyomtatványok szemlélete meggyőzhet mindenkit arról, hogy a nyomdászat épen úgy, mint minden iparág, a kezdet nehézségeivel küzdött. A könyv alakja nem változott ugyan meg, de a nyomda technikája nagyot változott. Az ösnyomtatványoknál a betű alakja formátlan, az *u* és *v*, *i* és *j*, *t* és *c* betűk alkalmazásában a nyomdászok nem következetesek, hanem felváltva használják, p. o. oracio. A könyvek nincsenek lapszámozva, hiányzik a későbben alkalmazott signatura és custos, az ékezés és pontozás, és a mi legfeltűnőbb, a könyvek legnagyobb része címlap nélkül jelenik meg.

A nyomdai kivétel e feltűnő hiányosságáról bátran következtetünk a könyv régi voltára. A nyomdászat e közben mindinkább tökéletesedik, a könyvek, melyek eddig kivétel nélkül lapszám nélkül jelentek meg, 1470-től kezdve már lapszámoztatnak. A lapszámozást valószínűleg Arnold Th. Hoerren kölni nyomdász alkalmazta legelőször, mert az ő nyomdájából ismerünk ez időből egy művet: „*Sermo praedicabilis in festo praesentationis beatissimae Mariae*” címmel, mely lapszámozva van. Ezzel egyidejűleg jelennek meg a könyvön az ugynevezett signaturák, melyeket Gering Ulrik alkalmazott legelőször. A custos (ör, francziául reclam) alatt értjük azon szót, mely minden lap végén áll, a következő oldal első szavát jelezve. Ezt már a kéziratoknál is alkalmazták nem csak azért, hogy a könyvkötő munkáját vele megkönnyítsék, de egyuttal arra is szolgál, hogy a lapszámozás és signaturák körüli esetleges hibáknak elejét vegye. A custos alkalmazása Speyer Vendel velencei nyomdász műhelyéből került ki 1469-ben, használata 1480 körül már általános volt. Franciaországban azonban csak 1520 körül alkalmaztatott. A nyomdahibák jelzése *Errata*, először Juvenalis művében fordul elő, melyet Petrus Gabriel nyomtatott Velenczében 1478-ben.

Már Schöffner Péterről említettem, hogy a betűalak tökéletesítéséhez nagyban hozzájárult. A szerint tehát, a mint egyesek nyomdák felszerelése tökéletesebb vagy hiányosabb volt, a könyvek is tetszetősebb vagy kezdetlegesebb alakban jelentek meg. Épen úgy, mint napjainkban azok, kik a technika vívmányait előbb alkalmazzák, egy századdal képesek másokat műveik nyomdai kiállításában megelőzni. A ki Aldus és Elzevir-féle kiadásokat látott, az alig fogja megérteni az ezekkel egykoru selejtes nyomtatványok okát. A nyomás kezdetlegessége tehát még nem bizonyítja a könyv régi voltát.

Az első nyomtatványok latin és német nyelven jelentek meg és a kor kézíratainak megfelelőleg góth betűkkel lőnek nyomtatva. E betűk kezdetben igen egyenlőtlenek voltak, a folytonos használatban pedig elkoptak és eredeti formájukat elvesztették, ennél fogva ezeket később a tetszetősebb alakú félgóth betűk váltották fel. A nyomda tehát, mint látjuk, kezdetben a kézirat formáját követi, későbbi fejlődésében a nyelvhez alkalmazkodik és végre, mint műipar, a művészet hatása alatt áll.

A nyomdászat történetéből tudjuk, hogy az olaszok az elsők között voltak, kik a nyomdászatot hazájukban meghonosították; de egyuttal ők voltak azok is, kik abba izlést és formai tökélyt öntöttek. A góth nyomást itt a renaissance váltja fel. Speyer Vendel velencei nyomdász volt az első, ki 1468-ban a góth nyomást latin betűkkel váltja fel, és miután ily betűkkel később Rómában is jelennek meg könyvek, innen a latin betűkkel nyomott könyveket római jellegű nyomásnak nevezzük. Az első magyarországi nyomtatvány a Chronicon Budense 1473-ban hasonlóan római jellegű nyomással jelenik meg. Ezen irány később mindenütt leszorítja a gothikus formát, ugyannyira, hogy hazájában Németországban is ujabban már e formát használják. Amint a góth nyomást a semi góth, akkép váltja fel később a római, a cursiv

²¹ Ballagi A. A nyomdászat tört. fejlődése.

nyomás, melyet *Aldus Manutius* velencei nyomdász hozott először alkalmazásba különösen a római klasszikusok meglepő szépségű kiadásainál. E betűket később mások is használták, de nem annyira a könyv szövege, mint inkább idézetek számára.

A góth és római betűvel majdnem egyidejűleg már Fust és Schöffer nyomdájából kikerült művekben láthatunk görög betűket, de csak hézagosan, nemkülönben Sveinheim és Pannarz nyomdászoknál Rómában. Mégis az első mű görög betűvel nem itt, hanem Milanóban jelenik meg. Ez *Constantini Lascaris: Grammatica graeca. Mediolani, 1746. die XXX. Januarii* című műve. Hogy a 15. században Aldus Manutius is nyomott szép görög betűvel, erről a könyvtárainkban előforduló Aldinákban mindenki meggyőződhetik. A 16. század elején már arab és cyrill betűvel is nyomnak. Az első könyv cyrill betűvel 1527-ben jelent meg.

A 16. század elején a nyomda már egész Európában otthonos. A betű a nemzeti nyelvhez alkalmazva, szolgálatában állanak az irodalom és művészetnek. Az olasz *Ottavino de Petrucci* (1466-1539) feltalálja a hangjegynyomást és *Amadeo Scotto* és *Nic. de Raphael* könyvkereskedők által gyámoltva, zenészeti nyomdát állított fel, melynek eddig első ismeretes műve: *Motetti XXXIII. Venetiis, die 9. Maii Salutis anno 1502.*

Törökországban a *kórán* felfogása a nyomdával szemben ellenséges volt, ez oknál fogva még csak a 18. század elején lép életbe. A Törökországban levő idegenek azonban, a zsidók és arabok már a 15. században nyomnak könyveket, de természetesen nem török betűvel.²²

A térképnyomást *Haas* találta fel 1775-ben.

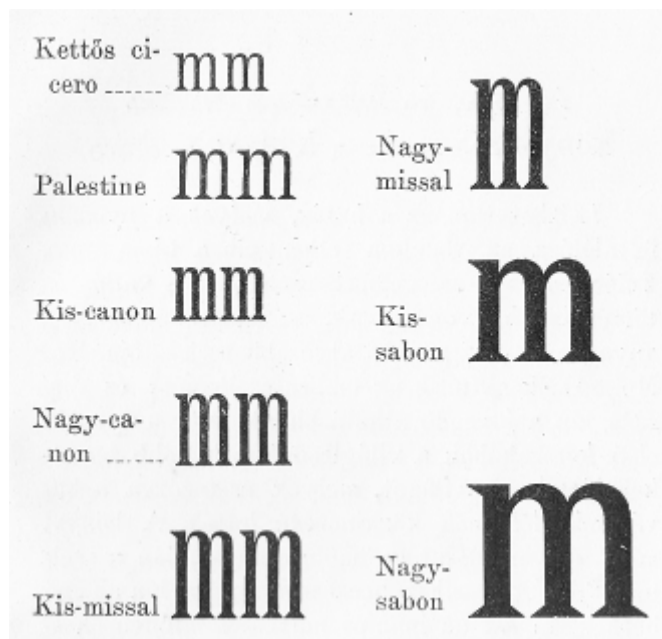
Már „Az írás és anyaga” című fejezetben ismertettem a betűk jellegét. A nyomdászat azonban nemcsak alak, de nagysági fokozatokat is különböztet meg. A nyomdászat első termékeinél látjuk e megkülönböztetést; más betűvel vannak nyomva a fejezetek és mással a szöveg. Egyes betű elnevezései még e korból maradtak reánk s azok neveit a legújabb korig megtartották a nyomdászok. Ilyenek p. o. a *canon* és *cicero*. Helyénvalónak találom tehát, hogy a most használatban levő betű neveit is közöljem azon megjegyzéssel, hogy a nyomás jellegét a neki megfelelő „m” betű mutatja.

A latin betűt, melyet mi *romainak* nevezünk, most *antiqua*-nak, renaissance korabeli válfaját *mediae*-nak, a német betűket *fraktur*-nak és renaissance korabeli válfajait *góth*- és *schwabach*-nak nevezi a nyomdász.

A betűfajok a következők:

Perl (gyöngy)	mmmmmmmmmm
Nonpareille... ..	mmmmmmmmmm
Colonell	mmmmmmmmmm
Petit	mmmmmmmmmm
Bourgeois (borgis)... ..	mmmmmmmmmm
Corpus (garmond)... ..	mmmmmmmm
Cicero	mmmmmm
Mittel	mmmm
Tertia	mmm
Text... ..	mmm

²² Toderini. Litteratur des Türken. I. II. Königsberg, 1790.

A szedés beosztása is kétféle: sűrű vagy ritkitott. Ha a sorok között ugynevezett tézű nincs, akkor a szedés sűrű, azaz *compress*, ellenkezőleg *ritkitott*.

Lorck, C. Die Herstellung der Druckwerken. Leipzig, 1868.

Steffenhagen, E. Über Normalhöhen für Büchergeschosse. Kiel, 1885.

Toderini. Litteratur des Türken. I. II. Königsberg, 1790.

Firmin-Didot. Alde Manuce. Paris, 1875.

Az ipar és művészet hatása könyveinkre és a könyvek élete.

Leírhatatlan az a hatás, melyet a nyomda feltalálása az irodalom felkentjeiben támasztott. Felébresztette az emberi szellemet, a vallás és történelmi hagyománynak, az emberi tudás egész anyagának pedig leghatályosabb terjesztője lőn. Megtermékenyítette az ember szellemét; és forrása lőn a jövő alkotásoknak. Már a nyomda első korszakában a világirodalom legjobb termékei láttak napvilágot, melyek szétszórva a buvárkodó léleknek közkinccsévé lettek. A könyv, mint a nyomdászat gyümölcse, hasonlóan a szellem többi kincseihez becézett tárgya lőn az embernek, ki ezt az ipar és művészet minden ékességével diszította fel.

Az ókorban, a pergament és papyrusra írott könyvek korszakában, drága szövetekbe takarták és diszes tokba helyezték a könyvet; a tokot pedig pazar színnel festették be. A Krisztus után harmadik és negyedik században már drága követből csillognak és mint Sz. Jeromos mondja: a meztelen Krisztus pedig meghal a templomok ajtaja előtt. A kötésre különböző színű selymet és bársonyt használnak, melyet arany- és ezüsttel himeznek. Midőn pedig a kötésre a bőrt kezdik felhasználni, akkor leginkább a fehér és piros bőrt kedvelik, hogy pedig a könyvet a kopástól megvédjék, a sarkokat érczel vonják be.²³

A nyomdászattal egyidejűleg új iparág fejlődik s ez a könyvkötészet, mely az egyes államok műveltségi fokozata szerint különbözőleg fejlődött s mint általában minden ipar czikk, a divatnak hódolt.

Nem lehet feladatomban e helyen a könyvkötő-ipar fejlődését ismertetni, vagy akár csak magával az iparral foglalkozni. Előttem mindig csak azon gyakorlati cél lebeg, mely a könyvtárnokot a könyvek kötésénél kell hogy vezesse. Ez oknál fogva csak jelezni fogom azon főbb vonásokat, melyek a könyvkötészetet különböző időben és különböző népeknél jellemezték. A főfigyelmet tehát nem mint iparra akarom irányítani, hanem inkább azon körülményre, mely a könyv kötésében a könyv fenntartásának védelmét czélozza.

Nem mintha kicsinyleném a könyvkötő-iparnak műizlését, de teszem ezt azért, mert mint alább részletesebben is ki fogom fejteni, a könyvtárnok előtt a könyv művészi kötése szemben a könyv tartósságának céljával, csak másodrangu értékkel bír.

Eltekintve az ó-kori klasszikusok kiadásától, a nyomda első termékei, a XV-ik század nyomtatott irodalma, nagyobb részt hittudományi művekből állott, melynek olvasói és fenntartói nagyrészt szerzetesek voltak. - Ők azok, kik a kéziratokat másolják és a kik a miniature festészet által a könyvdiszítést páratlan tökéletességre emelik. - Nincs mit csodálkoznunk tehát azon, ha az első könyvkötőket is közöttük találjuk. Később, midőn az olvasási kedv általánosabb lesz, és könyveket nemcsak egyházi férfiak, hanem világiak is szereznek, támad a könyvkötő-ipar s mint általában a művészi iparban, úgy ebben is a francia és olasz izlés magasan kiemelkedik a többiek közül. Francia diszkötésre rendszerint élénk színű marokint használnak dús aranyozással és gyönyörű mozaikkal. A könyvtábla közepére az uralkodó vagy a könyv tulajdonosának arczképét vagy azok czímerét alkalmazzák. Ilyen művészi kivitelű könyvtáblákat készített a XVI. században *Grollier*, I. Ferencz francia király kincstárnoka és szenvedélyes könyvgyűjtő, kinél az aranyozás és tábladisz alaprajza a legfejlettebb művészi izlést is kielégíti. Ő külön könyvkötő-műhelyt tartott, melyben a könyvtáblák az általa készített rajzok szerint diszittettek és köttettek. Könyvei felismerhetők a tábla felső részén levő feliratról: *Jo. Grollier et amicorum*. A könyvtábla hátsó részén pedig e

²³ Kalauz az orsz. magy. könyvkiállításhoz.

feliratról: *Portio mea, Domine, sit in terra viventium*. E példányok igen ritkák és nálunk csak másolatban láthatók.

Sokkal egyszerűbbek a Németországban kötött könyvek táblái még akkor is, ha diszítve vannak. A németek rendszerint fatáblát használtak kötésre, melyet borju- vagy disznó bőrrel vontak be. A francia és német kötésű könyvek között a különbség annyira szembeötlő, hogy a kevésbé avatott is első tekintetre felismerheti a kötés eredetét. Hogy a magyarországi kötések általában nem sokban különböznek a németekétől, annak egyszerű magyarázata az, hogy a külföldről behozott könyvek nagyrésze kötött állapotban jutott hozzánk és könyvkötő iparosaink a préselő eszközöket Németországból szereztek be és csakis egyes részleteket alakítottak át a helyi izlésnek megfelelőleg. Hogy újabb időben nálunk is nagy haladás történt e téren, erről a könyvpiaczon naponként meggyőződhetünk. Izlésre és könnyedségre nézve azonban sem a francia sem az angol könyvkötészetet még nem birtuk utólagolni. A modern korszellem átment a könyvdiszítésre a tartósság rovására.

A diszkötésű könyvek mindenkor elenyésző csekély számát teszik a könyvtárnak; miért is fordítsuk figyelmünket a rendes kötésű könyvekre és keressük azon általános jellemvonásokat, melyek hazai könyvtárainkat általában jellemzik. Francia eredetű kötések ritkábban fordulnak elő könyvtárainkban. Az, hogy olasz kötések vannak, Olaszországgal való folytonos érintkezésünknek tulajdoníthatjuk. XV. és XVI. századbéli nyomtatványaink kötését jellemzi a fatábla, kevés a pergament és bőrkötés. Régi magyar könyveink fél-, ritkán egész bőrbe vannak kötve. A magyarországi könyvtárakban levő kötések legnagyobb része német- és hazai eredetű. Megjegyzem, hogy ezen általános jellemzésnél mindenkor az egykoru eredeti kötések, és olyan könyvtárakat értek, melyek a múlt századból veszik eredetüket.

A könyvkötészet történeti fejlődése élénk színekben tünteti fel azon érdeklődést, melyet a könyv iránt minden időben tanúsítottak. Reánk nézve, mint már említettem, ez csak a könyv fenntartásának szempontjából bir különös értékkel, ennél fogva helyénlevőnek találok itt felsorolni mindazon tényezőket, melyek a könyv életének meghosszabbítását előmozdítják és lehetőleg biztosítják.

Tekintetbe véve azon körülményt, hogy könyveink legnagyobb része füzött állapotban jelenik meg, egyszeri használat után szétesnek, használhatatlanná válnak, és így rövid idő alatt megsemmisülnek; ennél fogva feltétlenül szükségesnek tartom, hogy *minden könyv beköttessék*. Ez mint arany szabály álljon nemcsak a könyvtárnak, hanem mindazok előtt, kiknek könyveik vannak. Nincs nagyobb pazarlás, mint ha a könyveket takarékoságból nem köttetjük be. Legyen a könyv egyszerűen, de tartósan kötve, diszkötést csak drága és ritka munkák kapjanak.

A könyvkötészet története a könyvkötő-ipart művészeti szempontból tárgyalja. A diszes kötések azonban engedjük át a könyvedvelőknek. Tudjuk nagyon jól, hogy a könyvedvelők voltak azok, kik a könyvkötő-ipart a művészet fokára emelték. A könyvkötészet összes remekeit nekik köszönhetjük. Az amatőrök legnemesebbjei a könyvedvelők, ők a könyvek védőangyalai. Hány könyv pusztult volna el, ápoló kezök híján és irodalmunk hány kincse veszett volna el, ha nincsenek ők, kik nem kíméltek időt, fáradságot és költséget e nemes szenvedélyök kielégítésére. Irodalmunknak alig van olyan ága, melynek kedvelője ne volna. Az egyik ősnymtatványokat, a másik princeps-edítiókat, a harmadik Aldus-okat, a negyedik Elzevireket, emblemákat, iniálákat, ornamentikákat stb. és végre vannak, kik ponyva irodalmat gyűjtenek.

Reánk nézve mindnyájuk szenvedélye csak azon szempontból bir értékkel, amennyiben mindnyáján néha akaratlanul is, irodalmi kincseink megőrzői és fenntartói.

Minden könyv értékének megfelelő kötését kapjon. Mindenesetre erősebb kötés adunk oly könyvnek, mely gyakori használatnak van kitéve, mint olyannak, melyet ritkább, kivételes

esetekben forgatunk. A kötésnél nagy figyelmet fordítsunk arra, hogy a bőr vagy vászon, melybe a könyvet köttetni akarjuk, tisztán legyen elkészítve. Ez alatt értem azt, hogy a kötésre szánt anyag zsírmentes legyen. Legyen a kötés száraz, felülete pedig sima. A tábla erősen záródjék a könyvhöz, mert ekképen legkönnyebben óvható és védhető meg a portól és rovartól. A könyv épségét tisztán hagyott széle védi. Ne vágassuk meg tehát ezért nagyon könyveinket, nemcsak azért, mert a papír tulságos levágása által a könyv eredeti alakját veszti el, de azért se, mert a könyv rendszerint a szélén kopik el azáltal, hogy a könyvet nedvesített ujjainkkal lapozzuk.

Régi és ritka könyveket épséggel ne engedjünk megvágatni és szigorúan tiltsuk meg azt a könyvkötőnek. Csonka munkát épen nem, vagy csak ideiglenes kötéssel lássunk el.

Fordítsunk különös gondot a könyv táblájának czimezésére is, és ne engedjük át csupa kényelemből a könyvkötő önkényének, mert a könyvtábla helyes czimezése a könyvtárban a könyv kikeresését igen megkönnyíti, helytelen czimezése pedig a jó izléssel ellenkezik. Ha a könyvnek kettős czime van, mind a kettő kiteendő a könyv hátlapjára és pedig olyképen, hogy felül lesz az általános, alul pedig a részletes czime. A könyv a kötés anyaga után nyeri elnevezését. Ha a könyv egy anyagból van bekötve, akkor a kötés anyaga szerint neveztetik el, ha kétféle anyagból van kötve, akkor elnevezését azon anyagtól kapja, melylyel a könyv összetartó része, hátlapja van kötve, eszerint lesz a könyv kötése félbőr, félvászon, ha papirba van kötve: papirtábla, ha kötetlen, akkor elnevezése így teendő ki: füzve.

A könyv kötése nemcsak annak tartósságát biztosítja, de egyuttal emeli a könyvek értékét is; ennél fogva a könyvek kötése a könyvtári kezelésnek egyik fontos ágát is képezi. Valamint a könyvvásárlásról és beszerzésről nyilvántartási könyv vezetendő, aképen feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a könyvkötésről is nyilvántartási könyv vezettessék. Tudjuk nagyon jól azonban, hogy a könyvkötő-árak, a könyv alakja, annak terjedelme, a kötés milyenségén kívül, még a helyi viszonyok szerint is változnak, ezért és az ellenőrzés lehetőségének szempontjából igen ajánlom és nagyon kívánatos, hogy minden könyvtárnál a könyvek kötése bizonyos megállapított egységes árak szerint történjék.

Az eljárás és megérthetés könnyítése céljából, közlöm itt azon áregységet, mely nálunk, az egyetemi könyvtárnál van megállapítva:

Kis 8-rétű könyvek 21 centiméterig.

Nagy 8-rétű könyvek 26 centiméterig.

Kis 4-rétű könyvek 27 centiméterig.

Nagy 4-rétű könyvek 27 centiméteren felül.

Iv-rétű könyvek 37 centiméterig.

Közép Iv-rétű könyvek 48 centiméterig.

Nagy Iv-rétű könyvek 48 centiméteren felül.

Minden, a 8-rétnél kisebb alaku könyv ide számítatik.

A könyvek terjedelmét az ivenk száma határozza meg.

Az ivenk felosztása következőleg történik:

a) 1-30 ivig,

b) 31-60 ivig,

c) 61-80 ivig,

d) 81-105 ivig. 105 iven felül minden öt iv 1 krba számítatik.

Az alak és terjedelme tehát azon határ, mely közé a könyv egységes ára esik, p. o. K. 8-rétű, 21 cm. magasságu és 1-30 ivnyi terjedelmű könyvnek egy és ugyanazon bekötési ára van.

Árkülönbözetet csak a kötés milyensége okoz, aszerint, a mint a könyv bőr-, félbőr-, vászon-, félvászon-kötésű. Ha a könyv szövegébe táblák is illesztendőek és a könyv alakja szerint összehajthatók, ez esetben a könyv alakjához mérten minden egyes tábláért külön díj fizetendő, p. o. 8-rétű könyvnél nálunk 1 kr., 4-rétűnél 1½, Ivr. 2 kr. Az árak közmegegyezés tárgyát képezvén, ezek természetesen a helyi viszonyok szerint változnak. Kötésre legalább is a könyvvásárlásra fordított összeg 15%-a fordítandó.

Miután a könyv az emberi szellem megnyilatkozását nemcsak a jelennel, hanem céljának megfelelőleg a késő utódokkal is közvetíti, ebből kifolyólag mulhatlanul szükséges, hogy a könyvtárnok mindazon utakról és módokról gondoskodjék, melyek e cél elérésére szükségesek.

Hosszu tapasztalat beigazolta azt, hogy a könyvek életét a bekötés nem biztosítja eléggé; mert a könyv táblájának épen úgy, mint magának a könyvnek számos ellensége van, mely vesztére tör. Hogy az idő vas foga, mint mondani szokás, a legerősebb emberi alkotásokat is megőrli, ebből még nem következik az, hogy az őrlést tétlenül szemléljük; mert hiszen egész törekvésünk, úgy a szellemi, mint az anyagi téren, a mulandóság ellen van intézve, s ha ezen óriási harcban sokszor legyőzetünk is, nem látjuk-e azért ez ellen az embert fáradhatlanul küzdeni? Így vagyunk e téren is s ez egyik legszebb és legnemesebb küzdelmünk. A könyv életének e küzdelmében kutatni kell a könyvtárnoknak mindazon okokat, melyek a könyv életének vesztét okozzák és keresni azon szereket, melyekkel életét meghosszabbíthatjuk. Mindenki előtt ismeretes, hogy a nedves, zárt levegő a könyv életének nem kedvez, sőt nagy ellensége. Ki nem látott még elrothadt könyveket? Mily óriási kárt okozhat a nedvesség, meggyőződhattunk az egyetemi könyvtárban őrzött „Dante Divina comoedia” című codexről, mely Mátyás király könyvtárából jutott hozzánk, s a nagy király halála után bizonyonyal nedves és zárt helyiségben tartatott. Ha el nem hárítható okok miatt nedves a könyvtár, a gyakori szellőzésen kívül gondoskodjék a könyvtárnok arról, hogy a könyvek ne legyenek nagyon összezsúfolva, mert a nedvesség egyik könyvről áthat a másikra. A nedvesség elkerülésére legcélszerűbb a könyvtári helyiségek fűtése, de nemcsak erre jó, hanem a fűtés előmozdítja a könyvtár használhatóságát is. Sajnos, hogy vidéki könyvtáraink, pedig elég olcsó fűtő-anyaggal rendelkezhetnének, alig fűtetnek, a buvárkodók legnagyobb fájdalomára. Fővárosi nagy könyvtáraink mindenütt fűtve vannak, sőt nem egyszer volt alkalmunk fűtési rendszerünk előnyeit a külföld előtt is kiemelni. A könyvtár tehát legyen száraz és világos.

A könyvek másik ellensége a por, mely ellen a gyakori, de legalább évenkénti porolás által segíthetünk. Az európai könyvtárak a nyári hónapokban kivétel nélkül mind zárva vannak azon célból, hogy a könyvek kellőleg kiporoltassanak és letöröltessenek. Különösen fontos ez oly könyvtárnál, mint az egyetemi könyvtár, melyben a közeli kéményekből kihulló szénpor annyira ellepi a könyveket, hogy porolás nélkül könyvei nemcsak hasznavehetlenekké válnak, de biztosan elpusztulnak. Hogy porolás által a könyvekben lakó molyok és a táblában tartózkodó faférgektől, melyek a könyveknek igen nagy ellenségei, szinte megszabadulunk, ki tagadhatná? A könyvek porolását tehát feltétlenül szükségesnek tartom, és nem köthetem eléggé a könyvtárnokok szívére. V. *Blades*, *The enemies of books*. London, 1880. című művében a könyv ellenségeiről írva, bőven kifejti mindazon óvszereket, melyekkel a könyvek ellenségeit ártalmatlanná tehetjük. Azon nézet, mintha a fapalczok és szekrényekben tartózkodó férgek a könyveket is megtámadnák, eddig még be nem igazoltatott. De igenis megtámadja ez azon könyvek tábláit, melyek fából vannak. Innen sokszor láthatjuk azt, hogy a fatábla-kötések tele vannak apró lyukakkal, melyekkel e féreg a fatáblát, az eredeti kötetet tönkreteszti. Figyelemmel kell tehát lennünk azon régibb és becses könyveinkre, melyek fatábla-kötésűek, ezeket gyakori tisztítás, bemázolás vagy a lyukak beragasztása által kell védenünk. A pergament kötések féregmentesek, ugyszintén a kötetlen könyvek is, de mert ezek használat közben szétesnek, inkább bekötendőek, nehogy az egész veszszen el a rész

helyett. Véletlen vagy gondatlanságból megtörténik, hogy ritka vagy pótolhatlan régi munkák használat alatt tintával leöntetnek, vagy annyira elpiszkíttatnak, hogy e körülmények a könyvek használhatóságát kétségessé teszik. Ily esetekben, hogy a nagyobb veszteséget elkerüljük és a könyvet az enyészettől megóvjuk, megtisztítjuk. A foltokat és pecséteteket, mint tudjuk, bizonyos szerek segítségével eltávolíthatjuk. A könyvtisztítás azonban ipari dolog lévén, annak ismertetése e könyv keretén kívül esik, és csak annyit tartok szükségesnek megjegyezni, hogy rozsdá, tinta, olaj, sárga foltok, szóval minden tisztítható és a papír vissza nyeri eredeti fehérségét, kivéve a penészt, melyet eddig még nem sikerült eltávolítani. Nagy könyvtárak vagy képtáraknál mindenütt szokásos ilyen tisztító alkalmazása. Budapesten jelenleg az országos képtárban van egy ilyen tisztító, hova ily ügyekben lehet fordulni.

A nyomda jelentősége a műveltség terjesztésén kívül a művészet fejlesztésében is nyilatkozik. Az előbbi fejezetben ismertettem a könyv külső diszítését, a könyvtáblának előállítását, a könyvkötő-ipar fejlődésének különböző korszakában. Most jellemezni fogom a nyomdának a könyv diszítésére irányuló törekvését egyrészt, másrészt pedig a festészetnek hatását a könyv belső diszítésénél.

Kétségtelen, hogy a betűk szabályos alakja, a tiszta nyomás és választékos papír nagyban emelik a könyv diszes kiállítását és hogy eképen maga a nyomdász is képes a könyv diszítését előmozdítani. A nyomdai kiállítás e kellékei még manapság is kielégítik a tisztultabb izlést. A nyomdászat fejlődő korszakában azonban, midőn a művelt közönség a diszesen festett kéziratokhoz volt szoktatva, ez nem volt képes a kor izlését kielégíteni. Az egyhangú fekete nyomás sehogysem tetszett a vásárló közönségnek; ennél fogva a nyomdászok a színes betűk alkalmazását kísérelték meg. Már a Fust és Schöffler nyomdájából kikerült 1457-iki Psalteriumban a kezdőbetűk (initialék) és egyes fejezetek (rubrikák) vörös betűkkel nyomatnak. Általában a 15-ik században a vörös betűkkel való nyomás igen kedvelt. De előfordul az aranynyomás is. Ilyen: *Euclidis Megarensis, Elementorum libri XV. latine cum A. Campani commentationibus. Venetiis per Erhard Ratholdt, 1482.* Ivr. című műve, melyben az előszó arannyal van nyomva. K. *Falkenstein.* Geschichte der Buchdruckerkunst. Leipzig, 1846 című művének 367. lapján említi, hogy J. *Brentzens,* Auslegung der Evangelien. Frankfurt, 1556. című művében az előszó és több kezdőbetű arany, más sorok ezüsttel vannak nyomva. Szóval a nyomdászok, a közönség izlését kielégítendő, a színek egész változatosságát alkalmazták a nyomásra. A betű színeinek változatosságán kívül később még az ugynevezett nyomdászjeggyel is törekedtek a könyv diszes kiállítását előmozdítani. Ugyanis kezdettől fogva szokásban volt, hogy a nyomdász vagy kiadó a könyv első vagy utolsó lapján nevének kezdőbetűit monogram alakban, vagy más jegyet, bélyeget alkalmazott a célból, hogy ezzel a könyv kiadási jogát szembetűnő helyen jelezze. Később e jegy művészi címerré fejlődött, melynek kiviteléhez a legjobb művészek működtek közre. Hogy e nyomdászjegyek (insigne typographi), mint grafikai művészet, a könyv diszét emelték, különösen pedig akkor, ha e jegy a könyv címén fordul elő, amidőn a címlap valóságos mülappá fejlődött és eltekintve a könyvtől, önálló becszel is birt, az természetes. Felette sajnálatra méltó, hogy e művészek neveinek feljegyezve a nyomdajegyeken, és egyedül csak azon formából vonhatunk reájok következtetést, mely a művész egyediségét jellemezte. A műtörténet igen érdekes adatokkal gazdagodnék ezen eddig ismeretlen művészek felderítése által. E jegyek gyakran jelmondatos feliratokkal jelentek meg, melyek valószínűleg a kiadó vagy nyomdász jelmondatai, de ezek is néha oly zavartak, hogy értelmüket hiába keressük. Eltekintve e jegyek művészi oldalától, gyakorlati haszna a könyvtárnokra nézve abban van, hogy e jegy láttára a könyvtárnok első pillanatra felismeri a mű kiadóját s ezzel a könyv becsére is vonhat következtetést, másrészt pedig, ha a mű szerzője nem volna megállapítható, e jegy a könyv közelebbi meghatározására jelentékeny ismérvül szolgál.

Látjuk tehát, mint törekednek a nyomdászok a könyvnek tetszetős alakot, és művészi izléssel párosult diszt adni. Sajnos, hogy a nyomda egyedül minden törekvése mellett sem volt képes a kivánalmaknak teljesen megfelelni és azért kezdetben a diszítésre szánt helyeket üresen hagyják és a diszítést a tulajdonos tetszésére bizzák. A lapszéli diszítést, a czimlapanak művészi formában való kivitelét, az initialéknak stylszerű átvitelét, mint ezt a codexeknél láttuk, a nyomdászat technikai akadályok miatt nem bírta eszközölni mindaddig, míg a művészetnek egy új ága nem sietett segélyére és ez a fametszés volt. A fametszők ugyanis a miniatúr festők által rajzolt kezdőbetűket fába vésték és a régi block könyveknél szokásos eljárás szerint festékekkel bekenték és így a könyvbe nyomták. A fametszetnek könyvekre való alkalmazása a könyvdiszítésnek új irányt adott. A művészet körébe vonja a könyveket is és hatása alatt a könyvornamentika bámulatos lendületet nyer. A könyvdiszítés tárgyát kezdetben a növényvilág élénksége nyújtja folyondárai és guirlandjaival, az állatvilág és a kecses puttók csak később, a realistikus korban érvényesülnek. Említettem már, hogy a codexfestők és másolók kezdetben milyen ellenségei voltak a könyvnyomtatásnak, melytől keresetüket féltettek; de később, midőn látják, mint vonja körébe a művészetet is a könyv, ők lesznek első sorban a könyvdiszítés apostolai, a művészi compositiónak fába való metszését elsajátítva. Különösen nagyobb lendületnek örvend a könyvdiszítés Olaszországban, hol a styl változása félszázaddal előzi meg a nyomdát és a könyvdísz renaissance stylben nyer kifejezést. *C. Schweynheim* és *A. Pannartz*, kik a Róma melletti Subiacoban adják ki *Lactantiust*, a könyvdiszítésben az óclassikai formának úttörői. Ilyen a velencei *Erhardus Ratholdt*, ki *Regiomontanus Calendarium*-át 1476-ban diszes czimlappal és a szöveg között tollrajzzal (*litteris florentibus*) adja ki és *Nicolaus de Lyra* 1489-ben ugyancsak gyönyörű tollrajzokkal és diszes fametszetű initiálékkal jelenik meg. Szóval Olaszország a könyvdiszítés terén a lombard-velencei iskolával a renaissance diszítés legszebb virágait nyújtja. Olaszországban alig van nagyobb város, mely e téren érdemeket ne szerezne. Hoszszas volna elősorolni mindazon művészek és nyomdászok neveit, kik a könyvdiszítés terén magoknak elévülhetlen érdemeket szereztek, elégségesnek tartom, ha a művészek közül a legérdemesebbeket, mint *G. Bellini*, *Vavassore*, *B. Montagna*, *Hugo de Carpit*, a nyomdászok közül pedig *P. Lichtenstein* velencei nyomdászon kívül *Aldus Manutius*-ról emlékezem meg, kinek termékeny működése nemcsak kartársait ragadta bámulatra, de sőt Német- és Franciaországban is akadtak utánzóik úgy a könyvdiszítés, mint a nyomdai kiállítás szépségében. Az általa kiadott művek ezenfelül még a szöveg kritikai korrektsége által is kitűnnek.

A könyvdiszítés művészetében Németország messze mögötte marad Olaszországnak. A 15. század első felében Németországban, még a scolasticismus uralkodik, melynek helyét a humanismus csak hosszú küzdelem után foglalja el. Hozzájárult még, hogy a Németalföldi iskola realismusával szemben a renaissance csak a 15. század végén tarthatja bevonulását. Németország művészi izlése a goth stylben nyer kifejezést, mignem a 16. században a renaissance itt is uralomra jut. Egész serege a művészeknek lép ekkor a könyvdiszítés szolgálatába, kikhez a művelt nyomdászok nagy száma csatlakozik.

A németországi művészek közül, kik a könyvdiszítés művészetéhez járulva, különös érdemeket szereznek: *Hans Burgmair* a Theuerdank metszője, *Jos. Dienecker Schäuflin*, *Mich. Wohlgemuth*, a Schedel-féle krónika diszítője, *Dürer Albert*, *Hans Springinkle*, *Cranach Lukács*; a nyomdászok közül *Günther Zainer*, *Schönsperger*, *Hans Ottm. v. Reutlingen* Augsburgban; *A. Koberger*, ki a Schedel-féle krónikát, és Temesvári Pelbart beszédeit adta ki Nürnbergben; *Joh. Frobenius Baselben*; *Joh. Mentelin* és *Joh. Grüniger* Strassburgban.

Franciaországban, hasonlóan Németországhoz, kezdetben szintén a goth styl uralkodik, míg nem az olasz befolyás a könyvornamentika terén itt is diadalmaskodik. A könyvdiszítés

különösen a 16. században Dijon és Párisban virágzik, és az itt megjelent imakönyvek a 16. század végéig a diszító művészet remek alkotásai.²⁴

A könyvdiszítés kezdetben, mint láttuk, a könyv czimlapjára és az egyes fejezetekre szorítkozik. Később a 17. században már az egész könyvre kiterjed, és az ugynevezett képes kiadásokat hozza létre. A képirás terjedésével lassankint megváltozott a kivitelre szolgáló anyag is. A fametszetet leszorítja a réz s ezt később az aczélmetszet, mint mely a művészi kivitelre alkalmasabb, szépség- és tartósságra nézve pedig az előbbieket mind felülmulja; de mert kiállítása jóval költségesebb, ez oknál fogva csakis drága művek diszítésére alkalmazzák. Ujabban képes lapok diszítésére nálunk is, de különösen Angliában ismét a fametszetet alkalmazzák, mely az utóbbi időben magas tökélyre emelkedett. A könyvmás (lithographia) olcsósága miatt örvend keletnek, de műbecse nincs. A diszműveknél a zinkografia is nagy szerepet játszik, de az aczélnyomása elegentiáját eddig még egyik sem bírta megközelíteni.

Blades, W. The enemies of books. London, 1880.

Geschichte der Künste und Wissenschaften.

Dankó József. A francia könyvdisz a Renaissance korban. Budapest, 1886.

- - Könyvornamentikai kiállítása. Budapest, 1882.

Cushing, W. Initials and Pseudonyms. London, 1886.

Butsch, A. Die Bücher-Ornamentik der Renaissance. Leipzig, 1878.

Bookworm, the -, an illustrated treasury of old-time literature. London, 1880.

Bannaffé, E. Dictionnaire des amateurs français en XVII. siècle. Paris, 1884.

Lamprecht, K. Initial Ornamentik des VIII-XIII. Jahrhunderts. Leipzig, 1822.

Murr, Chr. Bibliothèque de peinture de sculpture et de gravure. I. II. Frankfurt, 1770.

Muther, R. Die Deutsche Bücherillustration der Gothik und Frührenaissance. 1460-1530. Leipzig, 1883.

Rooses, M. Chr. Plantin imprimeur. Anvers, 1882.

Warnecke, Fr. Die deutschen Bücherzeichen (ex libris). Berlin, 1890.

Arnett. Bibliopegia. Stuttgart, 1837.

Kalauz, Az orsz. magy. könyvkiállításához. Bpest, 1882.

Michel, M. La relieur française. Paris, 1886.

Guide du libraire antiquaire et du bibliophile. Paris, 1884.

²⁴ Dankó József. A francia könyvdisz a renaissance korban. Bpst. 1886.

Ritka és érdekes könyvek.

A ritka könyvek ismerete a könyvtárnok egyik elengedhetlen feltétele. Alapos jártasság az irodalom történetben, a jegyzetekkel kísért könyvészeti művek forgatása, a ritka könyveket ismertető művek tanulmányozása és antiquar-katalogusok folytonos szemmel tartása azon kellékek, melyek a ritka könyvek ismeréséhez vezetnek. E hosszas és fárasztó uton szedi a könyvtárnok hivatásának legszebb gyümölcseit. Hogy azonban a ritka könyvek elbírálásába ezenkívül maga is képes legyen befolyjni, kell, hogy tisztába legyen azon ismeretekkel, melyek a könyv ritkaságát előidézik.

Ritka könyvek alatt első sorban oly könyveket értünk, melyek kevés példányban maradtak fenn; másodsorban pedig olyanokat, melyek alak, tartalom vagy az idő folytán váltak ilyenekké. Első esetben általában ritkák, az utóbbi esetben ritkaságuk viszonylagos.

Általában ritkának tekinthető minden oly mű, mely a nyomdászat első századában 1500 előtt jelent meg, ezek közül az 1470 előttiakat kell kiváltképen ritkáknak tartanunk.

Sok könyvet a körülmények tesznek ritkává. Ezekhez tartoznak azok, melyek elkoboztattak, vagy elégettettek. Ide tartoznak jobbra a tiltott könyvek, melyekről a tiltott könyvek jegyzéke ad bővebb felvilágosítást. A tiltott könyvek jegyzékének eredete a 14. századba vezethető vissza, midőn a kézirat csak az egyetem vagy a papság előzetes jóváhagyása mellett volt eladható. Ugy a papság, mint az egyetem szigoruan öröködött kiváltságos joga felett. Különösen pedig Róma volt az, hol egész hivatal, az úgynevezett *Magister sacri palatii* öröködött, hogy se kéziratok, se könyvek előzetes jóváhagyás nélkül forgalomba ne jöhessenek. Rendszerint oly művek estek tilalom alá, melyek vagy az akkori tudományos felfogással voltak ellentétben, vagy az egyház dogmáival ellenkeztek. A nyomdászat elterjedésével igen nehéz volt a könyvek megjelenését ellenőrizni s e végből X. Leo pápa 1515-ben szigoru rendeletet bocsátott ki, melyben meghagyatott a püspököknek és inquisitoroknak, hogy az egyház tanaival ellentétes könyvek semmisíttessenek meg. Ezen időből származnak a tiltott könyvekről szóló jegyzékek, melyek egész a legújabb időig folytattatnak. Ilyen jegyzékek manapság is a ritka könyvek közé soroltatnak. Ilyen jegyzéke az egyetemi könyvtárnak is van, de már régóta nincs használatban. Más műveket maga a szerző vásárolt vissza és ezáltal váltak ritkává. Vannak olyan művek, melyekből kevés példányt nyomtak. Ilyen p. o. Dibdin bibliographiája, melynek ára még folyvást emelkedőben van, és igen nehezen szerezhető meg, jóllehet a régi nyomtatványok meghatározásánál igen sokszor nélkülözhetlen; vagy olyanok, melyek szűkebb vagy baráti kör számára lőnek csak nyomtatva. Ismét mások a szerző elhalálózása vagy azáltal lőnek ritkák, mert nem keltek el és mint maculatur adattak el.

Alakra nézve ritkák az úgynevezett gyémánt kiadások és a nagy terjedelmű művek, a könyv alak e két szélsősége. A diszkiadások és gazdag diszítéssel kiállított utazási művek. Ha a művek nem nyomattak közönséges papírra, hanem pergament-, selyem-, vagy színes papírra. Ha a könyv nem fekete, hanem más színű betűkkel, arany, ezüsttel lőn nyomva. Vannak könyvek, melyek szokatlan czimök által tűnnek fel. Midőn a szokatlan czim a könyv belső tartalmával nincs összefüggésben, és a czim csak arra való, hogy a közönség kíváncsiságát vele felköltse.

Beltartalomra nézve érdekesek és ritkák oly könyvek, melyek az idő, a kor felfogása és a közizlésnek nincsenek alávetve, tehát az ugynevezett klasszikus művek, vagy olyanok, melyek szokatlan tárggyal foglalkoznak. Ilyenek az erotikai és sodatikai művek.²⁵

Nem kevésbé ritkák olyanok is, melyeknek egyes részei a későbbi kiadásokból kihagyattak. Így a reformatió idejéből kevés oly teljes mű jelent meg, mely az eredeti kiadáshoz hű maradt volna, mert egyes tantételek, melyek utóbb a vallási felfogással ellenkeztek, egyszerűen kihagyattak.

Az idő folytán is változott a könyvek érdekessége és ritkasága. Így némely művek ritkák voltak, de az újabb kiadás után ritkaságukat elvesztették.

Végre ritkák oly művek, melyek a sors különös játékának voltak kitéve. Ilyenek, a fejedelmek, nők vagy igen fiatal írók által kiadott művek, ha később az utóbbiakból híres férfiak lettek vagy ha a művek hírneves férfiak jegyzeteivel vannak ellátva.

²⁵ A sodatikai művek nevüket Sodates görög költőtől nyerték, ki erkölcstelen satyrái által lőn hirhedté, ki miután versei Ptolomäus Philadelphusra vonatkoztak, ládába zárva a tengerbe dobatott.

Jó könyvek megválasztása.

A ritka könyvek nem mondhatók egyszersmind jó könyveknek. Mert a könyvek ritkaságát, mint már ezt az előbbi fejezetben ismertettem, rendszerint külső okok és körülmények idézik elő, míg a jó könyv mértékét belső tartalma határozza meg, s ez oknál fogva ritka könyvek gyűjtése a könyvtárakra nézve csak másodrangú jelentőséggel bír. Ez inkább a könyvkedvelők vadászterülete, kik minden oly könyvet, mely esetleges körülmények miatt válik ritkává, mesés áron vásárolnak össze. A könyvtárnok a könyvbeszerzésnél és vásárlásnál első sorban a könyv belső tartalmát tekintse s ez szolgáljon neki zsinórmértékül. Mert a könyvtár becsét és gazdagságát nem a könyvészeti ritkaságok és érdekességek képezik, hanem a jó könyveknek minél nagyobb száma és az egyes irodalmi szakok és osztályok gazdagsága. *Jó könyv fogalma alá sorozzuk mindazon műveket, melyekben az eszmék olyképp tárgyaltnak, hogy azok a tudományosság előnyére és az emberiség javára szolgáljanak.*²⁶ A papír igen türelmes, a kiadók vállalkozó szelleme sokkal élénkebb, semhogy az irodalmi termékek megjelenésével a jó könyv mértéke mindenkor figyelembe vétetnék. Mennyivel könnyebb dolga lenne a könyvtárnoknak és az olvasóközönségnek, ha csak jó könyvekkel volna dolgunk. A selejtes művek nagyszáma indítja a közoktatási tanácsot is arra, hogy a vezetése alatt levő intézetekkel közli az évenként megjelenő jó könyvek jegyzékét. A pusztázás után való indulás és teljes tájékozatlanság az irodalomban, okozta azon sajnós körülményt, hogy egyesületi könyvtáraknál a selejtes és erkölcsileg kifogásolható művek oly nagy számmal vannak összehalmozva. A ki meg akar győződni azon rombolásról, melyet a selejtes könyvek olvasása a jó ízlés, a műveltség és közérkölciség kárára okozott, részletes kimutatást fog találni a György Aladár Magyarország köz- és magán könyvtárai 1885-ben. Bpest, 1886, című nagy buzgalommal és páratlan szakértelemmel összeállított művében. Szükségesnek tartom tehát, hogy kevés szóval bár, de megjelöljem azon irányt, melyet a könyvek megválasztásánál az irodalomban kevésbé járatosnak szem előtt kell tartania.

Általános szabályul szolgáljon, hogy csak oly író műveit olvassuk és vásároljuk meg, kik eszméik formai tökéletessége, az anyag rendszeres feldolgozása, az irány szépsége és korrektsége által minden időben utánzandó példái az emberiségnek. Ide tartoznak a római és görög remekírók, a nemzetek kiváló költői, szónokai, bölcsészei és történetírói. A természettudósok alapvető művei. A forrásmunkák és végre elismert művészek által diszített művek.

A római és görög klasszikusoknál mindenestre az első kiadások (*princeps editio*) a legbecsebbek. Ámde a *princeps editio* megválasztása nem mindig oly könnyű dolog, nemcsak azért, mert a régi kiadások igen gyakran évszám nélkül jelentek meg, s így az első kiadás meghatározása sokszor nagy nehézséggel jár; de főleg azért is, mert *princeps editio* alatt nem értjük mindenkor az első kiadást, hanem azt, mely először lett az eredeti kéziratból nyomva, p. o. Tacitus művei közül azt a kiadást kell vennünk *princeps editionak*, mely először foglalja magában Tacitus összes műveit, ez pedig az 1515-iki kiadás, mely Rómában jelent meg. Ha pedig nem sikerül megszereznünk a *princeps editiot*, ez esetben legjobban cselekszünk, ha oly kiadásokat szerzünk meg, melyek elismert kiadóktól származnak, vagy oly férfiak által adtak ki, kiknek tudományos képzettsége és elismert hırneve kezességet nyújtanak arra, hogy a legjobb kiadást eszközölték. Szóval olyan kiadványokat, melyeknek szövege kritikailag meg van állapítva. Az ókori klasszikai irodalommal foglalkozók nagyon jól ismerik és igen kedvelik az *Alopavon* flórenczi nyomdász által kiadott görög, valamint az *Aldus Manutius* által kiadott római klasszikusokat.

²⁶ Seitzinger. Bibliothekswissenschaft. Dresden, 1863.

Hirneves nyelvészek és tudósok által kiadott és gondozott kiadványok közül nevezetesek: *Horatius* kiadása Bentleytől, *Tacitus* Lipsiustól, *Curtius* Freisheimtől, *Plinius* Harduintól, *Terentius* Westerhowentől, *Virgilius* Heynetől és az in usum Delphini-féle kiadások a nyomdai kiállítás szépsége miatt nagyon keresettek.

Különös becsset bírnak a Colinaeus és Stephanus által kiadott művek, a 12-rétű Elzevirek, melyeket különösen a francziák kedvelik. A későbbiek közül: *Plantin*, *Commelin*, *Oporin*, *Frobenius*, továbbá *Brolier*, *Olivet*, *Crevier*, *Ballart*, *Darisius* stb. által kiadott művek. A francia *Constelier* és *Borbon* által kiadottak az Elzevirekkel vetélykednek.

Valamint a könyvek érdekességét az emberi szeszély, a divat és érdek emeli vagy leszállítja, úgy a kiadványok helyes megválasztásánál sok oly körülményt kell figyelembe vennünk, mit csak hosszas gyakorlat, a könyvekkel való folytonos foglalkozás és az irodalomban való jártasság által sajátíthatunk el.

Nyilvános és magánkönyvtárak rendezése.

A könyvtár fogalma alatt oly nagyobb mennyiségű könyvet értünk, mely bizonyos meghatározott terv szerint rendeztetett be és kezeltetik. A tervszerű berendezés és kezelés kiterjed a könyvkészletet magában foglaló épültre és a könyvekre. A nélkül, hogy a könyvtári műépítész terére vezetném a szives olvasót, szükségesnek tartom, hogy a könyvtárak építésénél a következő főbb elvek mindenkor figyelembe vétessenek: 1. A könyvtárnak véleménye irányadó legyen az építésnél épügy, mint a könyvtár berendezésénél. 2. A könyvtár oly helyen állíttassék fel, hogy minden oldalról szabad tér környezze, nehogy a szomszédos épületek tűzveszélyének legyen kitéve. 3. Környezete legyen csendes és nyugodt, utcza zaj ne hasson zavarólag az olvasóra. 4. Legyen a város központján, vagy általában könnyen hozzá férhető helyen. 5. Az épület olyképen emeltessék, hogy bővítése, a könyvtár folytonos gyarapodása által könnyen legyen eszközölhető és végre 6. berendezésénél minden hely a könyvtár jól felfogott érdeke szerint használtassák ki. Az újabb könyvtári építkezések a külföldön mind e körülmények figyelembe vétele mellett épülnek, míg a mi könyveink nagyrésze, a Nemzeti Múzeumot kivéve, bérház alakú épületben vannak elhelyezve.

A könyvtár nyilvános vagy magán jellege a rendezést nem befolyásolja, csak a kezelésben különböznek egymástól annyiban, amennyiben a magánkönyvtárak használata korlátolt és csak tulajdonosa által használtatik. Hasonlóan nem befolyásolja a könyvtárrendezést az a körülmény, ha a könyvtár jellege, annak beltartalmára vonatkozik. Legyen tehát a könyvtár akár nyilvános-, magán- vagy szakkönyvtár, rendezése tehát mindig azon általános szabályok szerint történik, melyeket a könyvtártan előir. Az egyes könyvtárak rendezése között különbség csak annyiban fordul elő, amennyiben kisebb és magánkönyvtárak e tulajdonságuknál fogva, a könyvtártanban előirt egyes munkálatokat a felállítás, szakosztályozás és kezelés szempontjából nélkülözhetik.

Az előbbi fejezetekben ismertettem a könyvet és annak minden tulajdonságát. Most az egyes könyvről áttérhetünk a könyvtárra, és azon eljárásra, mely szerint a könyvek ezrei céljoknak megfelelőleg használható állapotban teendők. Ezen eljárással foglalkozik a könyvtártan.

A könyvtártan, mint tudomány, minden könyvtárral szemben két főelvet állapít meg, u. m.: tudományos elven nyugvó könyvtári berendezést és ezen elveken alapuló könyvtári kezelést. A könyvtártan elvei általános jellegűknél fogva minden könyvtárra alkalmazhatók, ennél fogva nem találtam szükségesnek, hogy részletes utasításokat irjak városi, polgári, egyesületi, falusi könyvtárak mikénti rendezéséről, mert úgy vagyok meggyőződve, hogy a figyelmes olvasó az általános szabályokból levonja könyvtára részére is mindazon szabályokat, melyek alkalmazása az adott viszonyok és körülményeknek, valamint a szükségletnek meg fognak felelni. Czélszerűségi okokból és művem könnyebb használhatósága végett lehetőleg igyekeztem a gyakorlati irányt szem előtt tartani. Figyelemmel voltam ezenkívül könyvtáraink jelenlegi helyzetére, reá mutatva a helyenkint előforduló téves nézetek és felfogásokra. Most tehát áttérhetünk azon gyakorlati műveletek leírására, melyeket minden könyvtár rendezésénél lelkiismeretesen kell végrehajtani, ha azt akarjuk, hogy a már *előzetesen* megállapított tudományos rendszer az egész könyvtárban következetesen keresztül vihető és fenntartható legyen.

Minden rendezendő könyvtárnál az itt előirt műveleteket következő sorrendben kell végrehajtani: 1. A könyvek felállítása. 2. Czímtározása. 3. Számozása. 4. Czímtárak elkészítése.

1. A könyvek felállítása.

A könyvek felállítása nem oly közönyös, mint azt sokan vélik, kikre nézve teljesen mindegy, bármily sorrendben állítatnak fel a könyvek, csak legyenek jó és helyesen szerkesztett címterek, melyek segélyével a könyvek feltalálhatók. Ha ily állításokat olyanok részéről hallunk, kiknek a könyvtárak kezeléséről hiányos fogalmaik vannak, azon nem csodálkozom; de sajnos, nem ritkán halljuk ezt szakemberek részéről s ha körülnézünk fővárosi könyvtárainkban, e nézetet nagyrésztben érvényesítve látjuk. Anélkül tehát, hogy kétségbe vonnám a jó címterek szükségességét, mégis különösnek tartom, hogy a könyvtárakhoz hasonló más gyűjtemények, milyenek például a természetrajzi és régészeti gyűjtemények, sőt a képtárak rendezésénél is mindenütt szakcsoportos felállítást látunk és tapasztalunk és ez csakis egyedül a könyvek felállításánál volna célszerűtlen vagy fölösleges? Bizonyynal nem. Ha semmi más ok nem szólana a könyveknek szakcsoportok szerinti felállítása mellett, azt hiszem, azon körülmény, hogy a külföldi könyvtárak, európaiak úgy mint amerikaiak hosszú tapasztalat után, mind szakcsoportok szerint állítottak fel, hogy a külföldi szakférfiak egyhangu véleménye szól e mellett, ez magában véve is elégséges ok arra, hogy napirendre térjünk azok véleménye fölött, kik a rendszeresség ellenében a pusztá véletlent állítják a könyvtári rendszer ideális magaslatára. Szükséges tehát, hogy minden könyvtárban a könyvek felállítása bizonyos megállapított csoport szerint történjék. Csak az a kérdés marad még hátra, hogy e csoportosítás mikép történjék?

Minden rendszernek megvannak a maga hivei, és nincs olyan rossz, melyet meg ne kíséreltek volna, és sajnos, nincs olyan eszményi jó, melynek árnyoldalai ne lennének. Az időrendi (chronologicus) felállítástól kezdve, midőn a könyvek megjelenési idejük szerint állítatnak fel, egész a helyrajzi felállításig, midőn a felállítás a nyomda helyének rendje szerint történik, a könyvfelállításnak sokféle változata fordul elő. Több ízben tapasztaltam, hogy a könyvek a beszerzés rendje szerint állítatnak fel, amidőn a beszerzési napló száma egyuttal a könyvnek is számát képezi. A felállítás e módja a legszerencsétlenebb s az ebből való kibontakozás a legnagyobb nehézséggel jár. Az ily könyvtár valóságos chaost képez és a könyvtár elnevezést sem érdemli meg, mert e rendszeres rendtelenségben sem a könyv alakja, sem tartalma, sem a rendsző nem vétetik figyelembe és benne a tudományszakok legkülönbözőbb csoportjai mulatságos rendtelenségben vannak egymásmellé helyezve. Az ilyen könyvtárnál még címter segélyével sem tudunk boldogulni. Még legegyszerűbbnek mondható a felállítás akkor, ha az egész könyvkészlet betürendben állítatik fel.

A sokféle kísérletezés után végre szükséges, hogy megállapítsuk a könyvtár felállításának azon módját, mely legközelebb áll a könyvtár céljához és legalkalmasabb formában tünteti fel a könyvtárban létező irodalmi anyagot. Ez pedig nem más, mint a könyveknek, vagyis az irodalomnak *tudományos szakok szerint való csoportosítása*. E rendszert közönségesen bibliographiai szakrendszernek nevezzük. E rendszer alkalmazása által elérjük azt, hogy ez irodalomnak szorosán összetartozó részei egymásmellé kerülnek. Megkönnyíti a kezelést, mert az emlékezőtehetségnek a szakcsoport jön segélyére és végre, mert az ekképen fölállított könyvtár a rend erős vára, melyben a tervszerűen egybeállított irodalmi osztályok harmonikus egésznek képeznek és minden egyes szakcsoport önállóan is külön könyvtárt képez.

Ha a könyvek felállítását a bibliographiai szakrendszer szerint csoportosítottuk, az a kérdés vár megoldásra, vajjon célszerű-e, szükséges-e, hogy a szakcsoporton belül is nyilatkozzék valamely rendszer, vagy megelégedjünk a szakcsoporttal, tekintet nélkül a könyvek egymásutánjára? E kérdésre a szakférfiak véleménye eltérő. Ismertetni fogom tehát röviden azon nézeteket, melyeket a szakférfiak, a tudományos szakok szerinti felosztás keretén belül, ajánlani és követni szoktak.

A szakcsoporton belüli felosztás eltérései három pontban foglalhatók össze. 1. Midőn a könyvek, tekintet nélkül minden más körülményre, az alak különbözőségét kivéve, szakosztályok szerint állítatnak fel. 2. Midőn a felállítás a szakosztályon belül, a művek rendszavai, a szerzők neveinek betűsoros rendje vagy tárgy rendszava szerint történik. 3. Midőn a könyvek a szakcsoporton belül, időrendben állítatnak fel.

Látjuk ezekből, hogy bármily eltérő legyen is a szakférfiak véleménye a felállítás szempontjából, abban mindnyájan megegyeznek, hogy a felállítás szakcsoportok szerint történjék. Ugy közvetlen tapasztalat, mint a kezeim között levő nyomtatott címjegyzékekből meggyőződtem arról, hogy magyarországi könyvtáraink nagyrésznél a szakcsoportok szerinti felosztás van elfogadva és pedig azon módja, mely az 1-ső pontban van megjelölve. Kétségtelen, hogy ezen eljárás a legkönnyebb és legegyszerűbb, helygazdálkodás szempontjából meg nagyon előnyös is; ámde a használat és ellenőrzés szempontját tekintve, nemcsak igen nehézkes, de több esetben hasznavethetlen is. Kisebb gyűjteményeknél, mint egyesületi, kaszinói könyvtáraknál hátrányai még nem oly szembetűnők, és vele kisebb igényeket ki is lehet elégíteni. De nagy könyvtáraknál, melyekben az egyes tudományszakok nem tekinthetők át oly könnyűséggel, sűrűn látogatott könyvtáraknál, ha a könyvek egymásutánja a véletlennek van kitéve, ha sem az író munkásságát, sem magát az irodalmat kitüntetve és csoportosítva nem látjuk, és mindig csak a katalogusra vagyunk utalva. Ha ugyanazon munkánál, melyet előbb már százszor kerestünk, ismételt keresése alkalmával újból előbb a katalogushoz kell fordulnunk, hogy a könyvnek a szakban kijelelt helyét megtalálhassuk, ha a könyv helye az ujonnan érkezett művek által folyton ingadozik, és a könyvtárnoknak a kataloguson kívül a könyv kikeresésénél semmi más támpontja nincs, az ilyen szakcsoportosítás csak látszólagos és nagyképűség alá rejtett rendetlenség. Az ilyen könyvtár katalogus nélkül ép oly hasznavethetlen, mintha szakosztályozva sem volna. Tizenhét év óta tapasztalom az ily felállítás hálátlanságát. Mennyi idő és fáradságba kerül ily rendszer mellett egy könyv kikeresése, s ha esetleg a kereső a könyv pontos címét nem ismeri, akkor, bár száz példányban legyen is meg a munka, reá nézve az elveszett.

A 2-ik pontban említett felállítás előnye, a szakcsoport könnyed áttekintése, amennyiben egy és ugyanazon csoportba tartozó szerzők művei megjelenési idejük rendje szerint állanak egymás mellett. A szakcsoportban a rendszó betűsoros rendje szerint állítatván fel a könyvek, ez a keresést rendkívül megkönnyíti, sőt a címtár használatát is fölöslegessé teszi. Nagy előnyére szolgál a könyvek ily módon való felállításának az, hogy a szakcsoportokról készített szakcímtár ez esetben a helyrajzi (topographikus) címtárt is helyettesíti, mert a szakcímtár oly sorrendben lesz leírva és összeállítva, a mily sorrendben állanak a szakcsoportba beosztott könyvek. Miután azonban az ilyképen felállított könyveknél az ujonnan beszerzett művek nem oszthatók be, mint az 1-ső pontban említett felállításnál a szak végére, hanem az újból beszerzett munka azt a helyet fogja a szakcsoportban elfoglalni, mely azt rendszavának betűsoros rendje szerint megilleti, ennél fogva az új könyv már meglevő két könyv közé ékeltetik. Ezen beékelési rendszerrel járó bonyolultabb ugró számozás képezi e rendszer egyedüli hátrányát, mely azonban roppant előnyei mellett teljesen elenyészik.

A 3-ik pontban említett felállításnak is megvannak a maga előnyei, nevezetesen, hogy benne az irodalom fokozatos fejlődése tükröződik vissza és miután ekkép az irodalomtörténettel halad párhuzamosan, ennek mintegy élő kinyomata. De másrésztől azért, mert az egyes írók és különösen az ókori írók chronologiai meghatározása sok nehézséggel jár, néha pedig teljesen lehetetlen, ennél fogva e rendszert nem lehet minden szakcsoportnál alkalmazni, inkább csak a történelmi és természettudományi szakosztályozásnál van helye.

Mielőtt a könyveket a szakcsoporton belül, még a három módszer bármelyike szerint csoportosítanók szükségesnek tartom még megjegyezni azt, hogy ugy esthetikai, mint technikai akadályok nem engedik meg azt, hogy a papíron ekképen felállított rendszert következetesen

keresztül vihezzük. Oka e körülménynek az, hogy a könyvek alakja nem egyforma. A könyvalak e különbözősége a felállításnak eddig kigondolt összes rendszereit kigunyolja és egyedüli akadálya annak, hogy a felállítás eszményi tökélyét soha el nem érhetjük. Ez az egyedüli fegyver, melyet a rendszeres felállítás ellenesei felhozni képesek. De ha meggondoljuk azt, hogy könyveink legnagyobb része egy elfogadott mérték alá vonható és elenyésző csekély azon művek száma, melyek kivételes felállítást igényelnek, ha figyelembe vesszük azon előnyt, melyet hely és térben nyerünk akkor, ha a könyveket az alak figyelembe vételével állítjuk fel és végre a rendszeres felállítás roppant előnyeit, szembesítjük a minden rendszert nélkülöző felállítás hátrányaival, akkor nyugodtan tűrhetjük rendszerünk elleneseinek ártatlan erőlködéseit.

A könyvek felállításánál bevett szokás szerint három alakot különböztetünk, u. m. nyolczadrétet (8 r.), melyhez az ennél kisebb alakokat is oszthatjuk, negyedrétet (4 r.) és ivrétet (Ivr. fol.). Az alak e megkülönböztetését a könyvek felállításánál nem tapasztaltam mindenütt, különösen a negyedrétű könyvek voltak a kisebb alakuakkal összekeverve.

Kis könyvtáraknál az alak e megkülönböztetése nem is olyan fontos, legalább egyidőre; de ott, hol a helylyel nagyon kell gazdálkodni és nagyobb könyvtáraknál mulhatlanul szükséges. Helykimélés szempontjából nagy figyelmet fordítanak újabb időben a könyvszekrények elkészítésénél, hogy a könyvpolczok mindenütt mozgatható szerkezettel láttassanak el. Könnyebb kezelés végett a nagyobb alakok alul, a kisebb alakok felül foglalnak helyet.

Tapasztalt könyvtárnokok és elismert bibliographiai tekintélyek mind megegyeznek abban, hogy a könyvtár rendezését a könyveknek általam előadott felállítása szerint kell megkezdeni. De nem zárkozhatom el attól, hogy közvetlen tapasztalataimat ne közöljem azokkal, kik hasonló munkára vállalkoznak vidéki könyvtárainknak rendezésénél. Többször volt alkalmom nagyobb könyvtárak rendezését vezetni, de a felállítás ezen utját, t. i. a könyvtár rendezésénél általam is megállapított sorrendet sohasem követtem, s bár célszerűségét kétségbe vonnom nem lehet, mégis a rendezést sohasem kezdettem meg a felállítással, hanem azonnal hozzáfogtam a címztározáshoz, és úgy a címlapot, mint a könyvet ideiglenes számmal láttam el. A könyvtár teljes felvétele után a címlapokat az általam megállapított szakcsoportokra osztottam, ezen belül pedig szoros betürendbe szedtem és csak az eképen támadt szakkatalogus szerint állítottam fel utólagosan a könyvtárt és számoztam véglegesen a könyveket. A rendezés e módját ajánlom kartársaim figyelmébe.

2. Címztározás.

Ha a könyvtárt eképen felállítottuk, hozzáfoghatunk a könyvek felvételéhez, a címztározáshoz.

Címztározás alatt értjük a könyv címének és összes tulajdonságainak leírását a címztárul használt papir lapra. E művelet megoldása és végrehajtása a könyvtári működésnek első és legtöbb figyelmet igénylő feladata. Misem látszik könnyebbnek, mint egy egyszerű címlapot lemásolni. Kinek alkalmá volt láthatni ily címlapokat, csodálkozni fog azon, mikép okozhat az oly sok nehézséget a könyvtárnoknak. Egy lap magában véve nem is okoz semmi nehézséget, de ha néhány százezer lemásolt lapot helyezünk egymás mellé és *ezen lapoknak egyöntetüleg kell a könyvtári rendszerhez alkalmazkodni*, akkor tapasztalni fogjuk azt, hogy a könyvtárnoknak igen sok elméleti és gyakorlati ismeretre van szüksége, hogy e címlapok segélyével a kívánt cél elérhesse.

A könyvtár rendezésénél teljesen mindegy, milyen sorrendben kezdjük meg a címtározást, mégis célszerű, ha bizonyos sorrendet tartunk és a könyvteremben balról jobbra haladva, a szakcsoportban a kisebb alaku könyvek címlapozásával megyünk át a nagyobb alakuakra. Említettem már, hogy a címtározás alkalmával nem szabad megfélekednünk arról sem, hogy úgy a könyvet, mint a címlapot ideiglenes számmal lássuk el. Több ízben tapasztaltam, hogy az ideiglenes számozás elhagyása mennyi haszontalan fáradságot és időpazarlást okozott a könyvtár rendezésénél, sőt a rendezési munkálatot teljesen megakasztotta.

A könyvtártan fogalmából kifolyólag a könyvtárnoknak elméleti ismereteit gyakorlatilag is kell érvényesíteni. E gyakorlati szabályok megértéséhez mindenképp szükséges, hogy az olvasó tisztában legyen azon műszavakkal, melyekkel e műveletet elnevezni szoktuk. Szükséges ez annyival is inkább, mert munkám a magyar könyvtártan irodalmában uttörő lévén, a műszaki elnevezések részben még ismeretlenek az olvasó előtt, részben pedig a szakférfiak egymástól eltérő műszavakat használnak, ugyanegy művelet jelzésére. Anélkül tehát, hogy az általam használt műszavak helyességéhez ragaszkodnám, jobb hiányában azon elnevezéseket használom, melyek a szakférfiak által forgalomban hoztattak, és törekedni fogok azok fogalmát meghatározás által érthetővé tenni.

Czímlap. (Zettel). Ez alatt nem a könyv címlapját, hanem azon papír lapot értem, melyre a könyv címét másoljuk.

Czímlapozás alatt pedig azon műveletet, midőn a könyvnek teljes címét azon sorrendben másoljuk le, mint az a könyv címlapjára van nyomva, azon nyelven, ugyanazon irással (esetleg hibákkal). E műveletet köznyelven *könyvfelvételnek*, vagy egyszerűen *felvételnek* is nevezzük. A címlapozásnál célszerű ugyan mindenkor a teljes címet lemásolni, mert ha a másoló rövidítéseket enged meg magának, akkor a könyv címlapozását a másoló szeszélyének tesszük ki, a ki gyakran a leglényegesebbet is kihagyja. Mind e mellett nem válik hátrányára a címlapozásnak, ha a címlapon gyakran előforduló sallangokat: mint a szerző címei és sok más oly egyebet kihagyunk, mi a művel semmiféle összefüggésben sincs. Nem fogunk tehát hibát elkövetni akkor, ha címlapról azt másoljuk le, mi a mű tökéletes és minden kételyt kizáró felismeréséhez tartozik. Különösen áll ez a régibb munkákról, melyeknek címei szerfelett hosszadalmasak. Hogy a ritka művek és ősnymtatványoknál a teljes címet kell lemásolnunk, erről az ősnymtatványokról szóló fejezetben részletesebben fogok szólni.

A címlapozás következő sorrendben történik: Első helyen áll a könyv szerzője, és pedig elül a vezeték név és utána a keresztnév. A vezeték- és keresztnév nem magyar neveknel vesző által választatik el. Ha a szerző nincs megnevezve a címlapon, keressük az előszó, ajánlat vagy bevezetés után, ha ott sincs, ki kell kutatni. Ha a könyv szerzője ismeretlen, akkor első helyen áll a *rendszo*. A szerző vagy rendszó után leírjuk a könyvnek teljes vagy rövidített címét, utána következő sorban kiteszszük a kötet vagy füzet számát és külön sorban a kiadást. Ezután leírjuk a nyomás helyét, idejét, mely után ritka műveknél a nyomdász vagy kiadó neve is kiteendő. Ezt követi a könyv lapjainak száma, esetleg a jelenlevő táblák. Ha a könyvet ekkép címlapoztuk, még négy, a munkára vonatkozó jellemzést kell kitüntetnünk, u. m.: 1. A könyv alakját, mely kitehető a nyomás ideje után is, de legcélszerűbb, ha ezt a címlap felső részén levő szakbetű és szám közé helyezzük, mert mint alább látni fogjuk, a könyv alakja és száma között szoros viszony létezik. 2. A darabszámot, mert a könyv kötetinek száma nem mindig azonos a darabszámmal, mert két kötet néha egybe van kötve, viszont egy kötet is több füzetből, azaz darabból állhat. 3. A naplósámot minden, a könyv elszámolására vonatkozó adattal. Kiteendő az, hogy mily uton érkezett a mű a könyvtárba, ajándék vagy vásárlás útján és ez esetben megnevezendő az ajándékozó vagy könyvkereskedő neve, az utóbbi esetben kiteendő a könyv ára is és azon év, melyben a könyv megszerzetett. Ugyanezt igen ajánlom, hogy a könyv táblájára is kiírjuk, azért, hogy minden kezünkben

kerülő könyvről, annak eredetéről, bármely perczen meggyőződést szerezhessünk. Külföldön tapasztalt e czélszerű eljárást az egyetemi könyvtárnál is meghonosítottam. Végre 4. kiteendő a könyv kötése. Ezen kívül a címnap felső részén kiteendő a szakcsoport betűje, melybe a könyv osztatott és száma, mely közé, mint már említettem, az alak is beékelhető.

A címnapírás könnyebb megértéséhez szolgáljon a mellékelt minta.

Gb. 8-r. 809.
Horváth Mihály. Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-1848.
I. II. kötet.
Genf, 1864. XVI. 630.; XII. 710 l.
félbőr 2 db.
N. sz. 2016/1865. Dobrowsky. 10 frt.

A budapesti egyetemi könyvtárnál használt címnap minta négyszer kisebbített alakja.

Némely könyvtárak a címnapozás e sorrendjétől alak tekintetében eltérnek. Így például a Magyar Nemz. Muzeum könyvtára, mely a könyvek jellemző tulajdonait □ ablak alaku rovatokba írja, hogy jobban szembe tűnjenek.

Rendszó	Szakosztály és szám	Összekötött művek sorszáma Az utaló lap szakosztálya	üres
	A könyv címe		A nyomtatás helye és éve A kiadó vagy nyomdász neve
	Gyűjteményes vagy több kötetes munkák egyes kötetei itt soroltnak fel.		Lapszám
A könyv nyelve	A beszerzés módja		Kötés

A Magyar Nemz. Muzeum könyvtárának címnap-mintája nyolczszorosan kisebbítve.

A címnapírásnak általánosan elfogadott szabályai vannak, melyekhez szorosan ragaszkodni a könyvtárnoknak mulhatlanul szükséges. Tudjuk nagyon jól, hogy a könyveknek épen ugy, mint az embernek, mint a természet országában mindennek, neveik vannak, melyek szerint a könyvek kerestetnek és feltalálhatók. A szerző könyvét, mint gyermekét, bocsátja a nagy világba és a könyv szerzőjének nevét fogja viselni. A szerzők azonban sokszor szerénységből, másszor politikai vagy egyéb társadalmi okok miatt, nevüket álnevek alá rejtik vagy épen el is hallgatják. Ily esetekben a könyv nevét főjellemező tulajdonságától fogja nyerni. Amde a név, történelmi és nyelvészeti behatás alatt állván, írása változásnak, ingadozásnak van kitéve, hozzájárul a különböző nyelvű nemzetek eltérő szokása a nevek kiírásánál. Ha pedig a névtelenül megjelent műveket tekintjük és keressük bennök a főjellemező tulajdonságot, vajjon ki kezeskedik arról, hogy mindenki elfogja találni azt; miként fogunk eljárni akkor, ha a

könyv több főjellemező tulajdonsággal bír? Nem lesz-e címlapunk s ezáltal egész címtárunk ingadozásnak és határozatlanságnak kitéve?

Valóban a kérdések egész sorozatát állíthatnám fel, melyekre a könyv elnevezésének kérdésével találkozánk mindannyian, ha a szakférfiak már eleve nem gondoskodtak volna arról, ha a könyvek különböző elnevezéseibe egyöntetűséget nem hoztak volna létre, és ha nem gondoskodtak volna olyan rendszer megállapításáról, mely bennünket lehető biztos támponthoz vezessen. Ez a bibliographiai rendszer, mely a könyvek különböző elnevezéseit és jellemző főtulajdonságait a rendszó fogalma alá helyezvén, megválasztásának szabályait egybefoglalta.

Rendszó, vezérszó, péczeszó (Schlagwort) alatt a bibliographiába oly nevet vagy szavat értünk, mely alatt a könyv a címtárba vezetetik.

Rendszó, a művek különféleségét tekintve, annyiféle, ahányféle a könyv. Valamint egy és ugyanazon műnek több rendszava lehet és van is, ugy ugyanezen műről több címlapot is lehet és kell is írunk. Ha egy műnek több rendszava van, ez esetben azon rendszó, mely alá a mű iratik és felállítatik, elsőrendű rendszónak nevezetik, megkülönböztetésül a másod- és harmadrendű rendszavaktól, melyek utaló lapokon fordulnak elő, p. o. ha a műnek két szerzője van, ez esetben azon szerző neve, mely a könyv címén elsőnek van megnevezve, képezi az elsőrendű rendszavat. Miután pedig ily esetben a második szerzőről is kell külön címlapot írunk, de ezen szerző neve alá már nem írjuk le a könyv címét, hanem egyszerűen hivatkozunk az első szerzőre, ily esetben ez a második szerző képezi a másodrendű rendszavat, magát a címlapot pedig *utaló*-lapnak nevezük. Utaló-lapnak tehát nevezük azon címlapot, mely a keresőt a könyv eredeti felvételéhez vezeti vissza, vagyis azon rendszóhoz, mely alatt a könyv részletes felvétele történt.

A rendszó megállapításának általános szabályai.

A szerző neve mint rendszó. *A könyvnek egy vagy több szerzője van.* Ha a könyvnek csak egy szerzője van, akkor ennek vezetékneve képezi a rendszót, mely alá a könyv címe iratik. Akár van kiírva a szerző neve a címlapon, akár a könyv más helyén, mint például az előszó, ajánlás, vagy a könyv végén, mindezen esetekben a szerző neve képezi a rendszót, még akkor is, ha a könyv szerzője nem is volna a könyvön feltalálható, hanem csak irodalmi segédeszközökkel lehetne a szerző nevét megállapítani, azzal a különbséggel, hogy ez utóbbi esetben utaló-lapot írunk a könyv szerzőjéről a könyv címére.

Ha több a szerző, ez esetben az első helyen megnevezett képezi a rendszót, a többiekéről utaló-lapot veszünk fel, hivatkozással az elsőrendű rendszóra. Ha azonban meggyőződünk arról, hogy a több szerző nevével ellátott munka gyűjteményes, ez esetben a művet a gyűjtő-cím alatt vesszük fel, de utaló-lapot írunk az egyes szerzőkről.

Ha a szerzőkön kívül a kiadó is meg van említve, ez esetben csak a kiadóra történik hivatkozás, p. o. Real-Encyclopaedie von Bähr, Baumgarten etc. Herausgegeben v. Aug. Pauly. Ez esetben csak *Pauly*-ra történik hivatkozás.

Ha a szerző nevét jelző alá rejti, akkor a mű névtelennek tekintetik. Ha azonban a jelzőt rendszeresen használta, akkor a jelző képezi a rendszót.

Ha a szerző neve betűkkel van megjelölve, ily esetben sokan a betűt veszik rendszónak és pedig az utolsó betűt, mely legnagyobb valószínűséggel a szerző családi nevét rejti magában. Ettől eltérőleg mások az első betűt veszik rendszónak. Részemről ezen eljárást nem tartom helyesnek, mert igen gyakran megesik, hogy a kitett betűk a névvel semmiféle összefüggésben sincsenek, ezért én ezeket helyesebben a névtelenek osztályába sorozom s e szerint címtározom.

Idegen nevek mint rendszók. Miután ott, hol a szerző meg van nevezve, mindig ez képezi a rendszót, az a kérdés merül fel, vajjon az idegen tulajdonnevek írásánál milyen elvet alkalmazunk? Ezt a kérdést már a rendszó helyes megválasztásánál kellett felvetnem, jöllehet, fontossága és jelentősége majd csak a betürendes katalógus összeállításánál tűnik ki, hol is majd bővebben fogom tárgyalni. E helyen csak annyit jegyzek meg, hogy idegen nevek írásánál vagy az anyanyelvre térünk vissza, melyből a név vétetett, p. o. Don Inigo, *Ignatius*, vagy a katalógus nyelvére fordítjuk: *Ignatius, Ignác*. Kivételt képeznek oly nevek, melyek az illető nemzet nyelvében nem fordulnak elő, p. o. Sancho, Sanchez stb. Óvakodnunk kell azonban ezen elvnek szigorú következetességgel való keresztülvitelétől, mert a nevek különböző nemzeteknél oly sokféle változásnak vannak alávetve, hogy az eredeti név sok esetben alig ismerhető fel, p. o. Santiago, San Yago, Sanctus Jacobus-ból eredt. Ezen kívül is a keresztnév minden nemzetnél másféleképp fordul elő, p. o. Vilmos, Wilhelm, Guillelmus, Guglielmo stb.

Vezetéknév névelővel. Ha a vezetéknév névelővel van összekötve, akkor a névvel egynek vétetik, p. o. *La Croix, Du Pin, Zumburrunen*. Kivételt képez a holland *De*, mely nem vétetik a névhez, p. o. *De Vries*, azon egy esetet kivéve, hol ez a gyakorlatnak megfelel és a névvel összefügg, p. o. *Delisle*, itt azonban visszautalás történik *Lisle*-re. Ha nincs vele összekötve, akkor figyelmen kívül hagyatik a német, holland és spanyolban p. o. *Van der Hagen, Van der Velde, De las Casas*, hasonlóan a német: *Vom*, p. o. *Vom Hagen*. Kivételt a francia nevek képeznek, melyeknél csak a névmutató hagyatik figyelmen kívül, de a névelő soha, p. o. *De Lagarde*.

Ha a névelő és névmutató a német- és hollandban, a névmutató pedig a francziában egy szónak vétetett, ily esetben ezen összekötött alak lesz ugyan a rendszó, de nem szabad megfeledkeznünk a főszabályról és azért mindig utalólapot írunk a törzs-szóra, p. o. *Delacroix*, hivatkozással *La Croix*-ra.

Ha a tulajdon névvel, ennek megkülönböztetésére, kötjellel egy másik tulajdon név van összekötve, ez tekintetbe nem jó, p. o. *Dubois-Raymond*.

A tulajdonnevek előtt álló Sanct, Saint Sainte, San, Santo, a reá következő névvel, egynek vétetik. Kivételt képez a szentek nevei előtt álló S. (Sanctus), mely a rendszónál tekintetbe nem jó.

A latin és olaszban az a, ab, del, delle, da figyelmen kívül hagyatik.

Az angol Fitz, a skót Mac, az ireknél szokásos O', a reá következő névvel, egynek vétetik.

A spanyol és portugálban az y vagy e-vel összekötött nevek figyelembe nem vétetnek, p. o. Nieto-y Serrano, Coceres-y' Faria.

Az angol összetett neveknél a második, a németek és francziáknál rendszeren az első név képezi a rendszót.

Ha a szerző neve nem teljesen fordul elő a könyvön, ez esetben a helyesen kiegészített név képezi a rendszót p. o. M. Tullius, a rendszó: Cicero; ha pedig a nevet nem tudjuk helyesen kiegészíteni, akkor a hiányos név a rendszó.

Ha a szerző neve több névből áll, p. o. Marcus Tullius Cicero, A. Horatius Flaccus, Publius Ovidius Naso, ez esetben a szokás határoz és ha mind szokásos, ez esetben az első az elsőrendű rendszó, a többiekre utaló-lapot írunk, p. o. Martianus Capella, utalunk Capella-ra. Többnevű szerző nemcsak az ó, hanem a középkori neveknél is sűrűn fordul elő, midőn a szerző nevéhez a nemesi vagy származási név is járul, ez esetben a keresztnév vagy családi név a rendszó, p. o. Joannes de Ungaria; Ritter von Ilanor, Hoffmann v. Fallersleben, Galeazzo Gualdo Priorato, Raoul-Rochette.

Néha a szerző csak második neve alatt fordul elő, p. o. Regiomontanus; ez esetben utalunk a keresztnévre. Lásd: Joannes.

Világi és egyházi méltóságok nevei. Uralkodók és uralkodó hercegek, pápák és szerzetes neveknél nem a családi, hanem azon név a rendszó, melyet felvettek akkor, midőn méltóságukat elfoglalták, p. o. XVI. Gergely, nem pedig Capellari, Rudolf és nem Habsburg.

Kivételt képeznek azon esetek, midőn az illetők már korábban szereztek írói nevet, ez esetben a családnév képezi a rendszót, de utaló-lapot írunk újabb nevékre, p. o. Aeneas Sylvius, utalással II. Piusra.

Ha ezen méltóságot viselők több névvel bírnak, akkor azok együttesen képezik a rendszót, p. o. Róbert Károly.

Ha a szerző nevét megváltoztatta, akkor az újabb névről utaló-lapot írunk a régre, p. o. Ipolyi, lásd: Stummer. Utaló-lap iratik akkor is, ha a szerző nevét többféleképp írta, p. o. Müntz, Muentz, Münz; Jordanis, Jornandes.

Ha a szerző álnevén van megnevezve, valódi neve pedig ismeretes, ez esetben a valódi név a rendszó, utalással az álnévre, p. o. Paul Friedr. Richter, hiv. Jean Paul-ra. Olyan álnevek azonban, melyeket a szerző a közéletben is használt, meghagyatnak, p. o. Melanchton (Schwarzerd), Agricola (Bauer) helyett.

Keleti irodalom. Sokkal nehezebb keleti nyelven irt művek rendszavait megállapítani már csak azért is, mert ezen irodalom és nyelv távol esik tőlünk, könyvtárainkban levő művek

száma pedig igen csekély. Ez oknál fogva elégséges is, ha a nyugoti irodalomra alkalmazott szabályokat tartjuk ezeknél is figyelemmel, annyival is inkább, mert, mint majd alább a betürendes katalógus összeállításánál ki fogom fejteni, részemről legcélszerűbbnek tartom, ha a keleti irodalmat nem vesszük be a betürendes katalógusba, hanem külön kezeljük.

A rendszó itt is, mint mindenütt, a szerző. Ámde a keleti népeknél a szerzőknek egy csomó nevük van, melyekből a szerző neve nehezen betűzhető ki. Legjobban cselekszünk tehát, ha ilyenkor a szerző használatos nevét az irodalomtörténet segélyével keressük meg.

Az arab íróknál a rendszót azon név képezi, mely alatt a szerző ismeretes, de mindenkor utaló-lapot kell írunk az első névre is, p. o. Abu Bišr Amurben Utmanben Kamban *Sibawaihi*, hivatkozni kell Bišr-re. Ha a szerző egy név alatt sem ismeretes különösen, ez esetben az első főnév a rendszó, utalással a másodikra, p. o. Abu *Abdallah* Muhammad ben Ahmad al Kurasi, hivatkozni kell Muhammad-ra.

A rokonságot feltüntető nevek: Abû, Ebû (atya), Umm (anya), Ibn, Ebn, Ben (fiu), Ahn, (fivér) a rendszó megválasztásánál figyelembe nem jönnek, kivéve azon esetet, ha a rendszónak vett névvel szoros összefüggésben vannak, vagy a szerző e név alatt ismeretes, p. o. *Ibn Duraid*, *Abul-Fida*.

Az al, el, ul, ar, as névelők nem jönnek figyelembe, kivéve, ha a rendszó közepén fordulnak elő, p. o. Abd'-al-Latif.

A nyugoti irodalomban a fordító neve nem vétetik figyelembe, még utaló-lapot sem kap azon egy esetet kivéve, midőn a szerző ismeretlen lévén, ennek helyét a fordító foglalja el, vagy a fordító neve egyjelentőségű a szerzővel, p. o. Ulfilas, hivatkozással Bibliára. A keleti irodalom termékeinél azonban, melyek hozzánk inkább csak fordítás alakjában jönnek, bátran vehetjük a fordítót szerzőnek, azaz rendszónak, mely alá a művet bevezetjük, miután a keleti műveket inkább címök, mint a szerző neve után címtárazzuk.

A keleti műveknél tehát a kiadó, magyarázó és fordító, ha nem vétetik is rendszónak, utaló-lapot azonban ezek mindig kapnak.

Ha ledől majd az a választó fal, mely a keleti irodalom hozzáférhetősége közt ma még fenn áll, ha a keleti irodalom ép olyan közkinccse lesz az emberiségnek, mint ma a nyugoti, akkor lesz majd csak helye annak, hogy az irodalmi termékek e nemével is bővebben foglalkozzunk.

Tárgynév mint rendszó. *A könyvnek nincs szerzője.* Mindazon esetekben, midőn a rendszót nem választhatjuk a fenntebb elősorolt esetekből, vagyis midőn *személynév* nem képezi a rendszót, ily esetekben a rendszót mindig a könyv címéből kell vennünk, olyformán, hogy mindig az első főnév képezi a rendszót, mely nevező (nominativus) esetben áll. Ha pedig nem áll nevező esetben, akkor abba kell tennünk. *A rendszónak nem szabad más mint nevező esetben állnia*, p. o. Scriptorum rerum Hungaricarum tomus primus. Rendszó: *Scriptores*. Ha azonban az első főnév csak jelzője volna egy más főnévnek, akkor nem ez, hanem az utánna következő főnév képezi a rendszót, p. o. Continuatio bullarii Romani. Rendszó: *Bullarium*. Nem képezhetnek rendszót a könyv terjedelmére vonatkozó e szavak: *volumen*, pars, tomus, liber, Nachtrag, supplement stb. Azon elv, hogy névtelenül megjelent munkáknál ne az első főnév vétessék rendszónak, hanem inkább azon szó, mely a művet legkivált jellemzi, hosszas eszmecserét idézett elő a bibliographusok között és nálunk is többen vannak, kik ezt sok esetben megengedhetőnek tartják. Részemről ezen elvnek szigorú keresztülvitelét ajánlom és pedig azon okból, mert a következőket eljárás elvébe helyezem az önkényesnek; mert a címtározásnál mindig a betürendes katalógus eszméje lebeg előttem, mely az ilyen felvételeket meg nem engedi. A betürendes címjegyzék t. i. első sorban arra szolgál, hogy valamely keresett mű meg van-e a könyvtárban. A keresett mű címe tehát ez esetben kell, hogy ismeretes legyen. Mert, ha a munka címe nem ismeretes, ily esetben a munkáról a szak-katalógus

nyújt felvilágosítást. Azon felfogás, hogy a munkát leginkább jellemző szó könnyebben megtartható az emlékezetben, mint a kevésbé jellemző, erre nézve azt hiszem, hogy a szónak elfeledése nincs kötve az ismert, vagy kevésbé ismert szavakhoz, sőt ellenkezőleg a tapasztalat azt mutatja, hogy a czifrább címeket, mint különöseket, jobban megtartjuk emlékeztünkben, mint az ismerteket, p. o. *Beiträge zur Literatur und Kunst*. Miután itt a Literatur és Kunst képezik a jellemző szavakat, felvehetjük bármelyik szó alatt, de akkor hivatkozunk kell egyikről a másikra, míg az általam felállított elv szerint elégséges, ha *Beiträge* alatt vesszük fel.

A könyvnek egy vagy több a címe. Ha a könyvnek mint rendszerint egy címe van, akkor a rendszó megállapítása fennt elősorolt szabályok segítségével könnyen megállapítható. Hasonlóan járunk el a több címmel bíró könyveknél is, azzal a különbséggel, hogy itt előbb azon címét kell megállapítanunk, mely alatt a könyvet címtározni akarjuk, az az felvennünk kell. Olyanoknak, kiknek kezében még kevés könyv forgott, azt mondhatnám, hogy mindig a könyv baloldalán levő cím szerint kell címtározni; a szabály pedig az, hogy a könyvet mindig az általános cím alatt kell felvenni. Ezen főcímlapra iratik a részleges cím is, de a részlegesről mindig külön címlapot irunk, utalással az általános címre, p. o. *Nemzeti Könyvtár*. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Pest, 1843. I. kötet. *Kármán József írásai és Fanni hagyományai*. Ujra kiadta és bevezette Schedel Ferencz. Pest, 1843. - Részletes cím: *Kármán József írásai stb.* Lásd: *Könyvtár*, Nemzeti. I. kötet.

A kettős címlappal bíró könyveken kívül előfordulnak olyanok is, melyek egy címlappal bírnak ugyan, de kettős címük van. Ez esetben, ha a második cím az elsőnek csak fordítása, akkor a könyvet azon cím alatt vesszük fel, melynek nyelve közelebb áll hozzánk, p. o. latin-magyar címeknél mindig a magyar cím alatt vegyük fel a könyvet, de ha az első cím csak a könyv jellegére vonatkozik, p. o. *Discursus iuridico-politicus* ez esetben az egész címet figyelmen kívül hagyjuk. Ha pedig a második cím az elsőnek változata, akkor felvesszük az első cím alatt utalás nélkül a másodikra. Kettős címlap rendszerint gyűjteményes műveknél fordul elő és néha megesik, hogy a későbbi cím különbözik az elsőttől, ez esetben az utóbbi címről utalunk az előbbire.

Gyűjtő cím alatt megjelenő művek, gyűjtő név alatt vétetnek fel, p. o. *Olcsó könyvtár, Vasárnapi könyvtár, Könyvkiadó Vállalat.*

Ha több főnév egymásnak alá van rendelve, akkor mindig az első a rendszó, p. o. *Acta et decreta.*

Ha a főnév, melyet rendszónak választottunk, főnévi jelzőkkel van összetéve, mindig a jellemző főnév vétetik rendszónak p. o. Kir. magy. tud. egyetemi könyvtár *címjegyzéke*. Rendszó: *Címjegyzék*. Csak ily esetben választjuk a jellemző főnevet rendszónak, ily esetből származott az a szokás, hogy a jellemző főnév választott rendszónak.

A címbe nincs főnév. Ha nem fordul elő a könyv címében főnév, akkor az első szó képezi a rendszót, ha pedig ez szám volna, akkor ez betűkkel irandó.

A könyvnek nincs címe. Ha a cím hiánya a könyv csonkaságából ered, akkor a könyv előbb meghatározandó és a rendszó a teljes példány után állapítatik meg. Ha pedig a könyvnek általában nem volt címe, mint ez a régiebb műveknél, melyek így kezdődnek: *In hoc volumine continentur*, gyakran megesik, ily esetekben vagy ismeretes a könyv címe, akkor ez, vagy ismeretlen, akkor a könyv tartalmából vesszük a címet.

A könyv címe változik, de tartalma változatlan. Ez eset leginkább fordításoknál fordul elő. Nézetem szerint legczélszerűbb a fordított művet az eredeti címlapon kitüntetni, p. o. *Törvények és rendeletek. Gesetze u. Verordnungen.* Nehogy egy és ugyanazon tartalommal bíró mű különböző helyeken forduljon elő a címtárban, legjobb ha a fordítást az eredeti

szöveghez tesszük és ezt a címlapon kitüntetjük. Ha pedig ezt nem tehetjük, legjobban cselekszünk, ha a különböző címeket egy általunk megállapított gyűjtő cím alá helyezzük p. o. Biblia, Testamentum, Testamentom, Szent-írás, Heilige Schrift stb. Ezek közül választunk egy rendszőt s ez alá helyezzük az összes bibliákat.

A rendsző régi írásmódban. Ha a rendsző régi írásmódban fordul elő, akkor az új szó alatt kell felvennünk, hivatkozással a régi írásmódra, p. o. Zeitung, lásd: Zeyttung; *Hilfsbuch*, lásd: *Huelfsbuch*.

Ha a rendsző c és k betű között ingadozik, akkor rendszerint az elsőt használjuk, részemről ajánlom a magyar írásmód alkalmazását, p. o. *Catalogus*, helyesebben *Katalogus*.

Hatóságok által kiadott nyomtatványok, törvények, rendeletek, névteleneknek tekintetnek, hivatkozás nélkül a szerzőre, p. o. *Code Napoleon*.

Dissertationok. Egyetemi dissertationoknál, midőn a szerző nincs határozottan megnevezve, vagy mint ilyen nem ismeretes, a 18-ik század közepéig mindig a *praeses* a rendsző, minden másra való hivatkozás nélkül. Később már a vitatkozó lesz a rendsző, hivatkozás nélkül a praesestre. Ha két vitatkozó van és nincs praeses, akkor az első képezi a rendszőt, hivatkozás nélkül a másodikra.

Apró nyomtatványok. Apró nyomtatványoknál, midőn a szabályszerűen megválasztott rendsző következtében a nyomtatványok szétszóródnának, legcélszerűbb őket önkéntesen választott gyűjtő rendszők alá helyezni.

Életrajzoknál, halotti beszédeknel legtöbbször fontosabb azon személy, kiről a mű iratott, mint maga a szerző, ily munkáknál igen ajánlom, ha a rendszavat arról vesszük, kiről a mű iratott, ha azonban nem is követjük ezen eljárást, multhatatlanul szükségesnek tartom, hogy ezekről utaló-lapot írjunk.

Iskolai értesítő- és térképeknél nem a kiadó vagy szerző képezi a rendszőt, hanem azon hely, melyet ismertetnek.

Ujságok és folyóiratoknál a rendsző megválasztása eltér a könyvektől, mert a rendszőt az ujság vagy folyóirat teljes címe képezi. Ha pedig összeakarjuk hasonlítani a könyvekkel, akkor azt mondhatjuk, hogy úgy vétetnek fel, mint gyűjteményes munkák t. i. gyűjtő cím alatt: *Pesti Napló, Könyv Szemle*.

Hosszas volna felsorolni mindazon kivételeket és eseteket, melyeket a rendszavak helyes megválasztásánál követnünk kell. Ha azonban az itt felsoroltakat figyelembe vesszük és kétes esetekben igénybe vesszük a könyvészeti segédeszközöket és nagyobb könyvtárak katalógusait, akkor könnyűséggel fogunk eljárni a rendszavak helyes megválasztásánál.

A könyvészeti segédeszközökről általában legtöbb tájékozást nyújt az általam ily cím alatt egybeállított címjegyzék: Az egyetemi könyvtár segédkönyvtára, Budapest, 1884. Miután e füzet nem jött forgalomba, azt hiszem nem végzek felesleges munkát, ha a könyvészeti segédeszközök közül néhányat felsorolok.

A magyar irodalomra ajánlom: a Széchenyi katalógust: *Catalogus bibliothecae hungaricae Francisci Com. Széchényi P. I-VI. Sopronii, 1799. Pestini, 1800. Posonii, 1803. Teleki S. Bibliothecae PP. I-IV. Viennae, 1796-1811.* Az egyetemi könyvtár gyarapodási címjegyzékét 1876-1892. Budapest, 1877-1892. *Petrik Géza.* Magyarország bibliographiája 1711-1860. I-IV. Budapest, 1892. A német irodalomra: *Ebert, Fr. Allgemeines Bibliographisches Lexikon, Leipzig, 1821. Heinsius, W. Allgemeines Bücher-Lexikon, 1700-1892. Leipzig. Kayser, Chr. Gottl. Vollständiges Bücher-Lexikon, 1750-1892, Leipzig. Hinrichs, J. Verzeichniss der Bücher von 1852-1893. Leipzig.* A francia irodalomra: *Brunet, J. Ch. Manuel du libraire et*

de l'amateur de livres. Tom. I-VI. és Supplement I-II. Paris. *Graesse*, J. G. T. Trésor de livres rares et précieux. 7 vol. Dresde, 1859-1869. Mind a kettő a világirodalomról is alapos tájékozást nyújt. *Lorenz*, Otto. Catalogue general de la librairie française, 1840-1892. Paris, 1867-92. *Quérard*, J. M. La littérature française contemporaine, 6 vol. Paris, 1842-57. Az angol irodalomra: The English Catalogue of Books, 1835-1860. *Quaritsch*, B. General Catalogue of Books. London, 1877. *Reuss*, J. Alphabetical Register of all the Authors actually in Great-Britain etc. 1770-1790. Berlin. Stettin, 1791. Az olasz irodalomra: *Bollettino delle opere moderne straniere del regno D'Italia*. 1886-92. Roma. *Bollettino delle publicationi Italiane*. 1886-92. Firenze. A spanyol irodalomra: *Hidalgo*, Dionisio. Diccionario general de bibliographia Espannola. I-VI. Madrid, 1862-79. Orosz irodalomra: *Csertkov*, A. D. Egyetemes orosz könyvtár, azaz jegyzéke minden Oroszországról szóló könyveknek, Moskva, 1845. Keleti irodalomra: *Andreae*, V. u. J. *Geiger*. Bibliotheca sinologica. Paris, 1864. *Zenker*, J. Th. Bibliotheca orientalis. Római és görög irodalomra: Bibliotheca philologica. Herausg. v. Ehrenfeuchler. *Engelmann*, W. Bibliotheca scriptorum classicorum, Leipzig.

3. Számozás.

A könyv és a róla készített címlap közti kapcsolatot a szám adja meg. Régebben, midőn a könyvek száma még csekély volt és a könyvtárak néhány ezernyi kötetből állottak, a könyvtárnokok a könyvek számozását még nem ismerték. Sőt még ma is vannak tekintélyes könyvtárak, melyekben a könyvek nem számoztatnak. A kor igényeit kielégítette, ha a könyv-állványt vagy szekrényt számmal ellátták, a könyvállvány polczait pedig betűvel jelölték meg. Ha már most a könyvállvány számát és a polcz betűjét a címtárban a könyv címéhez jegyezték, ezzel a könyv helyét megközelítőleg meghatározták. Ha a könyv helyét még pontosabban akarták megjelölni, ez esetben még a címtárban feljegyezték azt is hogy a könyv a polczon hányadik helyet foglalja el. Hogy a könyv a számára kijelölt helyet az állványon el is foglalhassa, e célból a könyvre, vagy annak táblájára ugyanezen jelzetet jegyezték fel. Nem ritkán fordul elő olyan eset is, hogy a könyv bekötése alkalmával maga a könyvkötő nyomta reá a könyv táblájára e jelzetet. A számozásnak ezen módját el is lehetett kerülni, oly esetekben, midőn a könyvek szakszerint állítottak fel, a szakon belül pedig betűrendben, vagy időrendben. Szó sincs róla, hogy a számozás e módja az akkori viszonyokat ki ne elégítette volna. A könyvtár csekély használata mellett e rendszerrel is lehetett boldogulni. Azonban sűrűn látogatott könyvtáraknál, mint akár nálunk az egyetemi könyvtárnál, melyet évenként 40 ezerszer, sőt ezenfelül is látogatnak, hol naponként a könyvek nagy tömege van használatban, hol a könyvkikeresést és visszahelyezést nagyobb számú szolgaszemélyzet végzi, ily helyeken szám nélkül boldogulni nem lehet. Ismeretes tény az, hogy a könyvtárkezelésnél nem annyira a könyvek kikeresése, mint inkább helyes visszahelyezése játsza a főszerepet és mindnyájan tudjuk, mily sok utánjárást, fáradságot és kellemetlenséget okoz egy hibásan elrakott könyv megkeresése. E körülmények arra indították a könyvtárral foglalkozókat, hogy a könyveket megszámozták. Mai időben, nagy és kis könyvtáraknál egyaránt, a könyvek számozása elkerülhetlen. Csakhogy itt is, mint a könyvek felállításánál, különböző eljárást tapasztalunk.

Mielőtt a számozásnál követett eljárásokat ismertetném, szükségesnek tartom felhívni a könyvtárnokok figyelmét azon viszonyra, mely a könyv felállítása és számozása között fennforog. A könyvtár számozási módja mindig kell, hogy megfeleljen a könyvtár felállításának; mert a könyvnek helyét tulajdonképpen a szám adja meg. Ez jelöli meg véglegesen a könyvek egymásutánját, azon sorrendet, melyben a könyveknek egymást követni kell. Ezen szoros

viszonynál fogva célszerű lett volna a számozást a könyvek felállításával kapcsolatosan tárgyalni; és csakis könnyebb áttekintés végett választottam külön e két eljárás ismertetését.

A számozásnál két főrendszert különböztetünk meg: ugymint a *helyhez kötött* és a *mozgó rendszert*.

A helyhez kötött rendszer alatt értjük az olyan számozást, mely a könyvet egy bizonyos meghatározott helyhez köti, úgy, hogy ezen helyét a könyv el nem hagyhatja. Ezen eset akkor áll elő, ha a cím tárban nem a szakot jelöljük meg, melyben a kérdéses mű áll, hanem azon szekrényt vagy polcot, melyre a könyv tétetett. A számozás e nevét *helyhez kötött* (Festnagelungs-System) rendszernek nevezzük. A régi könyvtárak, mint már fentebb is említettem, nagyobb részt így voltak számozva, sőt újabb rendezett könyvtáraknál is találtam a számozásnak ezen semmi esetben sem követendő példáját. Eltekintve attól, hogy gyarapodás vagy az egész könyvtárnak áthelyezése alkalmával a könyvtár használatát teljesen megakasztja, de nem ajánlható ezen eljárás azon egyszerű okból sem, mert a könyvtáraknak a felállítás alkalmával felállított elvével teljesen ellenkezik.

A mozgatható címlapokkal együtt született a mozgó rendszeren alapuló számozás is. Ez alatt oly számozást értünk, melyben a könyvek helye, tekintet nélkül a könyvtár helyiségére, jelöltetik meg, azaz, itt csak a szak jelöltetik meg, melyben a könyv helyet foglal.

Valamint a könyvek felállításánál a szakrendszeres felállítást ajánlottam, úgy most a számozásnál a mozgó rendszeren alapuló számozást ajánlom, mint olyat, mely minden könyvtár céljának legjobban felel meg.

A mozgó számozás kétféle: *folyó-* és *ugrószámozás*.

Folyó-számozás alatt értjük, ha könyvek akár az egész könyvtáron keresztül, akár csak egyes szakon belül számozgatnak olyképen, hogy az első könyv kapja az 1-es, a második a 2-es, a harmadik a 3-as számot és így haladunk tovább. Nem hiszem azt, hogy bárki is olyan tüskönbokrón keresztül való számozást helyeselne, mely az első könyvet az utolsóig folytatólagosan számozná. A rajzban, festészetben, a művészet minden ágában bizonyos nyugvó pontokra van szükségünk, melyeken a szem megnyugszik. Így vagyunk a könyvekkel is.

Ha a könyveket úgy szólván egy lélekzettel akarnók folytatólagosan számozni az elsőtől az utolsóig, a könyvtárnok szeme nem találná meg azon nyugvó pontot, hanem a számok tengerében merülne el. De eltekintve ezen nehézségtől, a folytatólagos számozásnak az egész könyvtáron keresztül ellen kellene mondanunk azon okból is, mert ezáltal oly nagy számokkal lenne dolgunk, melyek leírásánál sokkal előbb csuszhatik be a hiba, mintha csak két vagy három számmal jeleljük meg a könyvet. Csakis egy esetben van helye a folytatólagos számozásnak, és pedig akkor, ha ezen szám nem a könyv helyének jelzésére szolgál, hanem vele a könyvtár gyarapodását óhajtjuk kitüntetni. Ezen egy esetben a könyvtár állományának számbeli kimutatására nemcsak célszerű, de hasznos is. Nemcsak esztetikai, hanem a könyvtárkezelésnek szempontjából is szükségünk van tehát nyugvó pontokra. Ezen nyugvó pontokat, a folytatólagos számozásnak e határait a könyvek különböző alakjai szolgáltatják. Amint tehát már a könyvek felállításánál elfogadtuk az alakok szerint való felosztást, úgy a számozásnak is ennek megfelelőleg kell történnie. Külföldi könyvtárak egy részénél a nagyobb alakokról történik az átmenet a kisebb alakokra, azaz, először számozgatnak az ivrétek, ezt követik a negyedrétek, mely után a nyolczadrétek következnek, azaz alulról felfelé. Részemről a számozás ezen útját nem tartom olyan kötelezőnek, melyet feltétlenül kellene követnünk.

A számozást bátran kezdhethük felül a legkisebb alakról és innen haladunk lefelé e nagyobb alakokhoz. A számozás mindenkor balról jobbra történik. A folytatólagos számozás tehát aképen történik, hogy elkezdjük az egyik szakosztály nyolczadretű könyveinél és számozzuk

a könyveket a felállított könyvek és a számok sorrendje szerint mindaddig, míg a nyolczadrétüeket be nem fejeztük. A következő alaknak, a negyedrétnak számozását ismét 1-el kezdjük és sorrendben folytatjuk, míg ezen alakokat mind meg nem számoztuk. Hasonlóan járunk el az ivrétüeknél is. - A folytatólagos számozásnál tehát minden alak számozása újból kezdődik. Ezen eljárás a számozásnál igen fontos. Mert ha, mint azt több fővárosi könyvtárnál is tapasztaltam, az alakok számozásánál különbséget nem teszünk, hanem folytatólagosan haladunk a szakban, tekintet nélkül az alakokra, akkor a legjobb esetben is, a könyv nem lesz azon helyen található, melyet száma mutat, hanem egy más helyen, s ebből igen sok tévedés és félreértés származik. Nem lesz pedig minden esetben azért a könyv helyén, mert ha a könyv alakja ivrét, akkor nem lévén helyezhető alakja miatt a nyolczadrét mellé, hanem legalul fog elhelyeztetni, és a folytatólagos szám helye üresen marad. Az alul elhelyezett ivrétü könyvek számai pedig, éppen ez oknál fogva, nem fognak sorrendben haladni, hanem rendetlenül, a számozás céljával ellentétesen. Ha az ily számozással még szembesítjük azon állításmat, melyet a könyvek felállításáról mondtam, remélem, hogy rövid idő múlva elfognak némulni azok, kik e rendszertelenséget még támogatják.

A folytatólagos számozásnak e módja legegyszerűbb és legközönségesebb. A magyarországi könyvtárak legnagyobb részénél a folytatólagos számozás van elfogadva.

Ugró-számozás alatt értjük azon eljárást, midőn a könyvek a felállított szakon és alakon belül nem kapják sorrendben a számokat, hanem az első könyv kapja, p. o. az 5-ös számot, a második a 10-es, a harmadik a 15-ös számot és így tovább. Az ugró számok mikénti alkalmazása ugyan tetszésüinktől függ, mégis, miután tömeges vásárlás vagy ajándékozás útján a könyvtár néha váratlan arányban szaporodhatik, ennél fogva célszerű olyan beékelési rendszert alkalmaznunk, mely nagyobb könyvtáraknál is jónak és célszerűnek találtatott. Mielőtt azonban ezen eljárást ismertetném, nem lesz fölösleges azon esetek felsorolása, melyekben ugró-számozásnak van helye.

Ugró-számozásnak, másképp beékelésnek, akkor van helye a könyvtári rendszerben, ha a könyvek a szakcsoporton belül betürendben, azaz a *rendszo* betűsoros rendjében, vagy a tudományos irodalom fejlődési rendjében vannak felállítva.²⁷ Ha tehát ezen rendet továbbra is fenn akarjuk tartani, akkor a művet nem számozhatjuk meg a folytatólagos számozás rendszer szerint, mert ez esetben minden munkának a szakcsoportban azon helyet kell elfoglalnia, mely őt akár a rendszó, akár megjelenési ideje, vagy tárgyalt anyagánál fogva megilleti. Az ugró-számozásnál akár az ötös akár a tízes rendszert fogadhatjuk el. Kisebb könyvtáraknál elégséges az 5-ös, nagyobbaknál a 10-es rendszer ajánlható.

Az ugró-számozásnál az eljárás a következő: Az első mű a szakcsoportban nem az 1-ső számot kapja, hanem az elfogadott rendszer szerint vagy az 5-ös, vagy a 10-es számot. A második mű kapja a 10-es vagy 20-as, a harmadik a 15-ös vagy 30-as számot és így haladunk a folytatólagos számozásnál felállított rendszer szerint végig a nyolczadrétü műveken. Hasonlóan járunk el a negyedréti és ivrétü műveknél is. Ha pedig az eképen számozott művek közé egy új művet akarunk beékelni, akkor először meg kell keresnünk azon helyet, mely a könyvet rendszavánál vagy a felállítás rendszerénél fogva megilleti. Tegyük fel, hogy a könyvtárt a művek rendszava szerint állítottuk fel és a szakcsoportban az első mű, mely e szerint az 5-ös számot kapta: *Abafi*, a következő mű *Bethlen Gábor* a 10-es számot kapja. Ha már most egy új művet akarunk beékelni, melynek rendszava e két mű közé esik, p. o. *Balassa*, akkor ezen új mű azon számok egyikét fogja kapni, mely az 5 és 10 között van, azaz kaphatja a 6, 7, 8, vagy 9 számot. Ha pedig ezen számok már mind be vannak töltve, és a könyvnek, az adott viszonyoknál fogva, mégis e két rendszó közé kell jönnie, ez esetben, a

²⁷ A könyvek felállításáról szóló fejezet 2., 3. pontja.

mű a már betöltött számok egyikét kapja ugyan, de a számhoz még egy betűt csatolunk, a mű számának jelzésére.

A beékelésre kétféle számozási rendszer ajánlható. Az egyik az *Ebert*-féle, melyben a betűk a számhoz következő sorrendben ragasztatnak: 1a, 1aa, 1ab, 1ac, ... egész 1az-ig. Ha ezen sorozat betelt, következnek: 1ba, 1bb, 1bc, ... egész 1bz-ig. Ezen számozás segélyével az 1-ső és 2-ik szám közé 650 könyvet ékelhetünk be. Minden esetre oly tekintélyes szám, mely a cím tár használhatóságát évtizedeken keresztül biztosíthatja.

Molbech számozási eljárása ettől abban különbözik, hogy a betűk számmal helyettesítettek, p. o. 1a, 1b, 1c-1z-ig; ezután 1a₂, 1b₂, 1c₂. A számoknak ezen csoportosítása minden egyéb okon kívül legalább is kényelmetlenebb.

Előfordulhat azonban oly eset is, hogy midőn az *1a* már be van töltve, és egy oly munka vár beosztásra, mely helyre nézve az *1a*-t is megelőzi. Ily esetben az *1a*-val számozott művet át kell számozni. Hogy azonban ily eset minél ritkábban fordulhasson elő, legczélszerűbb azon eljárást követnünk, melyet a gyakorlat már beigazolt, vagyis a beékelést nem kezdjük *1a*-val, hanem ez abc középső betűjével a *1k*-val. Ez esetben bármennyi munka kapja is az egyes számot, mégis a *k* előtt és után még sok betű következik, melyeknek segélyével a könyvet rendes helyére számozhatjuk.

A beékelési rendszernek, valamint általában a számozásnak annyiféle neme van, hogy bajos volna ezeket itt mind felsorolni. Különösen az amerikaiak tűnnek ki a számozás leleményessége által. Azért is e helyen csak a legmegszokottabbak ismertetésére szorítkozva inkább, azon általános elveket fogom elősorolni, melyeket mindennemű számozásnál szem előtt tartunk.

A számozásnál mindenkor arab számokat használunk. A kötetek száma nincs befolyással a számozásra, mert bár hány kötetből álljon is a könyv, minden egyes kötet ugyanazon számot kapja. A könyv szakosztálya és száma nemcsak a címlapon teendő ki, hanem az a könyv belső táblájára, kötetlen műveknél pedig a könyv címlapjára is irandó. Ezenfelül a könyv szakcsoportja és száma feltűnő helyen, a könyv külső tábláján is, ki legyen tüntetve. Legczélszerűbb e célra nyomtatott paizskákat (vignette) használni, melyek a könyv hátlapjára ragasztatnak olyformán, hogy a paizska az ivrétalaku könyveknek felső-, a többieknek alsó részére ragasztandó. Ha kilátás van arra, hogy a könyvek esetleg kettős sorokban is lesznek felállítva, ez esetben legczélszerűbb a paizskát a könyv felső részére ragasztani. Ha a paizska nem fér a könyv hátára, ez esetben a könyv külső baloldali táblájának felső részére ragasztandó.

A számozásról szóló fejezetet nem zárhatom be a nélkül, hogy néhány példával meg ne világítsam az amerikai könyvtáraknál divó számozási rendszert. Rendszerem keretében említett kétféle számozáson kívül még természetesen többféle számozási eljárás van, melyek egyike vagy másika egyes könyvtárak különleges viszonyainál fogva indokolva van. A számozási eljárás e módoszatainak különlegessége azonban sehol sem oly feltűnő, mint az amerikai könyvtáraknál. Ennélfogva itt különösen két rendszert mutatok be. Az egyik a Melvil Deveys-féle tizedes rendszeren alapuló és a Bostoni C. A. Cutter-féle rendszer. Mindkettő az emlékező tehetség előmozdítását célozza.

A Melvil Deveys-féle tizedes rendszer igen egyszerű és abban áll, hogy az ebben alkalmazott száz-as számok a főosztályt, a tizedesek az alosztályt, az egyesek az alosztály egyes csoportjait jelölik. A csoportok száma 999. Ha már most ismerjük az osztályozási rendszert, ez esetben az egyes könyveket ennek segélyével könnyen feltalálhatjuk, p. o. Webster angol szótára, a philologia szakban van, melynek száma 400, de ezenkívül be van osztva az angol nyelv alosztályába, ez 420, ebben a szótárak csoportja 423, e csoportban a kérdéses mű száma 13, ennélfogva Webster angol szótárának száma 423:13. Ha ezenkívül még a számhoz *R* betű is

van csatolva, ez azt jelenti, hogy a kérdéses mű a Reference Room-ban, vagyis az olvasóteremben van felállítva.²⁸

Ennél sokkal bonyolultabb a Cutter-féle rendszer. Ő az egész könyvtárt 34 főosztályra osztotta fel és ezen osztályokat az abc nagy betűivel és részben számokkal jelölte meg. Az abc 24 betűje mellé, (melyből az O betű kihagyatik), 0-9 számot csatolt. A 34 főosztály közül 6 főosztálynak kétféle jelzete van, az egyik a keleti, a másik nyugati félgömbre vonatkozik és pedig: Életrajzok (5. 6.). Történelem (8. 9.). Földrajz (A. B.). Jogtudomány (F. G.). Irodalom (V. W.). Nyelvészet (Y. Z.). A többi 28 főosztálynak alosztályai vannak, melyekhez a főosztály betűi csatlakoznak. Két jelzet összekötése tehát mindig alosztályt jelent és mindig párosan fordul elő, p. o. X4 Catalogues of the manuscripts of the eastern hemisphere, és X5 Catalogue of the manuscripts of the western hemisphere. Ilyformán 964 alosztályt létesített, t. i. a fennmaradt 28 betűnek 34 szoros összetétele és a 6 főosztálynak kétszeres összetétele által, melynek fele 482, az egyik félgömbre szól. Ezután az összes alosztályokat geographiailag rendezte. Hogy ezt megtehesse, még egy jelzetet vesz fel, melynek geographiai jelentősége van. E jelzetet ismét a 34 betű és számból alkotja meg olyformán, hogy minden jelzetet két földrajzi jelentőséggel ruház fel és pedig az egyik a keleti, a másik a nyugati félgömbre vonatkozik, p. o. D = Britt birodalom és Mexiko; E = Anglia és Spanyol-Amerika; 5 = India és Egyesült Államok.

Minden jelzetnek tehát kétféle jelentősége van aszerint, a mint a keleti vagy nyugati félgömböt akarja vele jelezni, p. o. Történelem 8. és 9. Ez esetben 8. E. Anglia történetét 9 E. Spanyol-Amerika történetét jelzi. Ezen geographiai jelzetek ismét alosztályokra oszthatók, p. o. ha U a keleti félgömbön Berber államot jelenti Afrikában, akkor U R jelenti Tripolist, U U Tunist, U W Algirt, U X Maroccot, U Y Madeirát, U Z a Kanári szigeteket. Eszerint a szakjelzet 2-4 jelzetből is állhat, melyek közül az első, vagy a két első, a szakot, a második vagy harmadik, esetleg a következők földrajzi meghatározást jelentenek.

A szakjelzethez járul az alak jelzete, mely a könyv szakja és száma közé jön. Az egész könyvtár 4 alakra van felosztva, melynek mindegyike más jellel bír, p. o. 12-rét *, 8-rét -, 4-rét +, ivrét /.

A jelzet harmadik részét a szerző jelzete képezi. Miután a szakrendszeren belül a könyvek szoros betűrendben vannak felállítva, ennél fogva természetes, hogy Cutter a szerző jelzetét, magából a szerző nevéből vette és minden azonos betűvel kezdődő nevet azon alaposztály 9 csoportjába osztotta és ennek megfelelőleg a betűhöz az 1-9 számot csatolta, p. o. G1-el jelezte azon neveket, melyek G-Gar közé esnek, G2-vel, melyek Gas-Geo-val kezdődnek és így tovább. Ezen csoportok ismét 9 alcsoportra oszthatók, ha melléjük az 1-9 számokat csatoljuk, p. o. G1., G11., = G-Gae; G1.2. = Gaf- Gak; G 1.3.-Gal stb.

Ebből látható, hogy ily módon ezen rendszer a végtelenig fejleszthető. Azonban, bármily apró részletekre osszuk is fel az egyes betűk határait, mégsem kerülhetjük ki, hogy ugyanegy alcsoportba ugyanazon szerzőtől több mű egymás-mellé ne kerüljön. Ily esetekben a munkák beosztását úgy kell eszközölnünk, mint az a betűsoros névczímtárnál már bővebben kifejtettem; vagyis előbb jönnek a gyűjteményes művek és utána a szerző egyes művei. Ily esetekben a szerző jelzete adja meg a könyv helyét, p. o. VEP. M64 Milton's poems; míg az egyes részekenél a cím első betűje szolgál jelzetül, p. o. VEP. M 64 L Milton, Lycides. VEP. M 64 P - Paradise Lost. Ha a szerző jelzete mellé az alak jelzetét tesszük, mint választó jelet, ily esetekben számok kitévése által jeleztetjük a különböző kiadásokat, betűk hozzátétele által pedig a fordításokat, p. o. VJP* D2 Dante Divina commedia; VJP* D4 Dante Divina

²⁸ *Gräsel*. Grundzüge der Bibliothekslehre. Leipzig, 1890.

commedia 4. kiadás; VJP* D2F, az első kiadásnak francia fordítása, VJP.*D2F2, más francia fordítása.²⁹

Cutter rendszere a Deweys és Schwartz-féle rendszer összetételéből származik. Nem hiszem, hogy szives olvasóim közül bárkinek is kedve volna a Cutter-féle rendszert könyvtárában alkalmazni. Nem is azért hoztam fel e példát, hanem inkább annak illusztrálására, hogy mennyi gondot és figyelmet fordítanak az amerikai könyvtárak rendszerességére, mily apró részletességgel dolgozzák fel a gyűjtött anyagot, hogy a könyvtárban elrejtett kincset, minél hozzáférhetőbbé tehessék a kutatóknak. De nemcsak rendszereikkel, hanem szorgalmukkal is felülmulják az európaiakat. Így, hogy csak egy példát említsek, a bostoni könyvtár látogatottabb Európa bármely könyvtáránál. Könyvtári képzettségük sok tekintetben magasabb fokon áll, mint a mienk, s e téren munkásságuk össze sem hasonlítható az európai könyvészeti irodalommal.

²⁹ Neuer Anzeiger für Bibliographie, 1883.

Járulékok beosztása és számozása.

Az új járulékok, melyek ajándék, csere vagy vásárlás útján gyarapítják a könyvtárt, mindenekelőtt az ugynevezett járuléki naplóba vezetnek be. A járuléki napló rendszerint négy rovatból áll. Az első rovatba jön a folyó szám, a másodikba a beszerzés címe, vagyis hogy a könyv mely úton jött a könyvtárba, a harmadik rovatba jön a könyv rövid címe, a negyedikbe a könyv ára. A járuléki naplóval kapcsolatosan meg kell említenem a folytatásokat nyilvántartó könyvet. Ismeretes dolog, hogy több kötetre terjedő művek kötetei nem jelennek meg mindig egyszerre, hanem az egyes kötetek megjelenési ideje között sokszor évek telnek el. Máskor ismét füzetenkint jelenik meg a mű. Mindkét esetben a könyvből megvásároljuk a megjelent részeket, de később megjelent kötetek beszerzéséről gyakran megfeledezzük. Hogy tehát ily tévedések elkerülhetők legyenek, szükségesnek tartom, hogy a járuléki naplóval kapcsolatosan vezettessék a folytatásokat nyilvántartó könyv (Continuations-Liste).³⁰ Ebbe a kiegészítésre váró művek betűsoros rendbe vezetnek, mindeniknél azonban kiteendő a járuléki napló száma, mert minden mű a járuléki naplóban csak egy számot kaphat. Nem szabad tehát megengednünk azt, hogy egy műnek minden egyes kötete más és más járuléki napló számot kapjon. A nyilvántartási könyv segítségével megakadályozhatjuk a csonka művek felszaporodását a könyvtárban, melyek nagy részt hiányos kezeléssel származnak. Ha a könyv eképen szabályszerűen a járuléki és esetleg nyilvántartási könyvbe is be lett vezetve, akkor a járuléki naplónak 1., 2., 4. pontjában felsorolt jelzetei mind beiratnak a könyvbe is és pedig ha a könyv be van kötve, akkor táblájának belső lapjára, kötetlen könyveknél pedig a címlap alsó részére. Bevezetés után a könyv azonnal a könyvtár bélyegével látandó el s ezzel a könyv a könyvtár tulajdonába megy át. A bélyeg rendszerint a könyv címlapjának hátsó részére ütendő. Lehet ugyan elül a címlapra is ütni, de mert a bélyegző sokszor igen nagy és a nyomás nem eléggé tiszta mindig, így a könyvet sokszor ok nélkül elpiszkítjuk. A könyvben levő táblák mind külön lebélyegzendők. Lebélyegzés után a könyvről a már előírt szabályok szerint címlapot írunk, mely alkalommal megállapítatik a könyv hovatartozásának kérdése is. Amint a könyvet szakosztályoztuk, ezen szakosztály címe, (vagy ha ez, mint látni fogjuk, rendszeren betűvel jelettetik), vagy betűje az esetleges alosztálylyal együtt a címlap szembetűnő helyén, vagy a hol ablakos címlapok vannak, az erre kijelölt ablakba iratják be.

A címlapírás és szakosztályozás után következik a könyvnek számozása. Ha a könyvtár, mint azt a számozásnál már bővebben kifejtettem, folyószámmal van ellátva, ez esetben az újonnan beosztandó könyv a szakcsoportban alakjának megfelelőleg az utolsó helyet fogja kapni, vagyis az ennek megfelelő számot. Hogy pedig az utolsó számot ne kellessék mindig a helyszínén megkeresni, a mi néha teljesen lehetetlen is, mert azon könyv, mely az utolsó számot kapta, esetleg használtatik, célszerűnek tartom, ha egy ugynevezett *számkönyvet* tartunk, melyben minden szak és benne minden alak utolsó száma nyilvántartatik, s így ennek segítségével az egész könyvtár számozását az íróasztal mellett elvégezhetjük.

Ha azonban a könyvtár számozása ugrószámokkal történik, az ugynevezett beékelési rendszer szerint, ez esetben a gyarapodás mikénti számozása attól függ, miképp van a könyvtár a szakon belül felállítva. Miután tudtommal nálunk csak két könyvtár van, melyben a beékelési rendszer van elfogadva, úgy mint a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára és az általam rendezett Magyar Országos Gazdasági Egyesület könyvtára, ennél fogva elégségesnek tartom, ha az ezeknél szokásos számozást ismertetem. Mindkettőnél a szakon belül a könyvek a rendsző betűsoros rendje szerint vannak felállítva. Ha tehát az új gyarapodást akarjuk beosztani, akkor

³⁰ A Természettudományi Társulat könyvtárában láttam ily mintaszerű nyilvántartási könyvet.

megkeressük előbb azon szakot és alakot a szakcímtárban, melybe a könyv osztandó, ha ezt megtaláltuk, akkor megkeressük azon helyet, melyet az új munka rendszava a betűrendben elfoglal és ezen hely szerint kapja meg a munka a számot oly módon, mint azt a számozásnál már meghatároztam.

Számozás után a címlapok beosztatnak a címtárba. Ha szakcímtár van, akkor minden műről két címlap iratik, egy a betűrendes név- a másik a szakcímtár számára. Ha mind a két címtár mozgatható címlapokból készül, tévedések elkerülése végett célszerűnek találom, hogy alakra nézve egymástól különbözzenek.

Czímtárak.

1. Betürendes névczímtár.

Ha a címlapírásnál előirt elvek és szabályok szerint a könyv címét lemásoltuk és az eképen támadt címlapokat a rendszó betűsoros rendjében egymásután helyezük, megkapjuk a betürendes névczímtárt.

A betürendes névczímtár minden könyvtárnak első és legszükségesebb kelléke és pedig azért, mert minden könyvtárral szemben első sorban az a kérdés merül fel, vajjon valamely kérdéses mű megvan-e a könyvtárban, vagy általában mely művek léteznek a könyvtárban? Igaz ugyan, hogy az elismert bibliographusok közül többen elébe helyezik a szakcímtárt a betürendes névczímtárnak, de felhozott érveik daczára részemről mégis első sorban a betürendes névczímtár elkészítését ajánlom nemcsak azért, mert az általam ajánlott rendszer keretébe ez inkább beillő, de azért is, mert elkészítése egyszerűbb, keresztül vitele a legkevesebb bonyodalomnak van alávetve, használata a leggyakoribb olyannyira, hogy tapasztalat szerint száz kutató közül kilenczven már ismert címmel jön a könyvtárba és végre azért, mert a betürendes névczímtár, bármilyen rendszert követtünk is a könyvtár rendezésénél, egynek alkalmazását sem hátráltatja, sőt természetszerűleg is mindnyáját megelőzi.

A betürendes címtár elkészítése a rendszavak helyes elrendezésén alapszik. Miután pedig a rendszavak már mind adva vannak, ennélfogva első tekintetre ugylátszik, mintha csak a rendszavak uralkodó betürendjére kellenék ügyelnünk, hogy a teljes betürendes címtárt elkészíthessük. Ámde ne feledjük azt, hogy a rendszavak személy- és tárgynevekből állanak, hogy ezen nevekben a világ összes nyelvészeti sajátságait kell összhangzatba hoznunk és hogy ugy nyelvészeti, mint a tárgyaknak a nyelvek különbözősége folytán beállott elnevezéseit is harmonikus egészbe kell összevonnunk. Kisebb könyvtárakban a rendszavaknak ily egyöntetű összeállítása alig okoz nehézséget; de ott, hol a rendszavak százezreiről van szó, oly könyvtárakban, melyekben a világirodalom termékei vannak képviselve, ilyen nagy hadseregnek vezényszó után való rendezése, nagy figyelmet és egyöntetű vezérelvet igényel, mely nélkül a rend megbomlik és a címtár hasznavehetlenné válik.

Szükséges tehát, hogy minden könyvtár címtárának vezetésénél előre megállapíttassanak azon elvek, melyek szerint a címlapok rendeztessenek. Sajnos, hogy könyvtárainkban erre sulyt nem helyeznek, s ez a körülmény okozza azt, hogy sok munkát, mely a könyvtárban helyet foglal, a címtárban épen nem, vagy csak hosszas keresés után találunk fel. Nézetem szerint ezen elveket minden könyvtár rendezésénél külön kell megállapítani. Vannak azonban ezenkívül oly általános elvek is, melyeket minden könyvtárban figyelembe kell venni és ezek figyelembe vétele után lehet csak helyes névczímtárt elkészíteni.

A címlapok elhelyezésének alapját a rendszavak képezik, melyek a magyar abc szerint rakatnak betürendbe. A rendszavak irmodora azonban a nyelvek különfélesége szerint változó. Hogy tehát ezen változásba egyöntetűséget hozhassunk, az irmodort két főcsoportra fogjuk osztani u. m.: A latin és nem latin irmodorra. Latin irmodor alatt értem, midőn a személy- vagy tárgynevek vagyis a rendszavak a könyvben római, vagyis latin betűkkel vannak nyomva. Ide tartozik a nyugot európai népek irodalma. A szláv és keleti irodalom a második csoportot képezi.

A római vagy latin betűkkel nyomott rendszó betürendes sorozatának megállapításánál legcélszerűbb azon elvet követni, melyet azon nemzet követ, melynek nyelvén a mű írva van. Azon népek nyelvezete, melyek a latin betűket fogadták el, a mássalhangzók írásában épen semmi, vagy igen csekély változást mutatnak. Sokkal nagyobb az eltérés a magánhangzóknál,

különösen a német, francia és angolban az összetett magánhangzók sok keserőséget okoznak a kutatóknak. Az ingadozás, bizonytalanság és következetlenség elkerülése végett álljanak itt a következő szabályok:

A magyar nyelvben: az a, á, e, é, i, í, o, ó, ö, ő, u, ú, ü, ű magánhangzóknál a vesszővel jelzett ékezetek a betű jellegét hangtanilag nem változtatják, ennél fogva a vesszővel jelzett ékezetek a betűsoros rendben figyelembe nem vétetnek, hanem ily esetben a rendszó betűsoros rendje mindig az ezeket követő hangzótól fog függni, p. o. Abafi, Ábel. Egészen másképp állunk azon eseteknél, midőn az ékezet a betűt hangtanilag megváltoztatja és ugyszólván különböző betűt képez, ilyenek: az o, ö, u, ü. Ezen esetben az ö és ü, az o és u-tól hangtanilag különbözvén, önálló betűket képeznek és a betűsoros rendben rangját mindenik megtartja. Oly nevek, melyek eredeti régi írásmódjukat megtartották mint *Eötvös*, nem a kiejtés, hanem az irmodor betűsoros rendje szerint helyeztetnek el.

A németben sokkal gyakoribb a magánhangzók összetétele, mint a magyarban, miért is a rendszavak betűsoros rendje több gondot és figyelmet érdemel. Az összetett magánhangzók rendjének megállapításánál részemről a már fentebb említett elvhez ragaszkodom, vagyis a németek eljárása az irányadó. Ha a német könyvészeti műveket vizsgáljuk, akkor a következő gyakorlati megállapodáshoz jutunk Az ä, ae = a, oe = ő, ue = ü.

Vagyis náluk sem az irmodor, sem a kiejtés nem az irányadó, hanem az ékezetes összetételre való minden tekintet nélkül rakatnak a cím lapok betűrendbe. Ha a könyv góth betűkkel van nyomva, ez esetben az latin alakban irandó át.

A francia és angol e tekintetben teljesen eltér a némettől, a mennyiben mind a két nemzet az összetett magánhangzók minden egyes betűjének jogait fentartja és e szerint soroztatnak be a betűsoros névczímtárba.

Azon nyelvekben, melyek a latin írást nem fogadták el, átírásnak van helye, s ha nem is egész címet, de a rendszavat minden esetben átírjuk.

A betű átírás szabályai ugyan a nyelvészet körébe tartoznak, mégis a leggyakrabban előforduló nyelvekre, mint a görög és orosz nyelvre, álljanak itt a következő szabályok:

A görög nyelvben:

E, η = e, ω = o, ou = u, υ = y, ha a spiritus asper-re magánhangzó következik = h. - Θ = th, φ = ph, χ = ch, ρ = rh, ρρ = rrh, torokhang előtt υ = n.

Orosz nyelvben az átírás a következő: a, b, v, g, d, e, ž, i, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, f, ch, c, č, š, šč, y, ě, e, ju, ja, f, y.

A többire nézve bővebb felvilágosítást talál az olvasó Zeitschrift d. deutsch. morg. Gesellschaft, Bd. XVII 443-543. lapjain.

Ha a szó nem betűkkel, hanem más jellel fejeztetik ki, ez esetben a jelet a legszokottabb szóval fejezzük ki, p. o. § = paragraphus.

Ha eképen a különböző nyelvű rendszavakba, irmodor tekintetében is, bizonyos egységet sikerült létesítenünk, hátra van még, hogy megemlékezzem azon különböző formákról is, melyekben azok megjelennek.

A rendszavak, mint említettem, személy- és tárgynevekből állanak. Hogy a személynevek irmodora csak nyelvi tekintetben is hányféle változásnak vannak alá vetve, ezt a nyelvek különbözőségén kívül e nyelv fejlődés története eléggé igazolja. Szükséges tehát, hogy a rendszavak irmodorába is egyöntetűséget létesítsünk. E nélkül a címtár használatában oly zavar támad, mely annak használatát nemcsak megnehezíti, hanem kétségessé is teszi.

A betürendes névczímtár főfeladatának akkor felel meg, ha egy és ugyanazon szerző nevei, vagy egy és ugyanazon tárgyra vonatkozó rendszavak egymás mellett foglalnak helyet. Ámde nagyon jól tudjuk, hogy a szerzők maguk is sok esetben különbözőképp írják neveiket. Így, hogy csak egy közönséges példát említtek: *Katona* István és Stephanus *Katona*. Mind a két név ugyanazon szerzőnek neve, mégis a betürendes névczímtárban Katona István után következik először Katona József, ezután Katona László stb., s végre nagysokára jöhet csak Katona Stephanus. Ha bibliographiai munkákban nem találtam volna ezen szembetünő következetlenséget, e példát fel sem hoztam volna. De mert ez és ehhez hasonlók gyakran fordulnak elő, szükségesnek tartom, hogy a személynevek írásába és a sorrend megállapításába egyöntetű eljárást ajánljak.

A rendszavak e sorrendjének és irmodorának megfelelőleg első sorban szólni fogok a személynevekről, mint rendszavakról.

A személynév, mint rendszó írásánál a nyelv fejlődés menetét követve, három kort különböztetünk meg, u. m.: ó-, közép- és ujkort.

1. *Ókori személynevek irmodora*. Miután tárgyalásom egész menetében mindenkor csak az európai irodalmat tartottam szem előtt és a kelet irodalmáról külön emlékeztem meg, ennél fogva itt is csak erről lesz a szó.

A görög és római klasszikusok nevei mindenkor latin alakban iratnak, p. o. *Horatius*, *Homerus*. A modern európai nyelvekben az ókori klasszikusok nevei a modern alakban fordulnak elő, p. o. Horaz, Horace. Ha már most ezek rendszóul alkalmaztatnak, akkor azok mindig az eredeti és pedig latin alakban irandók. Ha azonban az eredeti irmodorban is ingadozást tapasztalunk, akkor mindig a szokottabb formát kell használnunk, p. o. Vergilius, helyesebb Virgilius, azonban Vergiliusra utaló-lapot kell írunk.

2. *Középkori személynek irmodora*. Ezeknél a személynév azon formáját használjuk, melyet magok a szerzők használtak, vagy amely nyelven irták, p. o. *Jan de Klerk*, hivatkoznunk kell Jean de Klerk-re. Máskor többféle alakban irták a nevet, ily esetben az elfogadott rendszóról hivatkoznunk kell a többi alakra, p. o. *Bonifatius*, hivatkozással *Bonifacius*-ra; Guillelmus, hivatkozással Gulielmus-ra. Ha az ujkorban használt név a középkori név használatától eltér, ez esetben az új név a rendszó, hivatkozással a régebben használtra, p. o. *Johannes*, hivatkozással *Joannes*-re.

3. *Ujkori személynevek irmodora*. Ha a szerző nevét megváltoztatta, az utóbbi lesz a rendszó, hivatkozással a régiebbre, áll ez azon esetekre is, midőn a névnek irmodora változott meg, p. o. Thewrewk, Török. Szokásos volt régebben a személynevek fordítása, ily esetben mindig hivatkozni kell az eredeti névre, p. o. Mireus, hivatkozással *Le Mire*-re, *Puteanus*, hivatkozással *Dupuy*-re. Nagyon természetes, hogy azon esetben, ha a szerző fordított neve ismertebb és használtabb valódi nevével, ily esetben a fordított név lesz a rendszó.

Ha a rendszó keresztnév, mi rendesen csak uralkodók és egyházi méltóságoknál fordul elő, ily esetben rendszóul azon alak használtatik, melyhez a szerző nemzetisége szerint tartozik. Ha a keresztnév irmodora ingadozik, akkor legcélszerűbb a magyaros használat, p. o. Rudolph, Rudolf, Carl, Karl.

Tárgynév mint rendszó. A személynevek irmodora sokkal kötöttebb és nincs annyi változásnak alávetve, mint a tárgynév, mely a nyelv minden átalakulását természetesen követi. Általános szabályul ezeknél csak azt ajánlhatom, hogy a régies formáról az új alakra mindenkor utaló-lapot írjunk, p. o. Huelfsbuch, Hilfsbuch-ra, Zeyttung, Zeitung-ra,

Ha a tárgyi rendszóban csak a név változott, értelme és tartalma változatlan, p. o. Biblia, Testamentum, Testament, Heilige Schrift, Szentírás, ily esetekben legjobban cselekszünk, ha

az egészet egy kalap alá vesszük p. o. *Szentírás* alá, vagy a mi szinte igen célszerű, ha nyelvek szerint osztályozzuk, de akkor is csak egy előre meghatározott névszó alatt.

Midőn eképen a rendszerek irmodorában lehetőleg az egységes eljárást megállapítottuk, hozzáfoghatunk a betürendes címlapok beosztásához. Mielőtt azonban ezt tennők, szükségesnek tartom még, hogy néhány szóval érintsem a rendszavak természetét. A rendszavak, mint tudjuk, két főcsoportra oszlanak, u. m. személyi és tárgyi rendszók, ezenkívül mind a két csoportban vannak első-, másod- és harmadrangu rendszavak.

A címlapoknál is vannak fő- és melléklapok, vagyis utaló-lapok. A beosztásnál tehát szükséges, hogy ezek rangját is megállapítsuk a sorrendben. Hogy azok, kik valamely könyvtár rendszerével tisztában vannak, a címlapok tömkelegében tájékozva legyenek azon rangosztályozásról, melyben a címlapoknak egymást mintegy törvényszerűen követniök kell. Tudjuk nagyon jól, hogy nagy könyvtárakban egy és ugyanazon rendszó alatt száz és száz munka és ugyanannyi címnap foglalhat helyet, s ha e címnapok nincsenek osztályozva, hanem az ugyanazon rendszó alatt levő munkák könyvtári nyelven szólna, csak össze vannak csapva, mennyi haszontalan időfecsérlésnek van a kutató kitéve? Hogy tehát a kutató e fölösleges munkától megkíméltessék, szükségesnek tartom a rangosztályozás főbb szabályait a következőkben felsorolni.

1. A személynévvel azonos tárgyi rendszó a sorrendben mindig megelőzi a személyi rendszót.
2. Az eredeti nyelven írottak mindig megelőzik a fordítást, a fordításnak sorrendjét pedig a magyar abc határozza meg ilyképen: angol, franczia, magyar, német, spanyol stb. fordítások.
3. Ha a műnek több, de egynyelvű kiadása van, akkor a nyomtatási hely sorrendje szerint osztjuk be a címnapot. Ha azonban a kiadások száma nem nagy és így az áttekintés minden nehézség nélkül történhetik, ez esetben elégséges a műveket időrendben beosztani.
4. A több nyelven írottak mindig megelőzik az egynyelvűeket.
5. Pápák és uralkodók nevei időrendben osztatnak egymásután.
6. Ha a szerző nevénel annak keresztnéve nincs kitéve, ez megállapítandó, oly esetben pedig, midőn ez nem sikerül, kiteendő a szerző születési helye vagy társadalmi állása, hogy az egynévű szerzők egymástól megkülönböztethetők legyenek.
7. Tárgyrendszóval fordított művek, p. o. *Törvények és Rendeletek, Gesetze und Verordnungen*, ha tartalmuk azonos, az eredeti rendszó alá soroztatnak. Megtörténhetik ez különben olyképen is, ha az eredeti címnaphoz írjuk ilyformán: ugyanez német stb. fordításban.

Miután a rendszavakat eképen osztályoztuk, s azok helyes sorrendjéről gondoskodtunk, szükségesnek tartom még a címnapok rangosztályát is megállapítani.

A betürendes névczímtárban, mint láttuk, kétféle címnapok vannak, u. m.: fő- és melléklapok, vagyis utaló-lapok. Főlap alatt értjük azon címnapot, melyen a könyv teljes czime van leírva és mely egyszersmind megmutatja ama helyet is, hova a könyv osztatott. A melléklap, vagyis utaló-lap arra való, hogy a kétes rendszó könnyebben legyen feltalálható. Főlapot minden könyvről kell írunk, utaló-lapot csak a rendszavaknál megállapított esetekben. Az utaló-lapok a sorrendben mindig a főlapok után következnek.

A betürendes névczímtárnak ily alakban való beosztása világos áttekintést nyújt a könyvtárban jelenlevő irodalomról és a keresést szerfelett megkönnyíti.

A keleti irodalmat akarattal nem vettem be a betürendes névczímtárba, mert átírása sok nehézséggel jár és azért, mert ez a nyugoti nyelvek betürendjébe helyesen be sem illeszthető. Célszerűnek tartom, hogy ezekről, valamint más irodalmi csoportról, melyekről a szakcímtár elkészítésénél fogok majd részletesebben megemlékezni, külön címtár készítettessék.

2. Szakcímtár.

A szakcímtár feladata a könyvtárban létező és a tudomány valamely ágára vonatkozó irodalmi termékekről áttekintő képet nyújtani és lehetővé tenni, hogy azok gyorsan és biztosan megtalálhatók is legyenek. Nagyobb könyvtárak a szakcímtárt nem nélkülözhetik. Igazolja ezt az általános felfogás és megköveteli a könyvtár tudományos jellege, melyet a tudományok rendszerével összhangba kell hozni. Hogy a szakcímtár elkészítése megelőzze-e a betürendes névczímtárt, vagy fordítva történjék az eljárás, ez mindig függ azon rendszertől, melyet valamely könyvtárban alkalmazni óhajtunk. Eltekintve a rendszavak különféleségétől és azon elvektől, melyeket a rendszavak alkotásánál kell követnünk, most szorosán csak tárgyunknál fogunk maradni és csak azon szakrendszereket fogom ismertetni, melyeket már a könyvek felállításánál is figyelembe vettünk és ajánlottam.

A szakcímtár nem egyéb, mint hű másolata a szakcsoportok szerint felállított könyvtárnak. A szakcímtár szerkesztésének alapját tehát a felállított könyvek rendszere képezi. Azon elvtelenség és rendszertelenség fölött, mely a szakcímtár elkészítését a könyvek felállításától függetlenül tervezi, már a könyvek felállításáról szóló fejezetnél napirendre tértünk. A szakcímtár szerkesztésénél tehát nem marad más hátra, minthogy figyelemmel legyünk a szakrendszeres felállításnál követett eljárásra, vagyis arra, hogy a szakrendszer keretén belül miképp vannak a könyvek felállítva.

Ha a szakcsoportos felállításon belül semmi rendet sem követünk, ezen esetben a betürendes névczímtárból készítjük el a szakcímtárt olyformán, hogy a címtározás alkalmával meghatározzuk minden műnek fő-, és ha alszakok is vannak, ez esetben alszakát is. Ezen fő- és alszak a címlap felső részére irandó, akár, mint látni fogjuk, betűalakban, akár pedig a szók rövidített elnevezésével. Ha már most az egész könyvtárról eképen elkészített és szakosztályozott címlapokat először a főszakok, azután a főszakon belül alszakok szerint, az alakokat külön választva, szétszétjük, megkapjuk a könyvtár szakcímtárát. Az eképen létesült szakcímtárt tetszés szerint választott könyvbe is írhatjuk könnyebb kezelés, világosabb áttekintés végett és azért is, hogy a címlapokat a széthányás és elveszés veszélyétől megóvjuk.

Ha azonban nem akarjuk a szakcímtárt kötött könyvbe vezetni, hanem azt épen úgy, mint a betűsoros névczímtárt, önálló címlapokból képezzük, ekkor legcélszerűbb az egyetemi könyvtárnál szokásos eljárást követnünk, hol minden műről, a címtározás alkalmával, azonnal két címlap iratik, az egyik a betürendes névczímtár, a másik a szakcímtár számára. Az ujonnan érkező művek az őket megillető szak- és alakban az utolsó helyet foglalják el.

Egészen más az eljárás, ha a könyvek a szakcsoporton belül, rendszavaik betűsoros rendje szerint állítatnak fel. Ez esetben előbb a szakcímtárt kell elkészíteni és csak másodsorban a betűsoros névczímtárt. Miután minden szak önálló egészet képez, a könyvek felvételét bármely szaknál megkezdhetjük azon sorrendben, amint a könyveket már előzőleg felállítottuk. A címtározást megkezdjük a 8-rétű könyveknél és befejezzük az ivrétüeknél. Minden egyes szaknak czéduláit oly sorrendben rakjuk, amint a felvétel történt és önállóan kezeljük mindaddig, míg az összes szakoknál ekép a címtárt el nem készítettük. Ennek megtörténte után hozzáfogunk a könyvek számozásához. Mint a számozásnál már említettem, ez minden egyes fő-, és minden egyes alszaknál újból kezdődik. Feltétlenül szükségesnek tartom, hogy az alszakon belül a különböző alakoknál a számozás mindig elülről és újból kezdődjék. Ha azt akarjuk, hogy az ujonnan érkezett és beosztandó művek az általunk megállapított rendet meg ne zavarják, akkor ezt egyedül csak az ugró-számozás által érhetjük el, melynek alkalmazását tehát ezen esetben mulhatlanul szükségesnek tartom.

Ha már most ekép az összes szakok számozását befejeztük, akkor szükségesnek tartom, hogy ezen mozgó címlapok egy, e célra készített könyv alakú címtárba bevezetessenek. E

czímtár kellékei a következők: legyen a címtár ivrétalakú, és olyképen szerkesztve, hogy minden egyes könyvczímnek és számnak külön rovata legyen. Ha a könyv címét bevezetjük, ezt mindig az iv anyadik rovatába írjuk, a hányadik száma van a könyvnek, a többi rovatok üresen hagyatnak a későbbben beosztandó művek számára. Külön rovatot vezetünk a 8-rétű, 4 r. és ivrétű könyvekről. Ha a beírást az összes szakoknál befejeztük, megkapjuk a kötött szakcímtárt.

Fölösleges említenem azon roppant előnyöket, melyek ily kötött szakcímtárból hármlanak. Kezelése sokkal könnyebb, mint az önálló címlapokra irt címtáré, könnyebb az irodalmi szakcsoport áttekintése, inkább biztosítja a címlapokat, és végül, a mi fő, az eképen elkészített szakcímtár helyrajzi címtár jelleggel bír, mert miután a könyvek oly sorrendben vannak leírva, mint azok a helyszinén állanak, ennél fogva ennek segélyével bármikor megvizsgálhatjuk a könyvtárt és meggyőződhetünk arról, vajjon egyes könyvek nem tévedtek-e más osztályba, vagy nem vesztek-e el. Mindezen okoknál fogva ily címtár készítése minden könyvtárnak nemcsak előnyére válik, hanem mulhatlanul szükséges is.

A kötött szakcímtár elkészültével a betűsoros címtárt, melynek alapján a szakcímtárt ekép elkészítettük s a mely eddig szinte szakcsoportba volt osztva, egyszerűen a betűrendes névczímtár szabályai szerint szétszítjuk s eképen belőle megkapjuk a betűsoros névczímtárt. Ily uton a könyvtárnak egyszerre két címtára lesz. E két címtár nélkül a könyvtár használata nagyon hiányos és az irodalmi kutatás teljesen lehetetlenné válik.

Minden jól rendezett könyvtárnak tehát három címtárral kell birnia, u. m.: 1. Betűsoros névczímtár. 2. Szakcímtár. 3. Helyrajzi (topographikus) címtárral.

Ezzel nem azt akarom mondani, mintha e háromféle címtárral a címtárak sorozata ki lenne merítve. Ellenkezőleg egész sorozata létezik még, melyek a könyvtárak helyesebb és czélszerűbb kihasználását előmozdítják. Ezek közül csak néhányat, mint olyant akarok felemlíteni, melyek jól rendezett könyvtárakban előfordulnak. Ilyen a tárgyczímtár (Real-Katalog), melyben a művek nem szerzők, hanem a feldolgozott tárgy szerint soroltatnak fel. A tárgyczímtárak készítésében különösen az angolok és amerikaiak tünnek ki, kik az Európában szokásos elméleti rendszerektől eltérőleg, a gyakorlati irányt tartják szem előtt. Ilyen p. o. a bostoni nagy könyvtár, melynek betűsoros névczímtára és tárgyczímtára van. A tárgyczímtárak a mi lexikonainkhoz hasonlítanak, melyekben egy és ugyanazon tárgyra vagy személyre vonatkozó irodalom egy gyűjtő név alá soroltatik.

Bármily becsesek legyenek is a tárgyczímtárak, különösen olyanoknak, kik valamely szakirodalomban kevés jártassággal birnak, nagy könyvtárakban néhány évtized alatt elévülnek és újból való átdolgozásuk válik szükségessé; mert a tárgy szerint való felosztásnál egyes tárgyak irodalma annyira felszaporodik, hogy ismét alosztályokra kell osztanunk. Vannak könyvtárak, melyekben a gyűjtőnév alá nemcsak a könyvtárban meglevő irodalom soroztatik, hanem minden e tárgyra vonatkozó irodalom, sőt még olyan cikkek is, melyek folyóiratokban jelentek meg. Ily címtár képezi a könyvtár legbecsesebb részét és kivitele sok fáradsággal jár.

Miután még a nagy könyvtárak sem képesek a kutatók minden igényét kielégíteni, részben azért, mert nem rendelkeznek annyi alappal, hogy az irodalom összes termékeit megszerezhessék, másrésről pedig azért, mert nem rendelkeznek annyi erővel, hogy a rendelkezésükre álló anyagot a kutatók minden igényének megfelelőleg feldolgozhatnák, e körülmény több országban bibliographiai társulat megalapítására indította a könyvkedvelőket. Ilyen bibliographiai társulat alakult az elmúlt tizedben Bécsben is, a melynek hivatása mindazon biblio-

graphiai kérdésekre megfelelni, melyek a könyvtárak által az adott okoknál fogva meg nem oldhatók.

Sem a szak-, sem a tárgyczímtár nem képes mindenben a kutató igényét kielégíteni. Hogy a megoldhatlan feladatok minél kisebb térre szoruljanak, szükséges, hogy a szakcím-tár a tudományok fejlődését kövesse, vagyis, hogy a szakrendszer a tudomány minden ágára kiterjedjen. Minél több szakra van tehát valamely könyvtár felosztva, annál inkább megközelíti a tudományos felosztást. Oly rendszer, mely a tudományok fejlődését nem követi és figyelembe nem veszi, legyen bármennyi szakra is felosztva, mégsem nevezhető tudományos szakrendszernek.

3. Részleges cím-tárak.

A szakcím-tárak egy és ugyanazon tudományra vonatkozó irodalmat foglalnak magukban. Vannak azonban oly irodalmi fajok, melyek a nagy könyvtár keretébe sajátos természetüknél fogva nem oszthatók. Ezek tehát sem a betűsoros névcím-tárban, sem a szakcím-tárban helyet nem foglalhatnak. Ezeknek cím-tározásáról a könyvtárnoknak külön kell gondoskodni. Ilyenek: 1. A tudori értekezések (Dissertációk). 2. Az apró nyomtatványok. 3. Iskolai értesítők. 4. Nagy képeskönyvek 5. A régi magyar és magyar vonatkozású nyomtatványok. 6. Ősnyomtatványok. 7. Térképek. 8. Folyóiratok. Ezen irodalmi fajoknak cím-tározása, szakosztályozása és elrendezése a könyvtár többi irodalmi termékeitől teljesen különböző, miért is ezekről külön kell megemlékezniem.

1. *Tudori értekezések* (Dissertációk). Régebben szokásos volt a dissertációkat tömegesen egy kötetbe kötni. Legczélszerűbb tehát ezeket egyenként címlapozni és az összekötött könyvet úgy tekinteni, mintha csak egy műből állana. Ha, mint tapasztaltam, a példányok már szak szerint volnának csoportosítva, ez esetben a felvétel után legczélszerűbb őket azon szakosztály végére helyezni, melyhez szakszerint tartoznak. Ha pedig nem volnának összekötve, akkor szakcsoport szerint kell őket egy tokba tenni és a szak végére helyezni. Az egyes értekezések külön számot nem kapnak, hanem csak a könyv vagy a tok számát. Ezen belül azonban sorszámmal láthatók el.

2. *Apró nyomtatványok*. Ezalatt oly műveket értünk, melyek terjedelme egy nyomtatott ívet meg nem halad. Nagyobb terjedelmű műveket is sorozhatunk az apró nyomtatványok közé, ha azok tartalma és alakja a tudományos rendszer keretébe nem osztható. Ilyenek p. o.: a halotti-, esketési- és keresztelési beszédek vagy költemények, vagy általában alkalmi beszédek, egyesületek alapszabályai, felhívások stb. Ezeket legczélszerűbb tárgyaik szerint csoportosítani és azután cím-tározva külön felállítani.

3. *Iskolai értesítők* mindig a városok nevei szerint, melyben az iskola van, osztályoztatnak. Ügyelnünk kell azonban arra, hogy a magyarországi városoknál mindenkor az egyedül helyes magyar elnevezést vegyük rendszónak, még akkor is, ha az értesítő más nyelven volna szerkesztve. Ha egyes városokban több iskola van, ezeknek értesítői a város neve alatt külön csoportosítandók. Az egy iskoláról szóló értesítők mind egy és ugyanazon számot kapják. Sokszor fordul elő, hogy az értesítőben megjelent értekezésnek nagyobb jelentősége van az értesítőnél, ilyenkor az értekezés külön címlapozandó és ez a betűsoros név-, valamint a szakcím-tárba is felveendő, utalással az értesítő kérdéses évfolyamára.

4. *Képeskönyvek*. Ez alatt oly illusztrált könyveket értünk, melyek művészi becses birnak.

Ezek rendezésénél a fősúly nem a szerzőre, hanem a tárgyra helyezendő és azért tárgy szerint osztályoztatnak. Külön rovatot kell vezetnünk a festőről és metszőről, kiktől a képek származnak. Ha önálló lapok is volnának, ezek iskolák szerint rendeztetnek.

5. *Régi magyar- és magyar vonatkozású könyvtár.* Régi magyar könyvtár alatt értjük az irodalom azon termékeit, melyek a könyvnyomtatás feltalálása, helyesebben az első magyarországi nyomtatványtól 1473-tól kezdve egész 1711-ig magyar nyelven, vagy más nyelven, de hazánkban jelentek meg. Magyar vonatkozású nyomtatványok alatt pedig értjük azokat, melyek magyar szerzőktől ugyanazon időközben külföldön jelentek meg.

A régi magyar könyvtár felállítására szolgáljon útmutatóul Szabó Károly „Régi magyar könyvtár” című 2 kötetes műve, a magyar vonatkozásuakra pedig ugyancsak Szabó Károly által megkezdett és Hellebrant Árpád akadémiai könyvtárnok által összeállítandó magyar vonatkozású könyvtár, mely a közel jövőben hagyja el a sajtót.

6. *Ősnyomtatványok.* (Incunabulum.) A részleges címítárok között fontosságra nézve első helyen áll az ősnyomtatványok címítára, nemcsak azért, mert értéküket tekintve, a kéziratok után az ősnyomtatványok képezik a könyvtár diszét és értékességét, de azért is, mert nem ritkán a kézirattal egyenértékűeknek is vehetők, különösen akkor, ha az ősnyomtatvány princeps editio. Ősnyomtatványok alatt értem azon műveket, melyek a nyomdászat bölcsőjéből kerültek ki. Az irodalmi és bibliographiai körök még nem jutottak megállapodásra aziránt, mely időpont képezze azon végső határt, melyen túl az ősnyomtatvány jellege és elnevezése megszűnik. A régi magyar nyomtatványoknál a szathmári békekötés képezi azon határt, melyen túl az irodalom önállóbb és újabb fordulatot nyert. Az ősnyomtatványoknál a bibliographusok véleménye igen eltérő. Rendszerint az 1500-ig bezárólag megjelent műveket soroljuk az ősnyomtatványok közé. Vannak azonban elismert könyvészeti művek, melyekben 1520, sőt 1536-ig megjelent művek is ide sorolhatók. Ezzel ellenkezőleg újabban a könyvtárnokok csak az 1470-ig megjelent műveket sorozzák ide és pedig azon oknál fogva, mert 1470-en túl az irodalom már óriási mértékben gyarapodott. Talán nem lenne czélszerűtlen, ha, mint a régi magyar nyomtatványoknál, úgy itt is egy oly időpont szolgáltatná a határt, mely az európai irodalomban forduló pontot képezett. Ez az 1525-iki év volna, midőn a reformatio kezdetével a tudományok ujjáébredése az irodalomnak is új irányt adott.

Az ősnyomtatványok nyomdai kiállítása egészen elüt az újabkori munkákétól. Címlapjuk rendszerint nincs s a mű a kiadónak az olvasóhoz intézett levelével, vagy a tartalom mutatóval, vagy a szöveg első fejezetével kezdődik. Ily esetekben a könyv címéül az irodalomban már megállapított és elfogadott címet kell felvennünk. Máskor megtalálható a mű címe a könyv végén a záró sorokban. A záró sorok rendszerint „explicit” vagy „finit”-tel kezdődnek, ezt követi a könyv címe, a nyomdász és kiadó neve, néha görög vagy latin fordításban, p. o. Klein, Parvus vagy Petit. Gyakran fordul elő, hogy elhagyják vezeték nevüket és helyette keresztnevüket írják a születési hely megnevezésével. Végül a nyomás helye és ideje következik. Az évszámok rendszerint római, ritkábban arabszámokkal vannak kifejezve, sőt néha betűkkel is iratnak. Ha az évszám római számokkal fejeztetik ki, ily esetekben a legkülönbözőbb összetételeket találhatjuk, úgy hogy a valódi évszám megfejtése nem kis nehézséget okoz, p. o. M.CCCCIII.XXVIII=1488, MCDXCIX=1499, MCCCCID = 1499, MCIICII = 1502, MDXX = 1520 stb.

Ha a mű szerzője, címe és egyéb jellemző tulajdonságai nincsenek a könyvön kitüntetve, ily esetekben a nyomdai kiállítás jellegéből kell azt közelebbről meghatároznunk. A könyvészeti segédeszközökön kívül a gyakorlat és az ősnyomtatványokkal való beható foglalkozás nagy segítségünkre fog szolgálni.³¹

³¹ *Jugendre S.* Disquisitio in notas characterices librorum ad annum 1500 impressorum 1740. 4°.

Az ősnymtatványok címztározása is sok tekintetben eltér az újabb művek felvételétől. Ezért szükségesnek tartom felsorolni azon jellemző tulajdonságokat, melyeket címztározásuknál figyelembe kell vennünk: 1. Leirandó a könyv szerzője és teljes címe, ennek hiányában az irodalmilag megállapított cím és a záró sorok (colophon). A sorok terjedelme | függélyes vonalakkal jelöltetik meg és pedig azért, mert gyakran fordul elő, hogy ugyanazon mű azonos címmel és ugyanazon évben többször adatott ki, akár ugyanazon vagy más nyomdász által. Ily esetekben az egyes kiadások közti különbséget csak a sorok terjedelme által lehet megkülönböztetni. 2. Feljegyzendő a nyomás jellege: góth, római, görög vagy általában milyen betűkkel van a könyv nyomtatva. 3. El van-e látva a könyv signaturákkal s ha igen, hány levelek? 4. Hány hasábos a nyomás, egy levél vagy hasáb hány soros? 5. Számozottak-e a levelek, s ha nem, külön számozandók. 6. Vannak-e a könyvben initialék (nagy kezdő betűk) és milyenek? 7. Feljegyzendő a könyv eredete (provenientiája). 8. Milyen a kötése, egykoru-e? 9. A képes könyveknél meghatározandó a képiró neve. 10. Fel kell lehetőleg sorolnunk azon könyvészeti műveket, melyekben a kérdéses mű leírása foglaltatik, vagy ismertette lön.

A címztározásnál mintául szolgálhat *Hain. Repertorium Bibliographicum*. 2 vol. Stuttgartiae, 1826-1831., vagy a Magyar Akadémiai könyvtár által kiadott és Hellebrant Árpád által gondosan összeállított *Ősnymtatványoknak Jegyzéke*. Budapest, 1886.

Ha a mű már Hain repertoriumában ismertette van, ez esetben elégséges, ha leirjuk a mű címét a nyomdászati jelleg feltüntetésével és inkább azon tulajdonságok feljegyzésére terjeszkedünk ki, melyek példányunkat leginkább jellemzik.

Az ősnymtatványok minden könyvtárban önálló könyvtárt képeznek és a törzskönyvtártól elkülönítve kezeltenek. Miután az ősnymtatványok inkább könyvészeti szempontból birnak értékkel, ennél fogva ezek felállítása nem is történik szakcsoport szerint, hanem vagy felállítjuk időrendben, tekintet nélkül az alakra, s eképen mintegy a nyomdászat fejlődését tüntetik szemünk elé, vagy nyomdák szerint, szinte időrendben, ily esetben a nyomdászat elterjedését mutatják, vagy végre szerzők betűsoros rendjében.

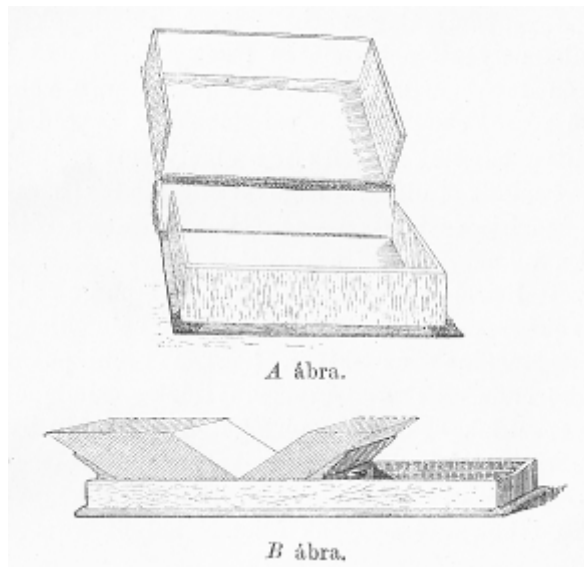
Térképek kezelésével könyvtárainkban keveset foglalkoznak, épen úgy, mint magával a földrajzzal; pedig nemcsak önálló fontosságuk, hanem, mint segédeszközei a történelmi tudománynak, igen jelentékeny becsesl birnak. Címztározásuknál ép úgy, mint elhelyezésüknel a geographiai szempont a mérvadó. Ennél fogva nem címlapozzuk őket, mint a könyveket, nem a szerző lesz a rendsző, hanem tárgyi elnevezése, vagyis azon hely neve, melyet a térkép ábrázol. A térkép készítője, mint szerző utaló-lapot kap. A térképeket rendszerint két főcsoportra oszthatjuk. Az első csoportba tartoznak azok, melyek könyvalakban, tehát bekötve jönnek forgalomba. A második csoporthoz pedig azok, melyek egyes lapokon jelennek meg és rendszerint egyes államok, megyék vagy kerületek térképét tüntetik fel. A könyvalakban kötött térképek rendszerint egyetemes térképek, az önálló lapokon megjelentek rendszerint részlegesek. A könyv alakuk mint könyvek kezelhetők, az önálló lapokon megjelentek e czélra készített zárt tokokban helyezendők el oly formán, hogy az elhelyezésnél a geographiai szempontokat figyelembe vesszük. Elül fognak állani az egyetemes térképek és ebből kiindulva megyünk a kisebb részekre. Végül megjegyzem még azt, hogy a címlapon kiteendő a térkép mérete is.

Czímlapok- és tokokról.

A címtározás alapját képező papirlapok alakja a könyvtárak rendezésénél különös gondozás tárgyát képezik a könyvtárnoknak. Nem lehetünk közömbösek az alakra azért sem, mert a papirlapok a kutató és könyv között a közvetítő szerepet viszik; hátha még azt is figyelembe vesszük, hogy nagy könyvtáraknál a címlapok tömege egész kis könyvtárt képez, melynek czélszerű elhelyezése a használat könnyítése szempontjából is felette fontos. Anélkül, hogy a könyvtárak tulajdonosainak szabad választását korlátozni óhajtanám, mégis nem találok fölöslegesnek a címlapok szokásos alakjait megismertetni.

A könyvtári tapasztalat tanúsága szerint a címlapok alakja párhuzamosan halad a könyvek átlagos alakjával. A régi könyvek, mint azt már a könyv alakjáról szóló fejezetben is megjegyeztem, nagyobbrészt ivrét alakúak voltak, s ennek megfelelőleg a régi címtárak is mint ivrétalakúak. A könyvek címei ivrétalakú címlapokra irattak. Ebből fejlődött később a kisebb negyedréti alakú címlap, mely nálunk is több helyen alkalmaztatik és végre ebből a nyolczadréti, sőt ennél is kisebb alak, melyet újabban mindenütt használnak és melynek alkalmazása nemcsak a papír, hanem helygazdálkodás szempontjából is ajánlatos. A papír minőségét tekintve, a lehető legjobbat választjuk, sőt hol a pénzviszonyok megengedik, igen ajánlom a *carton* alkalmazását is. Elvégre is bármily minőségű papírt választunk is, ügyeljünk arra, hogy a papír minősége az írásnak kedvezzen.

Külföldön a címtárak mindenütt zárt szekrényekben őriztetnek nemcsak azért, mert a címtár a könyvtár leltárát képezi, mely a könyvtárnok felelőssége alatt áll; de czélszerű ezen eljárás azért is, mert a mozgó címlapok a széthányás és elveszés esélyének inkább ki vannak téve, mint a bekötött címtárak. A címlapok kezelése ezenfelül még kívánatosabbá teszi, hogy azok külön e célra készített és zárható tokban is helyeztessenek el. E célnak legjobban megfelelnek a könyvalakú tokok. A könyvtárnokok leleményessége a tokoknak különböző alakját találta fel, melyeknek egyik példányát, mely jelenleg az egyetemi könyvtárban is használhatik, az A alatti ábra mutatja. Azonban a mozgó címlapok e tokokban sincsenek kellőleg biztosítva, ezért újabb időben mindenképp arra törekedtek, hogy a mozgó címlapokat megkössék s ezáltal helyöket a tokban biztosítsák.

Sikerült is *Staderini Aristid*, római könyvkötőnek oly tokot feltalálni, melyben az önálló címlapok megköttetnek. Ezt a tokot, mely a B ábrán látható, inkább válúnak nevezhetjük, mert leginkább ehhez hasonlít. Képzeljünk tehát magunknak egy ilyen válut, melynek alja

rovátkolt fémlapból áll. Ezen rovátkákba illesztjük a címlelapokat. Maga a címlelap, mely e célra külön készítették, három részből áll: alul erős cartonból (mely szélesebb, mint felső része) mely a rovátkákban mindig egyenesen áll, még akkor is, ha a címlelap felső írott része oldalt fekszik. Az alsó cartont a felső címlappal vászonszalag köti össze. A címlelapok a váluba helyeztetnek, miután pedig a címlelap alsó részén levő carton szélesebb, mint maga a válú felső része, ennél fogva a címlelapokat csak oldalt fordítva tehetjük be. Az így elhelyezett címlelapokat mindkét oldalról rugóval ellátott fatámaszték szorítja és tartja össze. Más változata a válú alakú toknak, midőn a rovátkák helyét sodrony helyettesíti, és az átlukasztott címlelapok e sodronyokra huzatnak fel. Előnye a válú alakú címlaptartónak azonkívül, hogy a címlelapokat megköti az, hogy nagymennyiségű címlapot helyezhetünk el csekély térfogaton és miután ily címlaptartókból készített szekrények mozgathatók, ennél fogva bárhova helyezhetők; míg a könyvalaku tokok állványainak állandó helyök van.

A könyvtáran irodalma és a könyvtári rendszerek.

Brunet, Manuel de libraire című híres könyvészeti munkájában említi, hogy *Aldus Manutius* velencei nyomdász 1498-ban egy jegyzéket adott ki az általa nyomott és eladásra szánt művekről. E jegyzékben a művek: Grammatica, Poetica, Logica stb. szakszerint osztályoztattak. A könyvészeti szakrendszernek tehát szerinte első megalapítója nyomdász volt. *Zoller*, Bibliothekswissenschaft. Stuttgart, 1846. megjelent művében említést tesz *Richardus de Bury* durhami püspöknek a 14. században kéziratban levő *Philobiblion* seu de amore librorum című művéről, mely 1473-ban Cölnben, 1500. Parisban, 1599. Oxfordban, 1610. Frankfurtban, 1674. Lipcsében jelent meg nyomtatásban. Az első könyvtári rendszert tehát könyvkedvelő alapította meg, s mint a számos kiadásból láthatjuk, műve szép sikernek örvendett, de mert tartalma inkább a könyvkedvelőt elégíti ki, ez oknál fogva, mint rendszeres könyvtáran, számba nem jöhet. Látjuk ebből, hogy a könyvtári rendszer felállítása a nyomdászat első évtizedéből származik. A könyvek szaporodása még inkább fokozta a rendszerek szükségességét s midőn végre a könyvtárakban tömegesen halmozódnak össze a könyvek, akkor komolyan kezdenek az irodalom kedvelői foglalkozni oly módszerek feltalálásával, melyek segítségével a rendszer nélkül összehalmozott könyvek használható állapotba és a tudomány igényeinek megfelelő rendszerbe lennének egyesíthetők. E kísérletezésnek nyomai visszavezetnek a 16, sőt a 15. századba. A keleten is foglalkoztak ily rendszerek megállapításával. Így, hogy csak egyet említek, *Taschkoprisage's* (1495-1569) oly rendszert állított fel, melyben az összes tudományok az emberi tudás négy osztályára voltak alapítva, u. m. scriptura, verba, mens és rerum natura. A korlátolt igény és az irodalom csekélyebb terjedelme okozta, hogy e rendszerek egyszerűebbek és olyanok voltak, melyek ma már csak mosolyra gerjesztenek.

A könyvtári rendszer első megalapítója *Gabr. Naudé*. Avis pour dresser une bibliothèque. Paris 1627. című művével, utána következik *Fr. Araoz*. Opusculum de bene ordinanda bibliotheca. Madrid, 1631. Ebert ez utóbbiról azt mondja, hogy címén kívül mi jó sincs benne. Hasonlóan nyilatkozik *Claud. Clemens*. Museum seu extractio, instructio, cura, usus bibliothecae tam publicae quam privatae. Lugduni, 1631. című műről is. *J. Hottinger*. Bibliothecarius quadripartitus. Tiguri, 1664, sok tekintetben *Naudé*-ra támaszkodik. Mindezeknél sokkal használhatóbb e korból *Joh. Lomeier*. De bibliothecis. 1669; és *Garnier* Jézus társasági atyának: Systema bibliothecae collegii Parisiensis. Paris, 1678 című műve, dacára annak, hogy egyes részei már elavultak. *Rud. Capella*, Lectionum bibliothecarum memorabilium syntagma. Hamburg, 1682, sok érdekes adatot tartalmaz a könyvkiadásról és a papirról, de a könyvtártudományra nézve hasznát nem vehetjük. *Fr. Rustgaard*. Projet d'une nouvelle methode pour dresser le catalogue d'une bibliothèque. Paris, 1698, a könyvtári rendszereket sok elmélettel tárgyalja és érdekes eszmékkel gazdagítja. *Joh. Mader*. De bibliothecis atque archivis libelli et commentationes. Helmstadii, 1702, igen sok jó és használható adatokat nyújt a könyvtári rendszerekhez. *J. C. Koch*. Schediasma de ordinanda bibliotheca. Lipsiae, 1713, főszóly az esztetikai felállításra fekteti. *J. D. Koeler*. Sylloge scriptorum de bene ordinanda bibliotheca. Frankfurt, 1728, az előtte megjelent munkáknak gyűjteményes foglalatja. *F. Funccius*. Wie ist eine Bibliothek einzurichten? Lemgo, 1746, ez a kis mű az első német nyelven megjelent könyvtáran. *J. C. Becellius*. De bibliotheca instituenda ac ordinanda. Veronae, 1747 és *O. Legipontius*. Dissertationes philologico-bibliographicae. Norimbergae, 1747, nagy gonddal írott művek és a könyvtáran összes kérdéseit felölelik.

Irodalmi jegyzeteivel jó szolgálatokat tesz: *B. G. Struve*. Introductio in notitiam rei librariae et usum bibliothecarum. Frankfurt, 1754. *J. G. Schelhorn*. Anleitung für Bibliothekare und Archivare. Ulm, 1788. című műve nem egyéb, mint hosszú lére eresztett üres fecsegés.

A könyvtártan irodalmának közel három százados története van e néhány sorban ismertette. E művek nagy részét birja az egyetemi könyvtár. Kritikai méltatásuknál *Zoller* műve szolgált irányadóul. Olvasásuk kevés haszonnal és sok felesleges fáradsággal jár.

A 18-ik század végével kezdődik a könyvtártan irodalmának új korszaka. A latin irodalom hanyatlásával a könyvtárak lassankint elvesztik egyetemes jellegüket s helyüket a nemzeti irodalom foglalja el, mely mint ilyen, átalakítja a könyvtárak sablonos jellegét. Az eddigi rendszer szerint helyhez kötött könyvek felszabadulnak békóikból és a rendszer megbomlásával lassankint megszűnnek a kötött katalogusok, hogy helyet adjanak az önálló címlapoknak. A könyvtári rendszerek a tudományos rendszerekhez simulnak. A. C. *Kayser*. Ueber die Manipulation bei der Einrichtung einer Bibliothek und der Verfertigung der Bücherverzeichnisse. Bayruth, 1790. és *M. Denis*. Einleitung in die Bücherkunde. Wien, 1796, című műveikben szakértelemmel és nagy lelkesedéssel írják meg könyvtári rendszereiket, s mintegy előfutárai a 19-ik század lelkes férfainak, kik a könyvtártant bámulatos részletességgel, pontossággal és szakértelemmel fejtették ki és a könyvtárnoknak még ma is nélkülözhetlen forrásai. A 19-ik század egész sorozatát nyitja meg az íróknak, kik a könyvtárnok feladatát többnek tekintik gépies foglalkozásnál, a könyvek ki- és berakásánál, mint azt még ma is sokan hiszik. A könyvek kiadása és helyretétele nem képezi egyedüli feladatát a könyvtárnoknak; mert ez csak eredménye egy előre átgondolt és megállapított oly rendszernek, mely legalább is a tudományok encyklopaedikus ismeretét, és a nyelvekben való jártasságot előzetesen feltételezi. A könyvtártan írói bőven tárgyalják a jó könyvtárnok mivelttségének feltételeit, melyek közül a világirodalmi ismeretek, a történelem és paleographiában való jártasság, mint nélkülözhetlen feltételek sorolhatók elő. Nem ok nélkül tárgyalják tehát az újabb írók a könyvtártant, mint tudományt.

Az első, ki ily szellemben tárgyalja: *M. Schrettinger*. Versuch eines vollständigen Lehrbuches der Bibliotheks-Wissenschaft, I. II. München, 1808-29. Fejtegetéseit és egyes tételeit élesen megtámadták és nem egyet hazudtoltak meg későbbi tapasztalatai, mégis eszméit annyi szorgalom és szakismerettel tárgyalja, hogy egyes részei sohasem fognak elavulni. Utána, sőt *Schrettinger* II. kötetének megjelenése előtt, írja meg *Fr. Ebert*. Ueber öffentliche Bibliotheken. Freiburg, 1811. című munkáját, melyet később: *Die Bildung des Bibliothekars* című műve követ, melylyel összes elődjeit felülmulja.

A könyvtári tapasztalat gazdag tárházát nyitja meg a dán *Molbech*, Om offentlige Bibliotheker, Bibliothekarere og det man har kaldet Bibliotheksvidenskab. Kjöbenhavn. 1829. német fordításban H. Ratjentől, Lipcse, 1833. című művével, melyben az elméletet oly bő gyakorlati ismeretekkel gazdagítja, hogy ezt a művet mindig legszívesebben és legnagyobb haszonnal forgattam. P. A. *Dudik*. Vorbereitungsstudien für den angehenden Bibliothekar. Wien 1864. és B. *Richter*. Kurze Anleitung eine Bibliothek zu ordnen und in der Ordnung zu halten. Augsburg, 1836. Mindkét mű köztudomásu dolgok felett értekeznek és különösen az utóbbi valódi visszaesés a könyvtártan terén. A könyvtártan irodalmába új eszméket hoz J. C. *Friedrich*. Kritische Erörterungen zum übereinstimmenden Ordnen und Verzeichnen öffentlicher Bibliotheken. Leipzig, 1838, című művével, melyben, mint címe is mutatja, éles kritikát gyakorol a különböző rendszerek felett.

A németek mellett a francia irodalom is több oly művet mutat fel, melyben a könyvtártan sok elmélettel és széles szakismerettel tárgyalatik. Ezek közül különösen említésre méltó P. *Namur*. Manuel du bibliothecaire. Bruxelles, 1834. és L. A. *Constantin*. Bibliothéconomie, Paris, 1839, mely utóbbi német fordításban is megjelent Lipcsében, 1842-ben. Mindkét mű felöleli a könyvtártan összes ágait, világos áttekintés, folyékony és vonzó nyelvezetők miatt nagy kedveltségnek örvendettek. G. *Peignot*. Dictionnaire raisonné de bibliologie I-II. Paris, 1802. Tárgyát szótáralakban elég kimerítően kezeli. Hozzájárul J. F. M. *Albert*. Recherches sur les principes fondamentaux de la classification bibliographique. Paris, 1847. A könyv-

osztályozás elveit annyi elmeéllal és találó példával fejtegeti, mint elődei közül senkisé, ennél fogva tanulmányozása sok haszonnal jár. Egyes elveit az osztályozásnál, mely alkalommal reá még vissza térek, magam is elfogadtam és alkalmaztam.

A könyvtári ismeretek terjesztését a rendszeres műveken kívül még nagyban fokozták a könyvészeti folyóiratok. Ezek közül a leghasználtabbak a *Serapeum*, mely 1840-ben alapított és megszűnt 1870-ben; valamint a Petzholdt által szerkesztett *Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekswissenschaft*, mely azonban szinte megszűnt 1886-ban. E folyóiratot újabban a *Centralblatt für Bibliothekswesen* váltotta fel, mely 1884-től kezdve van folyamatban. A francziák közül felemlítendőek a: *Polybiblion*. 1868-92. Paris, és *Le Livre*. Revue mensuelle de bibliographie 1880-1885. Paris.

Azon számos irodalmi vállalatok közül, melyek a könyvtártan irodalmát gazdagították, fel kell még említenem *H. Ludewig*. Zur Bibliothekonomie. Dresden, 1840, című művét, mely az ugynevezett *Monokatalogusok* rendszerével foglalkozik. Ez nem egyéb, mint egy oly általános címűtár, melyben minden megjelenő munka felvételre és benne megjegyeztetnek az egyes könyvtárakban levő művek. Minden államban egy központi bibliographiai hivatal gondoskodik ezek összeállításával, nyomtatott címlapok elkészítésével, melyeket a vidéki könyvtáraknak megküldenek. Ez nem egyéb, mint munkaátvitel. Czélszerűségét ugyan senki kétségbe nem vonja, keresztülvitele azonban nagy nehézségbe ütközik, azon különböző eljárás folytán, mely az egyes könyvtárakban már meghonosodott. Nálunk, hol a könyvtárrendezésnek még csak kezdetén vagyunk, ezen eljárás kevés érdekbe ütköznék, és keresztülvitele lehetséges volna. Szándékom is legközelebb egy kidolgozott tervet a magyarországi könyvtárnokoknak tárgyalás végett megküldeni.

Ujabb időben az amerikaiak is tettek vele kísérletet, de hogy mily eredménnyel, azt a jövő fogja megmutatni. Ezenkívül említésre méltó még *J. A. Schmidt*. Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Weiner, 1840, melynek irodalmi jegyzetei igen hasznos utmutatást nyújtanak; továbbá *K. Preusker*. Ueber öffentliche Bibliotheken. Leipzig, 1839. Sorai inkább buzdításul szolgálnak, és végre *Zoller*. Die Bibliothekswissenschaft. Stuttgart, 1816, tömörsége által tűnik ki.

Az angol és amerikai könyvtárakról felvilágosítást nyújtanak: *Green S.* Library aids. New York, 1883. *Horne, Th.* An Introduction to the Study of Bibliography. Vol. I. II. London, 1814. *Edwards, E.* Memoirs of Libraries. Including a Handbook of Library Economy. Vol. I. II. London, 1859 és főleg a *Library Journal* című folyóirat az összes könyvtári mozgalmakról hű képet ad.

A legujabb korban különösen öt férfiről kell megemlékezni, kiknek irodalmi működése irányadó könyvtáraink rendezésénél. Ezek: Schleiermacher, Petzholdt, Seitzinger, Brunet és Dzialtzo.

Első helyen Schleiermachert, a Darmstadti könyvtárnokot kell megemlítenem nemcsak az időrend miatt; de mert műve: *Bibliographisches System der gesammten Wissenschaftskunde*. 1. 2. Th. Braunschweig, 1852, legbehatóbban foglalkozik a könyvtári rendszerekkel s midőn e mellett a tudomány rendszereit is tárgyalja, maga is egy új könyvtári rendszernek lesz megalapítója. Miután eddigelé még senkinek sem sikerült oly rendszer megállapítása, mely egy könyvtár eszményi rendezésének megfelelt volna, ennél fogva az ő rendszerét sem fogadták el a darmstadti könyvtáron kívül mások, sőt magam is irtózáttal gondolok azon 30 ezer osztályzatra, melyet bibliographiai rendszerébe foglalt. Azonban ugy könyvészeti, mint a tudományok rendszerének feldolgozásánál annyi szakértelemmel, oly gazdag tapasztalattal és oly részletességgel jár el, miszerint bevezetését a könyvészeti rendszerbe, a legmelegebben ajánlhatom mindazoknak, kik egy nagy könyvtár szervezésébe és annak sokoldalú rendezésébe betekinteni óhajtanak. *Joh. G. Seitzinger*. Theorie und Praxis der Bibliothekswissen-

schaft. Dresden, 1863, című művében hasonlóan egy új könyvtári rendszert állított fel, s művében a könyvtári munkálatok és ismeretek összes ágaira kiterjed. Ez oknál fogva tanulmányozása még sok ideig nélkülözhetetlen lesz. Kisebb terjedelemmel, de nem kevesebb szakértelemmel van megírva J. *Petzholdt*. Katechismus der Bibliothekslehre. 2. Auth. Leipzig, 1871, csakhogy ez inkább a könyvtártechnikai oldalával foglalkozik. *Jacque Ch. Brunet*. Manuel du libraire. Paris, 1865, című művének VI. kötetében a Table methodique-ban oly könyvészeti rendszert állított fel, mely tökéletességre nézve összes elődjait felülmulja és végre *Dziatzko*. Sammlung bibliothekwissenschaftlicher Arbeiten. Berlin, 1887. és Instruction für die Ordnung der Titel im alphabetischen Zettel-Katalog. Berlin, 1886. című művei, egyes könyvtári munkálatokra oly részletes utasításokat tartalmaznak, melyek minden könyvtárban sikerrel alkalmazhatók és melyek a könyvtári ismeretek fejlesztését nagyban előmozdítják.

Hazánkban a könyvtári ismeretek mivelése a könyvtárak történetével függ össze. Igaz ugyan, hogy hazai könyvtáraink nagyságáról és gazdagságáról csak szórványosan találkozunk adatokkal; de e kevés adat is fényes tanúságot tesz arról, hogy a középkorban királyaink, főpapjaink és szerzeteseink a tudományt és művészetet annyi szeretettel ápolták, mint Európa bármely más államában. A humanismus terjedésében kedvező talajra talált hazánkban, melyre a „Societas Danubiana” és „Societas septemcastrensis” tudós társaságok élénkségéből méltán következtethetünk. Magyar ifjaink közül számosan látogatják a külföldi egyetemeket, itthon pedig Vitéz János a váradi és esztergomi, Cesinge János pedig a pécsi főiskolát a classica litteratura kincseivel gazdagítja. Az irodalom és művészet tetőpontját éri Mátyás király alatt, kinek udvara tudományszeretben, könyvtára pedig kéziratának gazdagságával Európa összes udvarait felülmulja. Mátyás király könyvtárát ismertető irodalom a nagy királynak tudományszeretetéről és fenkölt gondolkodásáról bámulatos adatokat tartott fenn számunkra. Könyvtárát Konstantinápoly, Görögország és Kis-Ázsiából szerzett keleti kéziratokkal gazdagítja. Medici Lőrincz könyvtárának legjelesebb codexeit másoltatja le, melynek vezetésével Ugoletti Tádét bizza meg. Ezenkívül Budán harmincz másolót és részben codexfestőt (miniator) foglalkoztat, kikre, Heltai szerint, évenként harminczháromezer arany forintot fordított. Könyvtárának tartalma korának minden irodalmára kiterjed. E művek tartalmuk sokoldalúsága és gazdagsága, valamint művészi kivitelük utánozhatlan szépsége által tűnnek ki. A *Corvina* név alatt fenmaradt könyvek közül legbecsesebbek és legszebbek az *Attavantes de Attavantibus* művész által festettek, melyek közül több az 1882-ik könyvkiállításon lett bemutatva, de sajnos, csak egyet bír a Nemzeti Múzeum könyvtára. Maga a könyvtár, valamint a könyvek dísze, méltó volt a fényűzést kedvelő királyhoz.

Romer Floris a magyar tudományos akadémia évkönyvei XV. kötetében, Mátyás király budai könyvtáráról szeretettel és lelkesen emlékezik meg. Pflugk Gyulának Seckendorfhoz írt levelében foglalt azon állítása, mintha a könyvek száma az 50,000-et is meghaladta volna és hogy Pázmány Péter 200,000 német ezüst pénzt ajánlott volna fel a könyvtárért a törököknek, nincs bebizonyítva, a könyvek számát tekintve pedig legalább is tulságosnak kell mondanunk. A kéziratoknak ily nagy számát azok drágasága miatt sem lehet feltételeznünk. Így tudjuk, hogy Ulászló Mátyás király halála után Capponi könyvkereskedőknél 500 aranyat fizetett. A könyvek és kéziratok számát tehát csak néhány ezerre tehetjük, tekintve a kéziratoknak akkor még csekély számát és a nyomdászat fejlődésének kezdetlegességét. Az Európában szétszórt *Corvina*-maradványok eddig ismert példányai alig haladják meg a százat, melyek közül 35-öt az egyetemi könyvtár bír. Az elsőrangú miniatorok által festett címlapok alsó részén levő koszoruban van a nagy király ismeretes címere a hollóval, csőrében a gyűrűt tartva, két oldalán M. A. (Mathias Augustus) monogrammal.

A nagy király halála után és a 16-ik században hazánknak szomorú korszaka kezdődik, melyel természetszerűleg a könyvtárak is részben feldulatnak, elszóratnak, szóval hanyatlásnak indulnak. Ami még fenmaradt, az részben a templomok mellett és a szerzetesek házaiban talált menedéket.

Mindekkoráig semmit sem tudunk a hazai könyvtárak kezeléséről. Valószínű csak az, hogy a mi könyvtáraink is külföldi minták után kezeltetnek. De már a 17-ik századtól kezdve tisztán állnak előttünk a magyar könyvtári rendszerek. Ez időből van egy címűnk: *Catalogus collegii Tyrnaviensis soc. Jesu* címmel, melyben a munkák betűrendben vannak felsorolva, folytatólagos számaikkal együtt. Ugyancsak 1690-ből van egy két kötetes címűnk: *Catalogus novus librorum collegii Tyrnaviensis*. Ez a katalogus nagyon érdekesen világítja meg azon körülményt, mint lehetett a szakot és betűrendet egy címűnkben egyesíteni. Érdekeségénél fogva célszerűnek találtam a szakosztályozás ismertetését. Az egész könyvtár következő szakokra volt felosztva: *Scriptura sacra et Patres. - Concilia et scripturistae. - Theologi scholastici. - Theologi morales. - Canonistae. - Juristae civiles. - Philosophi. - Medici. - Mathematici. - Concionatores. - Catechistae. - Controversistae. - Apologetici. - Historici. - Politici. - Humanistae. - Spirituales. - Vitae. - Graeci. - Hebraei. - Ungarici et Bohemici. - Germanici. - Italici, Gallici, Hispanici.* - Az egész címűnk betűrendben úgy van szerkesztve, hogy elül jönnek *minden szakból* az „A” betűvel kezdődő nevek, utánna a „B” betűvel kezdődők és így halad végig az egész könyvtáron keresztül a „Z” betűig. Mind a két címűnk birja az egyetemi könyvtár. Ezen és a II. József császár által felosztott szerzetes rendek könyvtárainak címűnkjeiben, melyek nagyrészt a könyvekkel együtt az egyetemi könyvtárban őriztetnek, vannak lerakva, a 17-ik és 18-ik század könyvtári nézetei és ismeretek rendszerei, melyek bizonyosságot tesznek arról, hogy e kor könyvtártani fogalmai és ismeretei a szükséglethez képest nemcsak teljesen kielégítőek voltak, de a külföldön alkalmazott és elfogadott elveket is ismerték, és annak gyakorlati alkalmazásában sokszor, mint a fentebbi esetből is láthatjuk, önálló felfogást is tanúsítanak. Nem ismerek ugyan sem a 17., sem a 18. századból olyan önálló munkát, mely a könyvtári ismeretekkel foglalkoznék, de az e korból nyomtatott könyvészeti művek, az elméleti ismeretek tudását fényesen igazolják. Így, hogy csak a kiválóbbakat ismertessem, ilyen: *Cornides* Daniel, *Bibliotheca Hungarica*. Pestini, 1792, című műve, melyben a munkák szak- és alak szerint soroltatnak fel. Ez az első nyomtatott szakcímjegyzék, mely az egész irodalomra kiterjed. *Czvittinger*, D. *Specimen Hungariae literatae. Accedit bibliotheca scriptorum qui exstant de rebus hungaricis*. Francof. et Lipsiae, 1711. Benne a munkák szak és ezen belül betűsoros rendben soroltatnak elő.

A szabadsajtó az irodalom fellendülését és a nyomdászatnak oly roppant arányban való elterjedését idézte elő, melynek természetes következménye a műveltség általánosítása s a könyvtáraknak felvirágzása volt. A könyvtárak régi szervezetüknél fogva a fokozottabb igényeknek nem voltak képesek többé megfelelni. Ennélfogva a könyvtártan elavult elvei helyébe oly rendszernek kellett lépni, mely az irodalom fejlődését és a közönség igényeit figyelembe véve, képesítve legyen e kettős feladatának megfelelni.

Nem ugyan eredményre, de jellemzésül és mintegy bevezetésül, a 19-ik századba fel kell említenem a felső magyarországi tudós társaság keletkezését, melynek feladatát könyvtárak alapítása és a művelődés terjesztése képezte. Kiadványai: *Solennia memoriae anniversariae bibliothecae Kis-Honthianae, Budae*, 1810-19. cím alatt ismeretesek. Azok közül, kik részben irodalmi munkásság, részben közvetlen befolyás által hatottak könyvtáraink újja szervezésére, meg kell említenem a sok közül Horváth Istvánon kívül azt, kihez a kegyelet emlékei fűznek s ki az egyetemi könyvtár újja szervezésének kezdeményezője volt. Ez *Toldy Ferencz*, ki „*Könyvtártan kézikönyve*” című munkájánál fogva is a könyvtártan irodalmának megalkotásában uttörő volt. Sajnos, hogy művének csak egyes részlete látott napvilágot az *Athenaeum* című szépirodalmi folyóirat 1843-iki évfolyamában.

A század közepén ébredésnek indult könyvtári és könyvészeti mozgalom a beállott politikai fordulat miatt csak az alkotmányos élet által nyújtott kedvezések által fejlődött újból és erősödött meg. Az utolsó két évtized irodalmi munkássága e terén is századok mulasztásait volt hivatva pótolni. Különösen az 1876-ik év az, mely a bibliographiai és könyvtári mozgalomnak új korszakát nyitja meg. A nemzetközi statisztikai kongresszushoz Keleti Károly az orsz. statiszt. hivatal főnöke tervezetet nyújt a nemzetközi statisztikai bibliographia megalapítása ügyében. Kivülről ugyanezen téren ez eszmét Findura Imre, az orsz. statiszt. hivatal könyvtárnoka teszi magáévá, ki a könyvkötő czehekről szóló értekezésével a hazai könyvkötészet történeti fejlődését élénken megvilágítja. Ezt megelőzőleg *Szász Károly*. Közkönyvtáraink s az egy országos könyvtár. Pest, 1871. című művével fővárosi könyvtárainknak egységes alapon nyugvó és egymást kiegészítő fejlődését óhajtja előmozdítani. A könyvtári ismeretek terjesztése körül legtöbb érdemet szerzett a *Magyar Könyv-Szemle* című folyóirat, mely 1876-ban indult meg s melyben Fraknoi Vilmos, Szilágyi Sándor, Barna Ferdinánd, Csontos János, Szinnyi József és Szabó Károly foglalkoztak könyvtártani kérdésekkel. Az évfolyamok a magyarországi bibliographia jegyzékével záródnak be, melyet könyvészeti pontossággal *Horváth Ignác*, a Nemzeti Múzeum segédjére állított össze. A helyrajzi és catalogue raisonné mikénti elkészítésére igen hasznos és gyakorlati utmutatót nyújt id. Szinnyi József ilycímű tervrajza, mely az egyetemi könyvtár tisztviselőinek használatára könyomással jelent meg. Könyvészeti szempontból felemlítendő még *Horváth Árpád*. Néhány szó a budapesti m. kir. egyetemi könyvtár rendezése és címtározása ügyében. Budapest. 1876. és *Márki József*. Könyvtáram és a könyvtár rendezés című munkája. Az elsőnek megértése polemikus tartalmánál fogva már nagy jártasságot tételez fel a könyvtártan irodalma és a könyvtáraknak mikénti rendezése körül; az utóbbi éppen ellenkezőleg oly szűk térre szorítja tárgyát, hogy a könyvtár kiesik belőle. Végre a hazai könyvészeti irodalom és a könyvtárak hatalmas lendületet nyertek az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállítás által, melyben nemcsak régi irodalmunk és könyvészeti ritkaságaink lőnek összegyűjtve és közszemlére kitéve; hanem, felköltve irodalmunk és annak kincsei iránt az érdeklődést, új szellemet öntött könyvtárainkba. Irodalmi kincseink ismertetését Kalauz című munkájába foglalta össze, mely mint könyvészeti mű, páratlanul áll hazai irodalmunkban.

Az ember örökké mozgó szelleme a tudományok fejlődését, ez pedig az irodalom roppant terjedelmét vonta maga után. Az eszmék sokasága, a tárgyak különbözősége szerint mind megannyi különböző tartalmu könyvnek válik okozójává, melyek a cél különbözősége szerint összegyűjtve és rendezve adják meg a könyvtár fogalmát. Célja a könyvtárnak egyrészt az emberi szellem e kincseit a jövő nemzedéknek sértetlenül és teljes eredetiségében fenntartani; másrészt pedig a jelenben működő és kutató szellemnek ezek felhasználását minél alkalmasabb formában lehetővé tenni. Valamint az ismeretek rendszeresítés által válnak tudománnyá, úgy a könyvek is bármily nagytömegben halmozottan is össze, csak akkor képeznek könyvtárt, ha bizonyos megállapított rendszer szerint osztályoztatnak és kezeltetnek. E rendszerekben, mint erről a könyvtártan irodalmából meggyőződhetünk, még nem történt végleges megállapodás, hanem az egyéni felfogás és a könyvtárak különböző céljai szerint folytonos ingadozást és változást vehetünk észre. Ezen ingadozás közepette azonban már észrevehetünk bizonyos nyugvó pontokat, oly általános elveket, melyekre nézve már megállapodás történt.

Igaz ugyan, hogy sokan hálátlan munkának tartják a rendszerekkel való tulságos gondoskodást és ehelyett hasznosabb foglalkozásnak tartják jó címtárak elkészítését. De én nem osztom azok nézetét, kik a könyvtárak felállítását közömbösnek tartják, ez nézetem szerint hasonlít a hadsereg a papíron-féle elvvel. Főérvök az, hogy a nagy közönségnek semmi köze a könyvtár felállításához, csak a kívánt könyvet megkapja. Ámde nem is a közönségnek van

szüksége könyvtári rendszerekre, hanem annak, ki hivatva van a közönség igényeit kielégíteni, kit e működésében támogatni a helyes rendszer van hivatva.

A helyet tehát, hogy a helyes vagy helytelen rendszerek fölötti eszmecserét tovább fűzném, felállítom elvemet, mely szerint **minden rendszer jó, mely rend által biztosítja a célszerű használatot**. *A rend és célszerűség tehát minden rendszer jóságának alapfeltétele. Rend nem állhat fenn rendszer nélkül, mert a rendszertelenség a rendnek egyenes ellentéte.*

Az emberi szellem működése az eszmék egész világára terjed ki, melyek a könyvekben, mint a szellem termékeiben, testesülnek meg. A könyvtári rendszer ennek megfelelőleg szintén kell, hogy felkarolja az egész irodalmat, a tudományok és művészetek összes ágait s ebből kifolyólag a rendszernek *átalánosnak* kell lennie, tekintet nélkül a könyvtár vallási és nemzeti jellegére. Ily eszményi rendszer volna a tudományos rendszer, melyet a bölcsestek az ismeretek összességének rendszeres tárgyalásából vontak le. A könyvek tartalmát tekintve, e rendszer csakugyan legjobban felel meg a könyvtári rendszernek is, ha nem ismernők azon változást, melynek a bölcselmi disciplinák a legrégebb kortól a legújabb idők alá vannak vetve. A bölcselmi disciplinák változtatásával a könyvtári rendszer is folytonos változás és hullámvásznak lenne kitéve. De nem követhetjük tisztán az encyclopaedikus rendszert sem, mert a könyvtár nemcsak szellemmel foglalkozik, mint a tudomány, hanem anyaggal is, *könyvekkel*, ennél fogva rendszerét nem építheti kizárólagosan az eszmék világára, mert a könyveket a *térben* kell felállítania. Amint tehát nem követhetjük tisztán a bölcselmi-encyclopaedikus rendszert, úgy nem is nélkülözhetjük teljesen, mert különben a könyvtár tudományos fogalmával jönnénk összeütközésbe. Ha tehát eltekintünk mindazon változásoktól, melyek a tudományok fejlődéséből származnak és eltekintünk az encyclopaedikus rendszer különbözőségétől és kivesszük belőle azt, mi benne állandó és maradandó: szóval, ha a bölcselmi-encyclopaedikus rendszert, a könyvtár sajátos viszonyainak figyelembe vétele mellett alkalmazzuk, nyerünk belőle egy új rendszert s ezt *bibliographiai* vagyis könyvtári rendszernek nevezzük.

A könyvtári rendszer a tudományos rendszerből átveszi a tudományok osztályzatát, de nem a bölcselmi uton fejlődött rendben, hanem a tudomány főágait önálló egészeknek tekintve, azokat, bár nem minden logikai rend nélkül, egymás mellé csoportosítja és csak arra ügyel, hogy a célszerűségi elv, mely a szakok könnyű áttekintésében nyilvánul, megtartassék. A tudomány ágait fő- és alszakokra osztjuk. Minden szakban az általánosból megyünk a részletekre és különös gondot fordítunk az alszakok alapos kidolgozására, hogy minden tárgy nemcsak eleve a rendszerbe legyen illeszthető, hanem hogy rendes helye a legszélsőbb határig legyen kijelölve.

Az alszakok képzésénél legyünk továbbá figyelemmel a könyvtár terjedelme- és jellegére. Kisebb könyvtáraknak kevesebb, nagyobbakat több szakra fogjuk felosztani. Oly szakok, melyek valamely könyvtár természeténél fogva előreláthatólag nagyon fognak szaporodni, azok részletesebben dolgoztassanak ki, mint olyanok, melyek a könyvtár céljától messze esnek. Az alszak mindenkor a főszakból, az általánosból válják ki és a főszaknak mindig alá legyen rendelve.

A szakokat legegyszerűbben betűkkel jelezzük, oly formán, hogy a főszakokat nagy, az alszakokat kis betűkkel p. o. Aa, Ab, Ac, Ba, Bb, Bc stb. Rövidített címeket, számokat, görög betűket s más ehez hasonló jelzetek alkalmazását nem ajánlom. Különösen pedig óvakodjunk a római számok alkalmazásától. Azon jelet, mellyel a fő- és alszakot kitüntetni szoktuk, könyvtári nyelven „Jelzet”-nek nevezzük. A jelzetek alkalmazását a könyvtár végéhez csatolt táblázatok mutatják.

Nagyobb és egyetememes könyvtáraknál a szakrendszer megállapítása rendszerint előzetesen történik, mert az ily könyvtárak tartalma az irodalom minden ágára kiterjedvén, feladatát az

irodalom egyetemes fejlesztése által tölti be s mint ilyen, egy általános rendszer keretét teljesen betölti. Ellentétben a kisebb és szakkönyvtárakkal, melyek bár nem zárkozhatnak el a rokon irodalom felvételétől, mégis inkább csak az irodalom egyes ágait mivelik. Ily könyvtáraknál a szakrendszer utólag is megállapítható; sőt miután sok esetben még a könyvtárnok sem ismeri egész részletességgel könyvtárának anyagát, még czélszerűbb is, ha a könyvtár szakrendszerét a betűsoros címértárból állítja össze.

A könyvtári szakrendszernek az előadott elvek alapján történt megállapítása után szükséges még, hogy az egyes tudományos szakok határait is szorosan megjelöljük. Mert a mily szükséges, hogy a főszakok és azok alszakai között logikai összefüggés legyen, ép olyan szükséges, hogy minden egyes szaknak határa oly pontossággal legyen megállapítva, mely szerint minden egyes alszak is önálló egészet képezzen, melybe csak oly művek legyenek beoszthatók, melyet a szak, mint ilyen felvenni képes.

A szakcsoportok ne legyenek pusztán névleges elnevezések, hanem követve a tudományok disciplináit, minden egyes szak, valamint annak alosztálya is tudományosan határozottassék meg, és soroltassanak fel egyuttal azon okok is, melyek a szakcsoportok megállapításánál és határainak megjelölésénél irányadók voltak. Csakis így kerülhetők el azon anomáliák, melyek a könyvek osztályozásánál oly gyakran fordulnak elő, midőn egy és ugyanazon műnek különböző kötetei nem csak más alszakban, hanem egymást kizáró főszakba is kerülnek. Akárhány példát tudnék felhozni a mi könyvtárunkból is, pedig az illetők, kik e következetlenségbe estek, nem vádolhatók se lelkiismeretlenséggel, se tájékozatlansággal. Egyedüli oka e következetlenségnek a fennebb említett körülmény, hogy sem a fő-, sem az alosztályok körülírva és szorosan meghatározva nem voltak, és nincsenek még ma sem. A könyvek szakosztályozása ilyenkor az egyéni felfogás és önkénynek van kiszolgáltatva. Ugyanegy munkát három ember nyugodt lelkiismerettel három különböző osztályba fog sorozni, és az osztályozás mindig az egyén sajátos szakképzettségétől fog függni. Máshova osztályoz minden munkát egy jogász, máshova egy nyelvész, mert az osztályozásnál, ha az szorosan meghatározva nincs, mindenik a saját tárgyainak látóköréből fog kiindulni és minden tudományt az általa mivel tudománynak alája fog rendelni. Ebből mulatságos osztályozás származik. De a könyvtárnok az ő encyclopaedikus ismereteivel nincs egy kedvencz-tárgynak se lekötve, ő önzetlenül, egyenlő szeretettel karol át minden könyvet és nem engedi, hogy egyik a másik rovására elnyomassék.

A könyvtári rendszer nem nélkülözheti a tudományos rendszert, mely a könyveknek tudományszakok szerinti csoportosítása által érhető csak el. Ezen állítás mellett szól az újabb könyvtártan egész irodalma és a tapasztalat.

A tudományos kategóriák felosztása után még csak azon egy kérdést kell megvizsgálnunk, vajjon az egyes szakcsoporton és az egyes alszakon belül a könyvek osztályozása minő elv alapján történjék. Ezen elv szorosan összefügg a könyvfelállítás elvével, ennél fogva már ez a kérdés ott is tárgyaltatott. Épen ezért most itt csak azon oldalról fogom a kérdést megvilágítani, a melyről ez a könyvtári rendszert érinti.

Ha a könyvtári rendszer az irodalom fejlődését követve, annak mintegy hű képmása akar lenni, akkor ezen elv a legteljesebben úgy vihető keresztül, ha a művek az egyes alszakokon belül időrendben állíthatnak fel és a szakcímtárban is a chronologiai rendet követik. Ezen valóban eszményi rendszer megérdemli a reá halmozott dicséretet, keresztül vitele azonban nagy szakképzettséget és annyi jártasságot tételez fel az irodalom különböző ágaiban, hogy ennek alkalmazását, a mi viszonyaink között, hivatott erők hiányában nem ajánlom. De másrésről tekintetbe véve azon körülményt, hogy szigorú keresztül vitele a görög és római íróknál néha teljesen lehetetlen, a történelmi tudománynál pedig az államalakulások változata annyira befolyásolja, hogy az időrendi felállítás szintén lehetetlen. Az időrendi felállítás tehát

nem alkalmazható az egész könyvtárra s mint ilyen, ellentétben van a rendszerekről mondott általános érvényű tételünkkel. Nem lehet legalább és nem czélszerű a könyvtár egyes részeit más és más rendszer szerint felállítani anélkül, hogy a rendszer általános érvényéből az egyöntetűség rovására ne veszítene.

Második módja a könyvbeosztásnak az, midőn azok helye az alosztályokon belül, az esetlegességtől tétetik függővé. Ha t. i. úgy osztatnak be az alszakba, a mily sorrendben azok a könyvtárba kerülnek. Ez a rendszer a mily kényelmes, olyan felületes. Benne a szerző művei össze-vissza vannak hányva. A könyvek felállítása és a czímtár közti viszonyt egyedül a szám tartja fenn. Az ily rendszer, ha egyáltalában annak mondható, teljesen nélkülözi a tudományos rendszer kellékét és csakis névleg mondható szakrendszernek. Az ilyen szakrendszernek még akkor volna értelme, ha a könyvtár szakszerinti felosztása a legkisebb részletekre is kiterjedne. Átalában nem helyeslem azon nézetet, mely a könyvek felállítását a szakrendszerben közömbösnek mondja, csak a czímtárak legyenek rendben. De a ki tudja azt, hogy egyik a másikat feltételezi és ezen elvnek hirdetői nem tudnak jó czímtárokat az egész országban felmutatni, akkor meggyőződhetünk arról, hogy az ily elvek és ily állítások csak a könyvtári kényelemre vannak alapítva.

A könyvbeosztás harmadik módja, midőn azok az alszakon belül rendszavaik sorrendjében osztatnak be. Akár történjék ez a szerzők, akár a tárgyak rendszava szerint, olyképen, hogy a szerzőnek egy szakba tartozó művei mind egymásmellett legyenek, ellentétben a fentebb említett rendszerrel, melyben p. o. Jókai regényei száz helyen vannak szétszórva, míg ebben megjelenési idejük sorrendje szerint vannak felállítva. Vagy midőn az egy tárgyra vonatkozó művek vannak egymásmellé állítva a tárgy rendszava szerint. Az ilyen czímtár tárgyczímtár jellegével bír. A tárgyczímtár (Real-Katalog) fontossága minden könyvtárban elvitázhatlan, már csak azon oknál fogva is, mert míg irodalmunk és egész művelődésünk személyekhez van kötve, és arra vannak építve czímtáraink is, akár név-, akár szakczímtáraink, olyannyira, hogy ha valamely tárgyról akarunk a könyvtárban felvilágosítást nyerni, mindig azon kérdéssel vagy felelettel fogunk találkozni, hogy ki írt erről a tárgyról? Ezen, ugyszólván személyi cultuson alapuló irodalmunkban a tárgy csak másodrendű szerepet játszván, természetesen háttérbe szorul. Ezzel ellentétben az amerikai könyvtárak a tárgyi czímtárakat a névczímtárak elé helyezik és igen okosan. A mi szakczímtárainkban csak a szerző nevének keresztül juthatunk a keresett tárgyhoz, míg az amerikai könyvtárak egyenest a tárgyat tüntetik fel. A személyneveken alapuló szakczímtárakat is lehet azonban úgy szerkeszteni, hogy általuk a keresett czélt elérhessük. Szükséges azonban, hogy ez esetben ezek úgy legyenek szerkesztve, mint azt fentebb ajánlottam; a könyvtár pedig minél több alszakra legyen felosztva.

Aemé-Martin L. Plan d'une bibliothèque universelle. Bruxelles, 1837.

Berghoefffer, C. Die Einrichtung und Verwaltung der C. Rothschildischen öffentlichen Bibliothek. Frankfurt, é. n.

Bibliotheca Bulowiana. I-III. Sangershausen, 1834-1835.

Burckhardt, A. Anleitung zur Bücherkunde. Bern. 1797.

Comnos, S. Über Nummerirungs-System für wissenschaftl. geordnete Bibliotheken. Athen, 1874.

Denis, Mich. Einleitung in die Bücherkunde. I-IV. Th. Wien, 1775-80.

Feignot, Gabr. Manuel du bibliophile. Tom. I. II. Dijon. 1823.

Formey. Conseils pour former une bibliothèque. Berlin, 1746.

Forstemann, E. W. Mittheilungen aus der Verwaltung der kön. Bibliothek zu Dresden. Dresden, 1871.

Franklin, Alfred. Recherches sur la bibliothèque. Paris, 1844.

- - La bibliothèque imperiale, son organisation, son catalogue. Paris, 1861.

Gallois. Traité historique des plus belles bibliothèques de l'Europe. Paris, 1680.

Georg, C. und L. Ost. Schlagwort-Katalog. Hannover, 1888.

Gräsel A. Grundzüge der Bibliothekslehre. Leipzig, 1890.

Green, S. Library aids. New-York, 1883.

Hoffmann, S. Handbuch zur Bücherkunde. Leipzig, 1838.

Lalanne, Ludw. Curiosités bibliographiques. Paris 1845.

Márki J. Könyvtáram s könyvtár rendezés. Arad, 1879.

Meusel, Joh. Das gelehrte Teutschland. I-XII. Bd. Lemgo, 1796-1806.

Molbech, Chr. Bibliothekswissenschaft. Leipzig, 1833.

Namur, P. Bibliographie paleographico - dipl. - bibliologique generale. I. II. Liège, 1838.

De la *necessité* de créer des bibliothèques scientifiques. Paris, 1847.

Peignot, G. Dictionnaire raisonné de bibliologie I. II. és supplement. Paris. 1802-4.

Petzholdt, J. Katechismus der Bibliothekenlehre. Leipzig, 1871.

Sammlung Bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten. Herausg. v. K. Dziatzko. Berlin. 1887-89.

Schaller, C. Encyclopaedie u. Methodologie der Wissenschaften. Magdeburg, 1812.

Schmidt, Joh. Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Weimar. 1840.

Schmidt, C. Allgemeine encyclopädie u. Methodologie der Wissenschaften. Jena, 1810.

Seizinger, J. Bibliothekstechnik. Leipzig, 1855.

- - Theorie und Praxis der Bibliothekswissenschaft. Dresden. 1863.

Schelborn, J. G. Anleitung für Bibliothekare und Archivare. Band I. II. Ulm. 1788-91.

Schleiermacher, A. Bibliographisches System der gesammten Wissenschaftskunde. I. II. Th. Darmstadt, 1852.

A könyvek szakosztályozása.

Ott, hol a szakrendszer megvan állapítva és adva vannak az egyes alosztályok határvonalai, ily könyvtáraknál az egységes eljárást a könyvek szakosztályozásánál misem hátráltatja. Tudtommal egyedül a Nemzeti Muzeumi könyvtár számára vannak ily utasítási szabályok kidolgozva. Magyarország többi könyvtárainak szakosztályozása az illetők műveltségi foka- és egyéni felfogásától függ. Hogy az ilyen önkényes szakosztályozás a szakirodalom szétforgácsolását idézi elő, ezt talán felesleges is magyarázgatnom. Nemcsak a helytelen szakosztályozásból eredhetnek hibák, de támadnak még a helyes osztályozásból is mindannyiszor, valahányszor minden könyvtár részére a szakrendszer és annak mikénti alkalmazása, minden kételyt kizáró pontossággal, meghatározva nincs. A könyvet a rendszerbe kell osztanunk, már pedig eddigelé annyiféle szakrendszerünk van, a hány könyvtárunk, a rendszer változatos- ságával tehát a könyv helyének is változnia kell a rendszerben.

Valamint szakrendszerét, úgy szakosztályozását is minden könyvtár maga állapítja meg. Vannak ugyan könyvtártani művek, melyekben ily általános érvényű szakrendszerek bemutat- tatkannak, de a könyvosztályozás ismeretei nem foglalhatók sem rendszerbe, még kevésbé valamely keretben. Mert a szakosztályozás ismerete a tudományok fejlődési ismeretén alapszik. A szakosztályozás tehát az ösztudományok encyklopaedikus ismeretét tételezi fel. Ezen ismeretek természetesen már minden könyvtárnoktól feltételeztetnek. A másik, amire a szakosztályozásnál szükségünk van, a könyvtári rendszer ismerete. A szakosztályozás tehát nem egyéb, mint gyakorlati összhangba hozatala a tudománynak a könyvtári rendszerrel.

A szakosztályozásnak, mint már említém, nincsenek részletes szabályai. Hogy azonban némi tájékozást és utbaigazítást nyujtsak, megkísérlem főbb vonásaiban leírni az osztályozás azon jellemző tulajdonságait, melyek a könyv elbirálásánál figyelembe veendőek.

Schleiermacher azt mondja, hogy ha csak okos könyvek iratnának, akkor igen könnyű dolga lenne a könyvtárnoknak. Ezzel szemben kiegészítésül azt mondhatom, hogy nincs olyan osto- ba könyv, melyből *némelyek* ne tanulhatnának. A könyvtár tehát egy vegyes, de distingvált társasághoz hasonlít, melynek minden tagja valamely osztályhoz tartozik. Némely könyvnek már címe is elárulja, hogy milyen osztályhoz tartozik és csakugyan a tapasztalat szerint a könyvek címeik után osztályoztatnak. Sajátságos volt az mindenkor az embereknek, hogy szerették a címeket s ezt a könyvekre is alkalmazták. A régi könyveknek olyan hosszú címeik vannak, hogy alatta a könyv valódi címe és tartalma teljesen elvész.

Máskor a könyv címe nem felel meg a tartalomnak, és különösen a régibb irodalomban annyi különböző anyagot tárgyalnak egy könyvben, hogy a könyv címéből nem lehet a könyv helyét a rendszerben megjelölni. Ily esetekben a könyv tartalmát kell átnéznünk. Ha sem a címből, sem a tartalomból a könyv helyét a szakosztályban kijelölni nem tudjuk, át kell néznünk az egész könyvet. Ily uton a cím és tartalom közti különbséget helyreállíthatjuk. Ámde igen gyakran tapasztalhatjuk, hogy nem egy, hanem a legellentétebb anyagok tár- gyaltatnak egy és ugyanazon könyvben. Ily esetekben legczélszerűbben akkor járunk el, ha a könyvet a főszak általános részébe osztjuk, utalással mindenkor a műben tárgyalt többi szakra. Ha pedig a mű gyűjteményes, ily esetben a könyvet azon szakosztályba fogjuk sorolni, melyet első sorban tárgyal, a többi részeket pedig bevezetjük az őket megillető szakba, de utaljuk a kutatót mindenkor azon helyre, mely alá a mű beosztott.

Ezek volnának röviden azon általános szabályok, melyeket az osztályozásnál kell követnünk. Hátra van még, hogy néhány szóval megemlítsém azon különös eljárást is, melyet minden egyes könyv szakosztályozásánál kell, hogy figyelembe vegyünk.

A könyv, mint az ember, két részből áll: testből és lélekből. A könyv testét külső anyaga, lelkét szellemi tartalma képezi. Ez tehát a proximum genus és ultima differentia, mely között a könyv szakosztályozásának mozognia szabad és kell.

A könyv anyaga, a papír, a nyomás és kötés oly tulajdonok, melyek a könyvek osztályozásánál figyelembe vétetnek, nem csak akkor, midőn a külső alak jelentősebb a szellemi tartalomnál, de olyankor is, midőn az osztályozás iránya a könyv formai megjelenését is figyelembe veszi. Hogy e nézetemet példával is igazoljam, elégségesnek tartom csak úgy általánosságban felhozni a hártýára nyomott könyveket, az illusztrált műveket, az egykoru diszkotéssal bíró régi munkákat, melyek könyvtárainkban sohasem belső tartalmuk, hanem a megkülönböztetett anyag vagy alaknak megfelelőleg osztályoztatnak.

Természetesen sokkal fontosabb a szellemi tartalom. A könyv szellemi tartalmának elbírálásánál is, mint azt J. Albert³² helyesen megjegyzi, két szempontot kell figyelembe vennünk, u. m. a *tartalmat* és az *irodalmi alakot* (fond intellectuel et la forme litteraire). A könyv e két tulajdonságának szoros vizsgálata adja a könyvtárnok kezébe azon kulcsot, mely őt a helyes osztályozáshoz vezet. Már az írásnemek elméletéből tudjuk, mily befolyása van az alaknak a tartalomra. Az alak és tartalomnak egymáshozí viszonya a szerint, amint ezek egymásnak alá vannak rendelve, vagy egymással megegyeznek, fogja a könyv helyét is megjelölni a rendszerben, p. o. Jules Verne. *Utazás a föld körül* című munkáját a cím és tartalma szerint az utleírás osztályába kellene soroznunk, s mégis ezzel ellentétben a szépirodalmi osztályban van helye, nem tartalma, hanem irodalmi alakjánál fogva. Zádori János. *Földünk helyzete a mindenségben*. Budapest, 1871. Tartalmánál fogva a csillagászatba kellene sorolnunk, a tárgyalás alakjánál fogva pedig dogmatikai mű. Viszont a kötött alakban írott művek sem mindig költemények, és nem is oszthatók mind a szépirodalomba, hanem a kezelt tárgy szerint osztályoztatnak.

A felhozott példákából láthatjuk, hogy a könyvek szakosztályozása az alak és tartalom egymáshozí viszonyától tételeztetik fel.

A szakosztályozás rövid fejezetét nem zárhatom be anélkül, hogy néhány észrevételt ne tegyek oly kivételes eljárásokról, melyeket a könyvtári gyakorlat mint célirányosat és helyeset szentesített, s melyeknek alkalmazását ép ezen oknál fogva ajánlom kartársaim figyelmébe.

1. Minden tárgynak történeti leírása azon osztályba soroztatik, melybe a tárgy tartozik, p. o. Az órás mesterség története nem osztatik be a történelmi szakba, hanem azon osztályba, melyre az iparág vonatkozik.

2. A mű nyelve az osztályozásnál sohasem jó figyelembe. Kivételt képeznek a bibliák és a nyelvészeti munkák azon esetben, ha azok osztályozása már a rendszer keretében a nyelvek osztályzatára vannak alapítva; vagy midőn a könyvtár egyetemes jellegével szemben, a nemzeti önérzet és irodalmunk iránti kegyeletből, a hazai irodalmat elválasztjuk az egyetemes irodalomtól; vagy végre tehetjük ezt az Európán kívül eső irodalmi termékeknel, melyek nyelve az európai népekétől teljesen elüt.

³² Recherches sur les principes fondamentaux de la classification bibliographique. Paris. 1847.

BUDAPEST FŐ- ÉS SZÉKVÁROS NAGYOBB KÖNYVTÁRAINAK SZAKOSZTÁLYOZÁSI TÁBLÁZATA.

A könyvtári rendszerekről szóló fejezetben rövid leírását adtam az európai könyvtárakban elfogadott és alkalmazott rendszereknek. Eredetileg úgy terveztem, hogy az általam készített szakrendszert fogom könyvem végéhez csatolni. Csak miután arról győződtem meg, hogy ez könyvem terjedelmét megkétszerezné, mondtam le eredeti tervemről. Később *Brunet, Table methodique*-jában foglalt rendszert óhajtottam mint követendő példát mellékelni, de ez is legalább két ivvel nagyobbította volna könyvemet, tehát többel, mint a mennyi a nyomdai költségek fedezésére előirányoztatott. Végre is minden áron óhajtván példákat nyújtani vidéki könyvtáraink rendezéséhez, a gyakorlati utat véltem megtalálni azzal, hogy a fő- és székváros nagyobb könyvtárainak gazdag és változatos szakrendszeres táblázatát mellékeltem, melynek segítségével minden könyvtár különleges igényeit is bőven kielégítheti. A kik pedig ennél is többet kívánnak, azok a könyvemben idézett művek nyomán a forrásból is meríthetnek.

A) A kir. m. Tud. Egyetemi könyvtár szakrendszere:

A) Hittudomány

Aa. Ó- és új-szövetségi bibliai történet s szöveg-itészeti, régészeti, értelmezéstani s philologiai tudománysszakok és bibliai vita iratok, talmud-irodalom.

Ab. Egyház-irodalom-történeti művek, szentatyák, egyház-írók, zsinatok, bullák, decreták.

Ac. Egyetemes egyháztörténelem, vallástörténelem és ebbe vágó monographiák, szentek élete, szerzetes rendek.

Ad. Alap- és ágazatos hittan, erkölcsstan, ascetikus munkák, hitvédelmi iratok, catechetica, moralphilosophia.

Ae. Lelkipásztorságtan, egyházsónoklati művek, liturgia, halotti beszédek.

Af. Hittudományi szakokba vágó irodalom és folyóiratok, encyclopädia.

B) Jogtudományok.

Ba. Jогtörténelem, encyclopaedia és az egyetemes jogtudomány körébe tartozók.

Bb. Észjog, nemzetközi jog, tengeri jog.

Bc. Római jog

Bd. Egyházi jog.

Be. Közjog, közigazgatás, törvények.

Bf. Magánjog és bányajog.

Bg. Polgári törvénykezés és büntetőjog.

Bh. Váltó- és kereskedelmi jog.

C) Államtudományok.

Ca. Politikai tudományok (Alkotmánytan), politikai röpiratok

Cb. Nemzetgazdaság és pénzügytan, adónemek.

Cc. Statisztika.

Cd. Ipar és kereskedelem.

Ce. Politikai lapok.

D) Orvosi tudományok.

Da. Boncztan, szövettan, fejlődéstan, élettan és élettani vegytan.

Db. Kórboncztan, kórtani vegytan, általános kór- és gyógytan, kórjelzéstan és orvosi történet.

Dc. Gyógyszertan, méregtan, különös kórgyógytan.

Dd. Sebészet, szemészet, szülészet és fogászat.

De. Törvényszéki orvostan, törvényszéki vegytan, elmekórtan, közegészségtan, orvosi rendészet és orvosi statisztika, fürdők, kórházak.

Df. Állatgyógyászat.

Dg. Hasonszervi gyógyászat.

E) Matematika és természettudományok.

Ea. Matematika.

Eb. Physica, astronomia és chemia, mysteriumok, jövendölések, magia.

Ec. Természetrájk (ásvány-, föld- és őslénytan), növénytan, állattan.

Ed. Technologia, géptan, építészet, mezei gazdaságtan, hydraulica, bányászat, borászat, vadászat, szakácság.

Ee. Hadtudományok. Hadtörténelem.

F) Philosophia, aesthetika és paedagogia.

Fa Philosophia és történelme.

Fb. Aesthetika és művészettan, játékok, zenészet.

Fc. Neveléstudomány.

G) Történelem és földrajz.

Ga. Egyetemes és nem hazai történelem és segédtudományai (chronologia, diplomatica stb.), művelődéstörténet, heraldica, szabadkőművesek.

Gb. Hazai történelem és segédtudományai.

Gc. Irodalomtörténet és bibliographia, archivumok, kéziratok, nyomdászat.

Gd. Műtörténet, művészettörténet és régészet (hazai és külföldi).

Ge. Földrajz és utazások. Egyetemes és hazai földrajz, ethnographia.

Gf. Egyetemek.

H) Philologia és literatura.

Ha. Görög és latin nyelv, régiségek, mythologia, irodalmi történet, commentárok, szótárak.

Hb. Görög és latin írók.

Hc. Összehasonlító és modern nyelvtudomány (magyar és külföldi).

Hd. Magyar irodalom.

He. Germán irodalmak.

Hf. Román irodalmak.

Hg. Szláv irodalom.

Hh. Keleti irodalmak.

J) Vegyesek.

Encyclopaediák és vegyes tartalmu folyóiratok, társulat-kiadványok.

B) A Magy. Nemzeti Múzeum Könyvtárának szakrendszere.

I. Encyclopaedia

1. Historia litteraria (universalis et particularis).

2. Notitia librorum.

3. Catalogi.

4. Ephemerides litterariae.

5. Encyclopaedia.

6. Academica.

7. Scripta periodica.

8. Opera unius auctoris collecta.

9. Varia.

II. Philologia.

1. Linguae generaticum.

2. Polyglotta.

3. Lingua hungarica et affines.

4. Linguae turco-tartaricae.

5. Linguae turanicae reliquae.

6. Lingua graeca.

7. " latina.

8. Linguae latine filiae.

9. Linguae germanicae.
10. Linguae slavicae.
11. Linguae aricae.
12. Linguae semiticae.
13. Linguae reliquae.
14. Auctores graeci.
15. Auctores latini.
16. Auctores orientales et hebraici.
17. Graphica.

III. Historia.

1. Geographia universalis et miscellanea.
2. Itineraria.
3. Chronologia.
4. Heraldica et Geneologia.
5. Antiquitates et archaeologia.
6. Numismatica antiqua et recens.
7. Historiae universalis.
8. Ephemerides politicae.
9. Historia antiqua
10. Historia intercalaris.
11. Historia europaea recens.
12. Historia Germaniae.
13. Historia Austriae.
14. Hungarica.³³
15. Historia Galliae.
16. Historia Britanniae.
17. Historia Russiae.
18. Historia reliquarum gentium europaeorum.
19. Historia extra europaea.
20. Res judaicae.

³³ A hungarikák 4 osztály szerint állítatnak fel és pedig:

- Hungaria historica.
- " ecclesiastica.
- " litteraria.
- " juridica.

21. Biographiae.
22. Historia miscellanea.
23. Historia Turcica

IV. Mathematica.

1. Mathematica universalis.
2. Mathematica particularis.
3. Mathematica applicata.
4. Architectura civilis et hydraulica.

V. Physica.

1. Physica generalis, specialis et miscellanea.
2. Chemia et Alchymia.
3. Historia naturalis et generatim.
4. Zoologia.
5. Phytologia.
6. Lithologia.
7. Oeconomia.
8. Technologia.
9. Metallurgia.
10. Mercatura.

VI. Antropologia.

1. Anthropologia et historia generis humani.
2. Paedagogia.
3. Artes gymnasticae et lusoriae.

VII. Philosophia.

1. Philosophia universalis.
2. Philosophia speculativa.
3. Philosophia practica.

VIII. Aesthetica.

1. Litterae elegantiores generatim.
2. Poetae et oratores latini.
3. Poetae et oratores italici.
4. Poetae et oratores hispanici et lusitanici.

5. Poetae et oratores gallici.
6. Poetae et oratores anglici.
7. Poetae et oratores germanici.
8. Poetae et oratores hungarici.
9. Poetae et oratores reliqui.
10. Epistolographia.
11. Litterae elegantiores miscellaneae.
12. Artes elegantiores.
13. Musica theorica et practica.

IX. Politica.

1. Politica generalis.
2. Disciplina cameralis.
3. Politica civilis.
4. Res militares.

X. Medicina.

1. Medicina generatim.
2. Anatomia et physiologia.
3. Pathologia et therapia.
4. Chirurgia.
5. Materia medica et pharmaceutica.
6. Medicina forensis.
7. Ars veterinaria.
9. " obstetricia.

XI. Juris prudentia.

1. Juris prudentia, sive iuris isagoge, iuris opera collecta.
2. Jus publicum europaeum.
3. Jus romanum.
4. Jus privatum.
5. Juris prudentia practica.
6. Jus criminale.

XII.

1. Theologia universalis.

2. Biblia
3. Biblia historia.
4. Patres graeci et latini.
5. Exegetica.
- 6 Dogmatica.
7. Polemica
8. Moralis et ascetica.
9. Liturgia.
10. Pastoralis et homiletica.
11. Catechetica.
12. Orationes funebres.
13. Historia ecclesiastica.
14. Vitae sanctorum.
15. Concilia.
16. Jus canonicum
17. Opiniones singulares.

C) A Műegyetemi Könyvtár szakrendszere.³⁴

- A. Állam- és jogtudomány, politikai törvényhozás.
- B. Bölcsészet.
- C. Encyclopädiák, szótárak, bibliographia, (könyvészet), programmok, megnyitó beszédek.
- D. Építészet.
- E. Erőműtan.
- F. Folyóiratok, társulati kiadványok.
- G. Gyakorlati mértan, csillagászat.
- H. Egészségügytan (hygienia), anthropologia.
- I. Gépészeti iparműtan.
- J. Érmek, mértékek.
- K. Különfélék, kiállítások.
- L. Leirati mértan.
- M. Mennyiségtan, mértan.
- N. Nemzetgazdaságtan, kereskedelem, statisztika, kereskedelmi számtan.
- O. Tanügy.

³⁴ Az adatokat Dr. Wartha Vincze műegyetemi tanár és főkönyvtárnok ur szivességének köszönöm.

- P. Ásványtan, földtan.
- Q. Műtörténet, életrajzok.
- R. Mezőgazdaságtan, erdőszettan.
- S. Mérnök-építészet. (Víz-, út-, hid- és vasutépítészet, gazd. mérnök-építészet)
- T. Természettan.
- U. Nyelvészet.
- V. Általános vegytan.
- W. Vegyészeti iparműtan.
- X. Bányászat, kohászat, sótermelés, tüzelő anyagok.
- Y. Történet, földrajz, régiségtan.
- Z. Állattan, növénytan.

D) A királyi magyar Természettudományi Társulat könyvtárának szakrendszere.³⁵

- A. Anthropologia, ethnographia, művelődéstörténelem, nyelvészet, tanügy.
- B. Philosophia, történelem, biographiák.
- C. Chemia, chemiai technologia.
- D. Astronomia, meteorologia.
- E. Geographia, nemzetgazdaságtan, statisztika.
- F. Gazdaságtan. Erdészettan.
- G. Zoologia.
- H. Botanika.
- J. Mineralogia, geologia, paleontologia.
- K. Orvosi tudományok.
- L. Physiologia, anatomia.
- M. Physika.
- N. Encyclopaediák, szótárak, programmok.
- O. Folyóiratok.
- P. Tudományos intézetek és társulatok kiadványai.
- R. Vegyesek.
- S. Hungarica

³⁵ A Természettudományi Társulat könyvtárára vonatkozó összes adataimat *Heller Ágost urnak* a társulat buzgó könyvtárnokának köszönöm.

E) Az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület könyvtárának szakrendszere.

I. Gazdasági tudomány.

A) Földmivelés és növénytermelés.

- Aa. Általános gazdasági tudomány (mezőgazdaság, háztartás, gazdasági káték, mezőgazdasági kulturtörténet).
- Ab. Gazdaképzés és oktatás (iskolai értesítők, kísérleti ügyek).
- Ac. Államok és egyes birtokok leírása (gazdasági összehasonlító földrajz).
- Ad. Talajisme (talajmivelés).
- Ae. Talajjavítás (csatornázás, alagsövezés, befásítás, trágyázás, öntözés).
- Af. Gazdasági eszközök, gépek és ezek kezelése (versenyek).
- Ag. Gazdasági hasznos növények termelése (általános és különleges).
- Ah. Rétmivelés és takarmánytermelés (természetes és mesterséges takarmánytermelés, takarmánymagvak).
- Aj. Kertészet (zöldségtermelés, diszkertészet).
- Ak. Gyümölcsstermelés (gyümölcsfeldolgozás és értékesítés, gyümölcsfanemesítés, fajták ismertetése).
- Al. Szőlőszet, borászat (a szőlő ellensége, betegségei, borkészítés, kezelés, javítás).

B) Állattenyésztés.

- Ba. Általános állattenyésztés (állattáplálás, tenyészetek ismertetése).
- Bb. Lótenyésztés (lónevelés, idomítás, lovaglás).
- Bc. Szarvasmarhatenyésztés és tejgazdaság (törzskönyvek).
- Bd. Juhtenyésztés és gyapjuisme.
- Be. Sertés, baromfi, tengerinyul és haltenyésztés.
- Bf. Méhészet és selyemhernyótenyésztés.

C) Erdészet.

- Ca. Erdészet, vadászat (erdőkezelés, erdőértékesítés, madarászat).

D) Gazdasági üzemtan.

- Da. Jóságkezelés, berendezés, becsléstan, könyv- és számvitel.

II. Alaptudományok.

E) Jog- és államtudomány.

- Ea. Jogtudomány (országgyűlési jegyzőkönyvek).
- Eb. Nemzetgazdaság- és pénzügytan (statisztika).
- Ec. Ipar- és kereskedés (közlekedés, áruforgalom, díjszabások).

Ed. Biztosítási ügyek (tűz-, jégkár biztosítás, állatbiztosítás).

F) Természettudomány.

Fa. Mathematika, physika, chemia (éghajlattan, földmértan).

Fb. Állattan (boncz- és élettan).

Fc. Növénytan (boncz- és élettan).

Fd. Növénybetegségek (hasznos és kártékony rovarok).

Fe. Ásványtan (geologia).

Ff. Gazdasági technologia (szesz-, sör-, czukorgyártás, építészet).

Fg. Iparüzlettan.

G) Történelem és segédtudományai.

Ga. Egyetemes és hazai történelem és segédtudományai.

Gb. Irodalomtörténet és nemzeti irodalmak.

H) Orvostudomány.

Ha. Orvostudomány (orvosszerek).

Hb. Állatgyógyászat (patkolástan, állategészségügyi rendészet).

III. Segédtudományok.

K. Társulati kiadványok (alapszabályok, jelentések).

L. Az orsz. magyar gazd. egyesületre vonatkozó nyomtatványok (alapszabályok, évkönyvek, enquete-tárgyalások, jegyzőkönyvek).

M. Kiállítási ügyek (katalogusok, vásárügy).

N. Egyetemes encyclopaediak, naptárak, névtárak, szótárak.

O. Térképek.

P. Kéziratok (értekezések, levelezés).

IV. Hirlapok és Folyóiratok.